

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА

На правах рукопису

ТЕРНОВСЬКИЙ АНДРІЙ МИКОЛАЙОВИЧ

УДК: 94(477.63) «1941/1945»

ДІЯЛЬНІСТЬ ВІНИЩУВАЛЬНИХ БАТАЛЬЙОНІВ
У ДНІПРОПЕТРОВСЬКІЙ ОБЛАСТІ В 1941–1945 РОКАХ

Спеціальність 07.00.01 – історія України

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук

Науковий керівник:
доктор історичних наук, професор
Світленко Сергій Іванович

Дніпро – 2016

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ, ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ АНАЛІЗ ТА ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ.....	9
1.1. Огляд наукової літератури з проблеми винищувальних батальйонів.....	9
1.2. Джерельна база дослідження.....	19
1.3. Теоретико-методологічні засади.....	34
РОЗДІЛ 2. ВИНИЩУВАЛЬНІ БАТАЛЬЙОНИ НА ПОЧАТКУ НАЦИСТСЬКОЇ АГРЕСІЇ (ЧЕРВЕНЬ–ЖОВТЕНЬ 1941 р.).....	43
2.1. Організація та військово-політична підготовка винищувальних батальйонів	43
2.2. Тилове та бойове застосування.....	76
РОЗДІЛ 3. ВИНИЩУВАЛЬНІ БАТАЛЬЙОНИ ПІД ЧАС НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ ТА ПІСЛЯ ЗВІЛЬНЕННЯ ТЕРИТОРІЇ ОБЛАСТІ ВІД ПРОТИВНИКА (КІНЕЦЬ 1941 р.– ТРАВЕНЬ 1945 р.).....	102
3.1. Винищувальні батальйони – база створення партизанських загонів.....	102
3.2. Оперативна робота винищувальних батальйонів у радянському тилу..	134
ВИСНОВКИ.....	160
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	170
ДОДАТКИ.....	233

ВСТУП

Актуальність теми. Події Другої світової війни на довгі роки вкарбувалися у свідомість людей, які пережили ті жахливі часи. Відлуння буремного часу відчують не тільки сучасники війни, а і їхні сьогоднішні нащадки. Тому вкрай важливо розкрити хід війни різносторонньо, без упередженості.

Нині не вщухають різні суперечки навколо інтерпретації, аналізу, оцінки багатьох сторінок воєнної історії, що у свою чергу дає підстави на краще розуміння багатьох проблем, але, з іншого боку, і на подальшу міфологізацію вітчизняної історії, що тягне за собою необ'єктивну та неповну реконструкцію тогочасних подій. Тому неупередженість наукового дослідження повинна ґрунтуватися на широкому колі матеріалів, особливо нових, неопублікованих архівних джерел.

Історична наука на сучасному етапі має ставити завдання подолання радянських міфів, кліше і вироблення якісно нової концепції історії України, у тому числі історії Другої світової війни. За цих умов постановка теми є науково актуальною в контексті відродження і збереження історичної пам'яті.

Вивчення цієї проблеми є багатовимірним процесом, який набуває розвитку як у макроісторичних дослідженнях, що ґрунтуються на масових джерелах національного рівня, так і в ході мікроісторичних досліджень історико-регіонального плану.

Історія Другої світової війни до сьогодні залишається предметом уваги та вивчення, незважаючи на колосальний обсяг дослідницької літератури. Хоча написано чимало праць, що розглядають різні аспекти війни, залишається ще досить багато лакун, дискусійних моментів у висвітленні перебігу війни, ціни перемоги, наслідків для економіки, причин поразок та перемог, руху Опору та таке інше.

Виокремлення проблеми винищувальних батальйонів на матеріалах Дніпропетровської області є доцільним, враховуючи значущість соціально-економічного, суспільного і геостратегічного значення регіону протягом Другої

світової війни. Адже окупація Дніпропетровщини відкрила нацистам шлях до опанування потужностями Донецького та Криворізького басейнів з подальшим виходом до Дону, Волги та Північного Кавказу.

У драматичній обстановці окупації нацистами та їхніми сателітами території України, яка характеризувалася поразками Червоної армії, неабияку роль відігравали винищувальні батальйони як засіб стримування ворога на стратегічних рубежах. Спеціальне вивчення теми актуалізує і сучасна складна воєнно-політична обстановка, коли на Сході України триває Антитерористична операція. За цих умов історичний досвід та діяльність винищувальних батальйонів у 1941–1945 рр. має не тільки науково-академічний інтерес, а й важливе практичне значення відсічі сепаратизму, диверсійно-розвідувальних груп шпигунів, які проникають із-за кордону.

Роль регулярних частин Робітничо-селянської Червоної армії (далі – РСЧА) доволі достатньо висвітлена в літературі, тоді як діяльність винищувальних батальйонів ще не стала предметом ретельної уваги істориків. Тому значні пласти документів стосовно даних загонів ще потребують вивчення. Аналіз діяльності батальйонів протягом періоду їх боротьби можливий на основі дослідження достатнього обсягу інформації архівних фондів періоду війни, що не була введена до наукового обігу раніше. Така джерельна база дає можливість краще зрозуміти ситуацію перших днів війни на території області, оборону міст і сіл Дніпропетровщини та з'ясувати роль і значення винищувальних батальйонів для загальної перемоги у регіональному вимірі.

Винищувальні батальйони були парамілітарними, допоміжними формуваннями з місцевого населення, які створювалися і діяли під керівництвом Народного комісаріату внутрішніх справ (далі – НКВС) для знешкодження диверсантів, авіадесантів, шпигунів противника. До завдань винищувальних батальйонів входили: підтримка громадського порядку в місцях дислокації та охорона найважливіших державних, промислових стратегічних об'єктів.

Дослідження діяльності винищувальних батальйонів допомагає розкрити складні питання, пов'язані з перебігом бойових дій на початковому етапі війни на теренах області, з формуванням партизанських загонів, участі місцевого населення та його ролі у тилівій та бойовій діяльності, а також ілюструє регіональні особливості періоду війни. Регіональний підхід до історії діяльності винищувальних батальйонів дає можливість поглибити уявлення про проблеми військово-політичного, соціального, побутового та психологічного рівня на Дніпропетровщині, а також розкриває загальні процеси в країні, пов'язані з військовими діями.

Зв'язок із науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано в рамках держбюджетної теми «Інтелектуальна та соціальна історія України доби Середньовіччя, Нового та Новітнього часу» (державна реєстрація в УкрІНТЕІ 0113U002679) на кафедрі історії України Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара.

Об'єктом дослідження виступають винищувальні батальйони НКВС періоду радянсько-нацистської війни 1941–1945 рр.

Предметом роботи є організаційна структура, форми діяльності та роль винищувальних батальйонів у Дніпропетровській області періоду 1941–1945 рр.

Мета дослідження полягає у здійсненні історичної реконструкції діяльності винищувальних батальйонів на Дніпропетровщині, з'ясуванні їхнього місця і ролі в системі опору нацистській агресії в роки Другої світової війни.

Для досягнення означеної мети передбачено розв'язання таких дослідницьких завдань:

- дослідити історіографічну та джерельну базу;
- розкрити процес формування, структуру та військово-політичну підготовку винищувальних батальйонів, виявити фактори, що визначили необхідність їх створення;
- розглянути діяльність винищувальних батальйонів у радянському тилу та на фронті;

- з'ясувати внесок винищувальних батальйонів у розгортання партизанського руху на Дніпропетровщині;
- дослідити оперативно-тилову роботу батальйонів на завершальному періоді їх діяльності.

Хронологічні рамки праці охоплюють період від 24 червня 1941 р. по травень 1945 р. Нижня межа датується постановою Раднаркому СРСР, згідно з якою створювалися винищувальні батальйони. Верхня межа обумовлена розформуванням батальйонів Дніпропетровської області, завершенням їх діяльності.

Територіальні межі дисертації охоплюють територію Дніпропетровської області в адміністративно-територіальному устрої УРСР станом на 1941 р.

Наукова новизна. *Уперше* у вітчизняній історіографії на основі неопублікованих джерел та літератури:

- розроблено періодизацію історіографії та виокремлено періоди діяльності винищувальних батальйонів у регіональному вимірі;
- комплексно вивчено історію винищувальних батальйонів на Дніпропетровщині періоду Другої світової війни;
- досліджено процес організації та військово-політичної підготовки батальйонів, висвітлено структуру, бойову та тилу діяльність, особливо під час оборонних боїв літа–осені 1941 р. у Дніпропетровській області;
- показано тилу роботу батальйонів, її форми та ефективність у період після звільнення території Дніпропетровської області від окупаційних військ та адміністрації.

Набули подальшого розвитку:

- наукові уявлення про історію партизанського руху, його особливості в області;
- з'ясування ролі винищувальних батальйонів в організації партизанських загонів Дніпропетровщини.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що матеріали дисертації можуть бути використані під час підготовки курсу лекцій

з історії України, спецкурсів з військової історії та історії Другої світової війни, а також для написання історико-краєзнавчих праць.

Особистий внесок дисертанта полягає в самостійній постановці та вирішенні наукової проблеми діяльності винищувальних батальйонів, що дає змогу краще зрозуміти події, процеси, явища періоду війни в Дніпропетровській області. Виявлено та введено до наукового обігу понад 400 архівних справ і понад тисячі історичних документів.

Апробація результатів дисертації. Основні наукові висновки і результати дослідження апробовано у виступах на конференціях, круглих столах, семінарах, а саме: Студентській науково-практичній конференції (Дніпропетровськ, 28 жовтня, 2004 р.); Міжнародній науковій конференції «Велика Вітчизняна війна 1941–1945 років: сучасні проблеми історичної освіти і науки» (Дніпропетровськ, 12–13 травня, 2005 р.); XXIII краєзнавчій конференції молодих учених, присвяченій 150-річчю з дня народження академіка Д. І. Яворницького (Харків, 16–17 грудня 2005 р.); Міжнародній науково-практичній конференції студентів, аспірантів та молодих учених «Шевченківська весна» (Київ, 3 березня 2006 р.); III Дніпропетровській обласній історико-краєзнавчій конференції «Історія Дніпровського Надпоріжжя» (Дніпропетровськ, 7 грудня 2007 р.); Міжнародній науковій конференції «Проблеми войны и мира в эпоху нового и новейшего времени (к 200-летию подписания Тильзитского договора)» (Санкт-Петербург, 11 грудня 2007 р.); Всеукраїнській науковій конференції «Наддніпрянська Україна: проблеми історії освіти, науки та духовно-культурного життя» (Дніпропетровськ, 9–10 жовтня 2008 р.); IV Дніпропетровській обласній історико-краєзнавчій конференції «Історія Дніпровського Надпоріжжя» (Дніпропетровськ, 21/27 листопада, 2008 р.), V Дніпропетровській обласній історико-краєзнавчій конференції «Історія Дніпровського Надпоріжжя» (Дніпропетровськ, 27 листопада 2009 р.); у круглому столі «Україна у Другій світовій і Великій Вітчизняній війні (1939–1945 рр.): актуальні проблеми історії» (Дніпропетровськ, 7 травня 2010 р.); Науково-методичному семінарі:

«Родинна пам'ять про війну», присвяченому 70-річчю визволення м. Дніпропетровськ від фашистських загарбників та 70-річчю форсування Дніпра на території Дніпропетровщини (Дніпропетровськ, 17 жовтня 2013 р.); Обласній краєзнавчій конференції «У мирі та єдності наша сила – це вічно пам'ятати треба нам» (за підсумками обласних етапів краєзнавчих конкурсів, експедицій, акцій «Історія міст і сіл України», «Моя Батьківщина – Україна», «Мій рідний край», «А ми тую славу збережемо») (Дніпропетровськ, 23 грудня 2015 р.).

Публікації. Основні положення та висновки дисертації висвітлено у 16 публікаціях, п'ять з яких – у фахових журналах України та дві статті у виданнях, що індексуються міжнародними наукометричними базами даних [494– 505 д].

Структура дисертації обумовлена метою та завданням дослідження. Дисертація містить вступ, основну частину (три розділи, які поділено на сім підрозділів), висновки, додатки, список використаних джерел та літератури (537 найменувань). Загальний обсяг роботи становить 257 сторінок, із них 169 сторінок основного тексту.

РОЗДІЛ 1.

ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ, ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ АНАЛІЗ ТА ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ

1.1. Огляд наукової літератури з проблеми винищувальних батальйонів

Кожні історичні події, постаті, явища в історичному поступі залишають слід, який певною мірою впливає на подальші періоди історичного процесу. Однією з найбільших значних подій за всю історію людства залишається Друга світова війна.

Не дивно, що за понад 70 років від закінчення Другої світової війни було видано величезну кількість різноманітної літератури від дослідницьких монографій, дисертацій, наукових статей, мемуарів до простої белетристики, пропагандистської літератури. Знято велику кількість кінострічок як художніх, так і документальних. Великий інформаційний потік, який стосується проблематики Другої світової війни, мав і дотепер має велику світоглядну компоненту, яка є індикатором історичної й національної свідомості у вітчизняному суспільстві, внаслідок якої можна вести мову про фактори стабільності або дисбалансу.

Початком наукового вивчення проблеми винищувальних батальйонів стала дисертація П.М.Балкового «Истребительные батальйоны в период оборонительных боёв Советской Армии» (1949 р.) [516]. Дана робота виконана на широкій джерельній базі: Партархів Інституту історії партії при ЦК КПУ, ф. 1. (тепер ЦДАГО України); Держархів Луганської області, ф. 179; Держархів Харківської області, ф. 2; Держархів Донецької області, ф. 7; Держархів Миколаївської області, ф. 7; Держархів Херсонської області, ф. 46. Автор був співробітником державної Комісії з питань історії Великої Вітчизняної війни при АН УРСР, що давало йому можливість працювати з першоджерелами, особливо тими, які потім стали засекречені або доступ до яких обмежили. Київський історик уперше визначив об'єктом дослідження винищувальні батальйони, зокрема періоду оборонних боїв 1941–1942 рр. в Україні і взагалі в

СРСР, поставив дослідницькі завдання, пов'язані з діяльністю батальйонів. Зокрема, в дисертації йдеться про винищувальні батальйони Дніпропетровщини (Криворізький, Нікопольський, П'ятихатський та інші). Проте автор не уникнув деяких неточностей стосовно кількісного складу батальйонів. Так, у дисертації особовий склад Криворізького батальйону прирівнювався до дивізії, а Нікопольського до полку (1 500 осіб), що не відповідало дійсності. Праця виконана відповідно до ідеологем свого часу. Швидкий відступ радянських військ дослідник пояснював тактикою «сталінської активної оборони». Дослідник відзначав велику роль та значення батальйонів у справі допомоги регулярним частинам РСЧА. У цілому дослідження містить величезний фактичний матеріал з історії винищувальних батальйонів.

У 1961 р. вийшла монографія П.М. Балкового «Народне ополчення Радянської України» (1961 р.) [443]. Праця вийшла друком у період хрущовської «відлиги», суспільно-політичні процеси якої позначилися й на історичній науці. Відкрилися нові можливості в галузі історії для наукових досліджень. Робота ґрунтується на великому архівному матеріалі центральних і обласних архівів УРСР й освітлює діяльність народного ополчення, де батальйони виступають в одному випадку як складова народного ополчення, в іншому – як окрема бойова одиниця. У репрезентованому дослідженні історика знаходимо цінну інформацію, яка стосується винищувальних батальйонів Дніпропетровщини (зокрема, П'ятихатського, Криворізького, Петропавлівського), а також Харківщини, Полтавщини, Херсонщини, Луганщини та Запорізької області. На сторінках монографії в основному розкривається бойова діяльність в оборонних боях та партизанських загонах, що у свою чергу дає великий масив інформації щодо винищувальних батальйонів, які діяли в Україні.

У праці московського історика Ф.Г. Банникова «Истребительные батальйоны в Великой Отечественной войне (1941–1945 гг.)» (1968 р.) проаналізовано процес створення батальйонів, розкрита їхня бойова діяльність

та участь у партизанській і підпільній боротьбі та внесок у захист радянського тилу. Але в зазначеному дослідженні, на наш погляд, замовчувалися прорахунки вищого керівництва у здійсненні організаційно-мобілізаційної діяльності в ході формування винищувальних батальйонів тощо. У цілому в праці висвітлено героїчні сторінки радянського народу, які виховували та пробуджували патріотичні устремління радянської молоді. До того ж праця писалася для Вищої школи МВС СРСР і її завданням ставилося патріотичне виховання майбутніх міліціонерів [442].

Естафета дослідження проблематики продовжена в монографії С.В.Біленка «Истребительные батальйоны в Великой Отечественной войне» (1969 р.). Автор дослідив різні форми їхньої роботи: охорона тилу, діяльність бійців у партизанському русі та ін. У праці йшлося про винищувальні батальйони Києва та Київської області, Чернігівської, Запорізької, Ворошиловградської та Харківської областей. Дослідник використав архівні опубліковані документи: матеріали Нюрнберзького процесу, збірники документів Курської, Київської, Сумської областей в роки німецької окупації та неопубліковані документи Архіву Міністерства оборони СРСР (ф. 15), колишнього Центрального партійного архіву історії марксизму-ленінізму при ЦК КПРС (ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС) (ф. 17, 69). Особливістю даного дослідження є залучення великої кількості свідчень учасників винищувальних батальйонів [444].

Дослідники М. Буцько та С. Кириченко у праці «Военно-организаторська діяльність Комуністичної партії України в перші роки Великої Вітчизняної війни» (1969 р.) вивчали діяльність винищувальних батальйонів та народного ополчення в Україні, які формувалися і діяли під керівництвом Комуністичної партії. Ця праця дещо деформує уявлення про справжню роль і місце Комуністичної партії в організації винищувальних батальйонів, зокрема, на початковому етапі їх діяльності в бік її героїзації, замовчуються прорахунки та недоліки. У роботі йшлося про винищувальні батальйони Полтавської, Одеської, Дніпропетровської, Київської, Запорізької та інших областей. Праця

ґрунтувалася на архівних матеріалах радянських центральних (ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17; МО СРСР, ф. 32) та українських архівів (ПП ЦК КП України, ф. 62, Партархів Донецького обкому КП України, ф. 326) [450].

У подальших публікаціях винищувальні батальйони розглядали як добровільні формування. Наприклад, М. А. Кірсанов у монографії «По зову Родины. Добровольческие формирования Красной Армии в период Великой Отечественной войны» (1974 р.) висвітлив діяльність батальйонів у контексті добровільних з'єднань у різних родах військ Червоної армії. В іншій праці – «Партийные мобилизации на фронт в годы Великой Отечественной войны» (1972 р.) – автор досліджував винищувальні батальйони як резерв поповнення регулярної армії. Обидві праці ґрунтувалися на документах центральних (ЦПА ІМЛ, ф. 17, Партийний архів Інституту історії партії ЦК КПУ, ф. 166.) і місцевих архівів (Київської, Одеської області) [463; 464].

Дослідник А. Д. Колесник у праці «Народное ополчение городов-героев» (1974 р.), написаній на широкому архівному матеріалі (ЦПА ІМЛ, ф. 17, Партийний архів Інституту історії партії ЦК КПУ, ф. 166., Київський (ф.1), Одеський (ф.11), та ін. обласні архіви), один із перших проаналізував організаційно-мобілізаційні заходи зі створення винищувальних батальйонів у містах-героях, дослідив героїчну боротьбу винищувальних батальйонів та народного ополчення міст Києва, Одеси, Керчі, Севастополя [467].

Цінний фактичний матеріал з історії батальйонів Дніпропетровщини міститься у енциклопедичному виданні «Історія міст і сіл Української РСР. Дніпропетровська область» (1977 р.). Для кожного населеного пункту подано відомості про наявність винищувальних батальйонів або їхніх підрозділів [528].

У колективній праці «Советский тыл в Великой Отечественной войне» (1974 р.) розглянуто діяльність батальйонів, спрямовану на захист тилу країни від ворогів. Крім того, вивчено умови існування населення та народного господарства в тилу фронту [490].

У статті А. М. Синицина «Из истории создания добровольческих частей и соединений Советской Армии» (1973 р.) проаналізовано процес створення

добровольчих військових частин та з'єднань у Червоній армії їх комплектування та матеріально-технічне забезпечення. Йшлося про необхідність створення винищувальних батальйонів для охорони важливих воєнних та цивільних об'єктів [486].

О.Г. Перехрест у роботі «Участь комсомольців і молоді Радянської України в охороні тилу (1941–1942 рр.)» (1975 р.) показав роль ВЛКСМ у діяльності винищувальних батальйонів, оцінив кількість комсомольців у загонах стосовно інших груп (комуністів, позапартійних та інших категорій), висвітлив героїчну боротьбу молоді в боротьбі проти ворога та їхній внесок у стриманні дій противника на початку війни [480а].

У праці Д.Ф. Григоровича та В.А. Замлинського «Коммунистическая партия Украины в годы Великой Отечественной войны» (1980 р.), досліджено роботу винищувальних батальйонів як добровольчих формувань, що були повністю підконтрольні партійним та радянським органам. Автори наголосили на добровільності вступу до винищувальних батальйонів як індикаторі всенародного характеру батальйонів [455].

Історик А.С. Чайковський зробив помітний внесок у розроблення теми у статті «Про організацію та бойову діяльність винищувальних батальйонів в оборонних боях на Україні (червень 1941 – липень 1942 рр.)» (1982 р.). У роботі розглянуто формування винищувальних батальйонів в Україні та їх участь в оборонних боях у початковий період німецько-радянської війни. Вміщено загальні дані з кількості озброєння, чисельності винищувальних батальйонів в Україні, зокрема й на Дніпропетровщині [513].

У роботі «Воїни-чекісти у партизанській боротьбі на Україні (червень 1941 – липень 1942 рр.)» (1984 р.) А.С. Чайковський розкрив роль силових структур НКВС у розвитку партизанського руху в Україні та внесок винищувальних батальйонів у комплектування особового складу партизанських загонів, які залежно від підготовки бійців-винищувачів виконували покладені на них завдання [511].

У монографії А. М. Синицина «Всенародная помощь фронту» (1985 р.) досліджено такі добровільні з'єднання, як винищувальні батальйони та народне ополчення, визначено їхній внесок у допомогу фронту. Автор проаналізував, як народні формування здійснювали боротьбу проти ворога, тим самим даючи можливість регулярним військам перегрупуватися, підтягти резерви і, зрештою, не бути розгромленими [487].

У праці академіка П. Т. Тронька «Бессмертие подвига: из истории борьбы комсомольцев и молодежи Советской Украины против немецко-фашистских захватчиков в период Великой Отечественной войны 1941–1945» (1985 р.), відмічено внесок членів ВЛКСМ у збройній боротьбі з ворогом, але праця мала загальний пропагандистський характер [507].

Дослідник Ю. І. Зінченко у роботі «Советы депутатов трудящихся УССР в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 гг.» (1989 р.) розкрив процес створення винищувальних батальйонів. На думку історика, основу цих військових підрозділів складали члени комуністичної партії та ВЛКСМ, що не відповідає дійсності. Вчений наголошував на суттєвій ролі місцевих рад у створенні батальйонів, подальшому матеріальному та ідеологічному їх забезпеченні. У цілому праця носила узагальнюючий характер. У ній використано історичні документи з багатьох обласних партійних архівів УРСР [460].

Загальні організаційні процеси створення народного ополчення та винищувальних батальйонів, що відбувалися в більшості союзних республік, зокрема, соціальний, кількісний склад батальйонів, озброєння та матеріально-технічне оснащення досліджено в колективній монографії групи дослідників (П. В. Добрава, А. Д. Колесника, Г. А. Куманьова, Я. Е. Пашка) – «Народное ополчение защищает Родину» (1990 р.). У книзі зазначався героїзм ополченців і бійців винищувальних батальйонів [477].

У радянській історіографії найбільш повно і ґрунтовно проаналізував діяльність винищувальних батальйонів СРСР С. В. Біленко, який видав монографію «На охране тыла страны: Истребительные батальоны и полки в

Великой Отечественной войне 1941–1945 гг.» (1988 р.). Дослідження здійснено в роки «перебудови», що неабияк позначилося на його змісті. У першій праці «Истребительные батальоны в Великой Отечественной войне» (1969 р.) [444] автор не приділив уваги аналізу прорахунків військового вищого керівництва. У даній роботі автор критично оцінював діяльність Й. В. Сталіна як такого, чия політика терору ледь не призвела до краху СРСР у німецько-радянській війні. Науковець проаналізував умови формування, соціальний склад, характеристику діяльності винищувальних батальйонів. Висвітлив їхню роль у запобіганні диверсійним діям німецької розвідки у 1941–1945 рр. У творі подано оцінку даних військових формувань, що підтримували громадський порядок у західноукраїнських областях та вели боротьбу з українським націоналістичним підпіллям. Водночас прорахунки партійних і державних органів стосовно забезпечення ефективної діяльності винищувальних батальйонів не висвітлювались. Проте монографія С. В. Біленка на даний час залишається однією із найґрунтовніших праць з даної проблематики, у якій зроблено аналіз діяльності винищувальних батальйонів СРСР. Досить цінними є відомості про винищувальні батальйони Дніпропетровської області, особливо про участь винищувальних батальйонів в обороні міст П'ятихатки та Дніпродзержинська [445].

Перше десятиліття історії незалежної України несе на собі суттєвий відбиток радянської історіографії. Перехідною працею від радянської до української сучасної національної історіографії з проблеми народного ополчення та винищувальних батальйонів є дослідження донецького історика П. В. Доброва «Народное ополчение в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. у двох томах» (1994 р.). Працю написано на широкій джерельній базі як державних архівів України, Російської Федерації, так і обласних українських архівів. Дослідник розкрив процес створення винищувальних батальйонів в Україні, їхні особливості, участь в обороні міст, захисті тилу від ворожих сил, а також їхню роль у створенні та діяльності партизанських загонів. Цінність праці у тім, що автор показав на архівному матеріалі загальну

картину народного ополчення України [462]. Розглядаючи винищувальні батальйони як його різновид.

У 1998 р. донецький дослідник А.Є. Шевченко захистив дисертацію «Деятельность милиции Украины в годы Великой Отечественной войны. 1941–1945», у якій відзначив роль винищувальних батальйонів, які діяли під керівництвом органів міліції. Особливу увагу приділено тим загонам, які були сформовані в основному з особового складу міліції і стали джерелом поповнення регулярних частин Червоної армії [526].

Дослідник В.І. Боярський у монографії «Партизаны и армия: История утерянных возможностей» (2003 р.), присвяченій організації і діяльності партизанських з'єднань, показав винищувальні батальйони як мобілізаційний і добре підготовлений резерв для поповнення особового складу діючої армії, а також партизанських загонів [447].

Дослідник із м. Києва С.О. Крутіков дав загальну характеристику бойової роботи добровільних формувань в Україні у статті «Народне ополчення і винищувальні батальйони в Україні в роки Другої світової війни» (2004 р.). Праця містить загальні відомості про батальйони Чернігівської, Житомирської, Київської, Дніпропетровської та інших областей [469].

Одеські дослідники М.І. Михайлуца та Г.Х. Кязимова проаналізували діяльність народного ополчення та винищувальних батальйонів на початковому етапі їх діяльності на архівних матеріалах (Держархів Миколаївської області, ф. 10, Держархів Одеської області, ф. 4980, ф. 11) Півдня України у роботі «Народні формування в період оборони Півдня України (червень–жовтень 1941 р.)» (2004 р.). Увага приділялася висвітленню кількісного складу, рівню озброєння батальйонів [480].

У статті історика О.О. Салата «Характер та основні напрямки діяльності винищувальних батальйонів у період оборонних боїв Червоної армії (червень – листопад 1941 р.)» (2004 р.) увага приділена участі батальйонів в оборонних боях на території України, на основі історичних документів ЦДАГО України (ф. 1) та ЦДАВО України (ф. 4620, ф. 166). У праці містяться загальні дані про

винищувальні батальйони західноукраїнських, Дніпропетровської, Запорізької, Одеської, Кіровоградської та Київської областей [483]. У дисертації «Внесок України у зміцнення матеріально-технічної бази СРСР у період оборонних боїв (22 червня – грудень 1941 р.» (2004 р.) київська дослідниця О. О. Салата показала діяльність київських винищувальних батальйонів у обороні м. Києва та області. У роботі міститься фактичний матеріал, який стосується участі в оборонних боях західноукраїнських батальйонів, а також батальйонів з інших областей [524].

Дослідниця Л. С. Герасименко у праці «Організація винищувальних батальйонів у місті Києві» (2004 р.) проаналізувала діяльність батальйонів у столиці УРСР, де розкрила процес формування, особовий склад, безпосередню практичну роботу в м. Києві із забезпечення належного громадського порядку, а також боротьбу з ворожими диверсантами. Робота ґрунтувалася на архівних документах ЦДАГО України (ф. 62, ф. 57) [453]. У подальшому історик Л. Д. Герасименко продовжила розкриття теми київських батальйонів у дисертації «Народне ополчення та винищувальні батальйони в обороні Києва (1941 р.)» (2006 р.), де дослідила роль винищувальних батальйонів м. Києва та Київської області під час Київської оборонної операції, проаналізувала бойову діяльність батальйонів, порядок їх формування та матеріально-технічного забезпечення [517 а].

У цей час також з'являються дисертації з проблеми діяльності батальйонів і в Російській Федерації. Так, дослідниця з П'ятигорська О. В. Нікуліна захистила у 2005 р. дисертацію, пов'язану з винищувальними батальйонами Ставрополля та Кубані [520], а курський дослідник Георгій Пілішвілі дослідив у своїй дисертації добровільні військові формування на прикладі народного ополчення та винищувальних батальйонів у Курській області [521]. У 2006 р. у Санкт-Петербурзі В'ячеслав Шолін захистив дисертаційну роботу, присвячену винищувальними батальйонам НКВС під час битви за Карелію та м. Ленінград у 1941–1944 рр. [527].

Тему винищувальних батальйонів в Україні після Л. С. Герасименко на рівні дисертацій продовжили вивчати історики А. А. Погорелов та О. П. Безносюк. Перший у дисертації, присвяченій початковому періоду війни (червень 1941–листопад 1942 рр.) на Півдні України, висвітлив діяльність винищувальних батальйонів Одеської, Херсонської та Миколаївської областей [522]. О. П. Безносюк розкрив роботу батальйонів та груп охорони громадського порядку на Прикарпатті у 1944–1954 рр. [517], з'ясував суспільно-політичні умови створення батальйонів та груп охорони, показав характер і специфіку їхньої діяльності під керівництвом органів міліції, порівняв винищувальні батальйони та групи охорони на території Прикарпаття і вибірково по інших областях України.

За останні роки з'явилися наукові розробки, у яких висвітлюється діяльність батальйонів у західних областях України в контексті боротьби їх з націоналістичним підпіллям у 1944–1954 рр., зокрема праці В. В. Трохимовича, М. Галіва, В. Ільницького, Х. Ю. Кульгавця, Г. Стародубця, О. П. Сущука та інших [452 а; 460 а; 482 а; 507 а; 534–537].

Робіт, присвячених безпосередньо діяльності винищувальних батальйонів на Дніпропетровщині, дуже мало і вони носять, в основному, довідковий характер. Дисертантом зроблено кроки для подолання лакуни, пов'язаної з дослідженням проблеми даних формувань на Дніпропетровщині, а саме опубліковані статті, які висвітлюють діяльність винищувальних батальйонів: «Організація винищувальних батальйонів у Дніпропетровській області на початку Великої Вітчизняної війни (червень–жовтень 1941 р.)» (2006 р.) [494]; «Винищувальні батальйони Котовського та Магдалинівського району Дніпропетровської області періоду Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр.» (2007 р.) [498]; «Діяльність винищувального батальйону Васильківського району Дніпропетровської області у роки Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр.» (2008 р.) [500]; «Військово-політична підготовка бійців винищувальних батальйонів у червні – жовтні 1941 р.» (2009 р.) [501]; «Роль органів НКВС в організації винищувальних батальйонів на Дніпропетровщині у

червні – серпні 1941 р.» (2009 р.) [502]; «Винищувальний батальйон м. Дніпродзержинськ у роки Великої Вітчизняної війни (1941–1945 рр.)» (2010 р.) [503]; «Участь винищувальних батальйонів Дніпропетровської області в оборонних боях літа–осені 1941 р.» (2011 р.) [504]; «Джерельна база дослідження винищувальних батальйонів Дніпропетровщини періоду Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр.» (2012 р.) [505 б] та ін.

Із великої кількості праць, присвячених Другій світовій війні, проблематика винищувальних батальйонів в історичній літературі залишається недостатньо осмисленою темою наукових досліджень. Недопрацювання радянської історіографії в розробці проблематики винищувальних батальйонів пояснюється як обмеженим доступом до архівів силових структур та окремих справ під грифом «цілком таємно», так і тотальним контролем з боку влади.

Сучасних узагальнюючих праць з проблематики діяльності винищувальних батальйонів у роки Другої світової війни теж небагато. Дана тема потребує подальших неупереджених наукових розвідок та досліджень, перш за все починаючи з регіонального рівня, який у подальшому дасть змогу вийти на загальнодержавний узагальнюючий рівень.

1. 2. Джерельна база дослідження

Дана робота підготовлена на різноманітній джерельній базі, що включає як опубліковані, так і раніше не введені до наукового обігу архівні документи. Залучення нових архівних документів, розширення актуалізованої джерельної бази з проблеми винищувальних батальйонів дозволяє розкрити маловивчені сторони їх діяльності та критично переглянути роль та місце даних загонів у Другій світовій війні. Джерельна база структурується за критеріями: внутрішній зміст, форма, фондоутворення та походження.

У дослідженні використано документальні неопубліковані джерела, які у свою чергу діляться на: архівні документи центральних та документи місцевих архівів.

Серед опублікованих документів та матеріалів архівосховищ можна виокремити такі групи джерел:

1) документи компартійного походження: протоколи засідань бюро ЦК КП(б)У, обкомів, міськкомів та районних комітетів Дніпропетровської області; постанови обласних, міських, районних комітетів комуністичної партії; довідки про діяльність винищувальних батальйонів, які надавалися партійними органами, звіти про партизанський рух, таблиці про організаційно-штатну структуру батальйонів, наявність боєприпасів та зброї [1–3; 18–22; 40; 41–44; 47–53; 55–59; 75; 78; 83; 86–90];

2) документи органів виконавчої влади, НКВС-НКДБ: доповідні записки про склад винищувальних батальйонів, інформації та звіти військових відділів про діяльність винищувальних батальйонів, доповіді начальників районних відділів НКВС, пояснювальні записки бійців [1; 3; 4; 5–9; 39–54; 60–69; 71; 72; 74; 78; 91; 137–369];

3) мемуари, спогади, свідчення учасників оборони Дніпропетровщини – бійців народного ополчення, винищувальних батальйонів та партизан [2; 25–37; 124–136; 370–374; 410];

4) періодика часів нацистської агресії [413; 414; 420];

5) матеріали окупаційної влади [15–17; 45; 56–123; 400].

Складність вивчення діяльності батальйонів полягає в обмеженому доступі до архівів силових структур, які здебільшого зосереджено у фондах архівосховищ Російської Федерації (Центрального архіву Міністерства оборони РФ м. Подольськ), архівосховищах ФСБ, МВС тощо. Проте основний масив джерел, які зберігаються в українських архівах, дозволяє вирішити поставлені завдання, у т.ч. й тому, що характер діловодства, який відображає підпорядкованість республіканських, обласних та районних установ визначив відображення однакової інформації на різних рівнях державної та партійної ієрархії.

Найбільш інформативні документи, які раніше не були опубліковані, зберігаються у фондах Центрального державного архіву громадських об'єднань

України (м. Київ). У ф.1 (Центральний Комітет Комуністичної Партії України. Окремий сектор ЦК КП(б)У. Секретна частина) оп. 83, спр. 13, містяться зведені відомості, доповідні записки про діяльність, стан, оперативно-службову роботу винищувальних батальйонів УРСР, у тому числі й Дніпропетровщини.

У довідках про стан діяльності батальйонів НКВС УРСР за 1944 р., які підписані начальником штабу винищувальних батальйонів НКВС УРСР полковником Васильєвим, знаходимо цінну порівняльну інформацію стосовно винищувальних батальйонів: їх кількість в областях, особовий склад, наявність партійно-комсомольського про шарку в батальйонах. Крім того, у довідках повідомлялося про результат оперативно-службової діяльності батальйонів у цілому як по Україні, так і по областях. При цьому вказані суттєві недоліки в роботі батальйонів і засоби їх подолання. Зазначалися й позитивні моменти в діяльності і способи поширення позитивного досвіду на інші батальйони [1].

У Секретних повідомленнях секретарям обкомів КП(б)У, завідувачам військових відділів знаходимо інформацію, де йшлося про усунення недоліків у роботі батальйонів. Так, у ф. 57 (Колекція документів з історії Комуністичної партії України), в оп. 4, спр. 12, містяться довідки і спогади про організацію народного ополчення, винищувальних батальйонів, мобілізацію людських резервів і діяльність партійних організацій на початку німецької окупації у Дніпропетровській та інших областях, які надійшли до ЦДАГО України протягом 1964–1965 рр. від обласних партійних архівів. У документальних довідках є оригінальна інформація про участь винищувального батальйону в обороні м. Дніпродзержинськ. Спогади колишнього першого секретаря Павлоградського міському Ф.Б. Зацепіна проливають світло на процес створення у м. Павлоград винищувального батальйону та народного ополчення та подальшу їх участь в оборонних заходах проти наступу противника [2].

Найбільш інформативні та цінні відомості про винищувальні батальйони Дніпропетровщини знаходимо у ф. 62 (Український штаб партизанського руху. Відділ – 4-те управління НКВС УРСР), оп. 8, спр. 1, – директивні вказівки НКВС УРСР і листування з НКВС СРСР, РНК УРСР, обласних управлінь

НКВС УРСР про організацію і бойову діяльність винищувальних батальйонів, посилення бойової і політичної підготовки їхнього особового складу, довідки та відомості оперативного штабу НКВС УРСР про хід формування винищувальних батальйонів Української РСР [4].

У спр. 12 «Постанови ДКО СРСР та РНК СРСР, Військової ради Південно-західного фронту (копії), накази та вказівки НКВС СРСР, штабу винищувальних батальйонів НКВС СРСР, НКВС УРСР про посилення боротьби зі шпигунами та диверсантами противника, бойова підготовка та матеріальне забезпечення бійців винищувальних батальйонів, виділення продовольчих пайків опергрупам НКВС УРСР. Навчальні програми НКВС СРСР та НКВС УРСР бойової та політичної підготовки бійців винищувальних батальйонів» знаходимо навчальну програму з бойової та політичної підготовки бійців батальйонів, яка дає можливість зрозуміти, що вивчали бійці батальйонів, на що робився акцент під час навчання та ін. У цій справі є документи вищих державних органів СРСР: постанови ДКО та Раднаркому СРСР, накази та вказівки НКВС СРСР, НКВС УРСР, у яких відзначалося необхідність посилення боротьби зі шпигунами та диверсантами супротивника, і в зв'язку з цим державні та партійні органи влади порушували питання стосовно бойової підготовки та матеріального забезпечення особового складу винищувальних батальйонів [5].

У спр. 30 «Постанови РНК СРСР про заходи з боротьби з десантами та диверсантами противника у прифронтовій смузі, вказівки Наркомфіну СРСР стосовно порядку нарахування зарплати бійцям народного ополчення (копії). Накази, вказівки НКВС УРСР оперативній групі НКВС УРСР з боротьби з десантами, УНКДБ і УНКВС по Дніпропетровській області, начальника Дніпропетровського гарнізону про організацію та діяльність винищувальних батальйонів, надання відомостей про переведення на партизанські методи боротьби з противником» – у наявності відомості Наркомфіну Радянського Союзу про порядок виплати зарплати бійцям народного ополчення. Накази, вказівки НКВС УРСР оперативній групі НКВС УРСР з боротьби з десантами,

УНКДБ і УНКВС по Дніпропетровській області, начальника Дніпропетровського гарнізону щодо організації та діяльності винищувальних батальйонів, відомості про їх переведення на партизанські методи боротьби з противником.

У справі знаходимо документ про нумерацію винищувальних батальйонів області, а також телеграми та телефонограми, які повідомляли про надходження зброї винищувальним батальйонам. Наказ про створення оперативної групи УНКВС у Дніпропетровській області, до компетенції якої належало керівництво з організації винищувальних батальйонів та ліквідація шпигунів, диверсантів і авіадесантів противника. Погодинний План заходів із розгортання винищувальних батальйонів у прифронтовій смузі Дніпропетровської області, довідку про кількість груп сприяння та чисельність особливого складу в них на 12 липня 1941 р. [6].

У спр. 31 «Інструкції Генерального штабу Червоної армії про організацію і тактику партизанських загонів. План перевірки співробітниками Четвертого відділу Управління НКВС по Дніпропетровській області та їхню готовність до переходу на методи партизанської боротьби. Доповідні записки районних відділень УНКВС з даного питання» міститься інформація стосовно винищувальних батальйонів. Зокрема, з доповідної записки командира батальйону м. Дніпродзержинськ дізнаємося про кількість особового складу, партійно-комсомольський прошарок, кількість озброєння у ньому, а також виділення зі складу батальйону спеціалізованих груп. Таку ж інформацію знаходимо у доповідній записці командира батальйону м. Дніпропетровськ. Крім того, є цікаві відомості стосовно бойової діяльності Криворізького батальйону, про готовність переведення на партизанські методи боротьби низки батальйонів (Криничанського, Марганецького, Павлоградського, Перещепинського, Петриківського, П'ятихатського та інші) [7]. Рапорт командира П'ятихатського винищувального батальйону дає можливість простежити перші бойові зіткнення на території області та участь у боях бійців винищувального батальйону.

У спр. 34 «Зведення, довідки та донесення УНКВС по Дніпропетровській області стосовно організації, кількісного складу та озброєння винищувальних батальйонів. Список командирів винищувальних батальйонів Дніпропетровської області» містяться документи, які характеризують організаційні процеси створення винищувальних батальйонів. У зведеннях, які подавалися начальнику оперативної групи НКВС з боротьби з десантами та диверсантами противника генерал-майору Петрову, знаходимо відомості про створення, кількісний склад, дислокацію батальйонів на Дніпропетровщині, рівень озброєння та наявність автомобілів і спорядження, необхідні для здійснення покладених на батальйони завдань.

У справі зберігаються повідомлення начальника УНКВС по Дніпропетровській області Павленка про його негативну реакцію відносно наказу командуючого Одеським військовим округом генерал-лейтенанта Н.Є.Чибісова, згідно з яким він підпорядкував собі всі винищувальні батальйони області. Крім того, у справі є документи про участь в оборонних боях даних формувань. Список командирів характеризує командний склад батальйонів (освіта, партійність, соціальне походження, посада, військовий стаж і т. п.) [8].

Справа 35 «Доповідні записки, довідки, зведення, рапорти УНКВС по Дніпропетровській області до НКВС УРСР, співробітників Четвертого відділу в обласне управління стосовно переведення винищувальних батальйонів на партизанські методи боротьби з противником» зосереджені доповідні записки, довідки, рапорти УНКВС по Дніпропетровській області до НКВС УРСР. У документах характеризувалися винищувальні батальйони станом на вересень 1941 р., їх кількість, озброєння та практична можливість особового складу батальйонів перейти на партизанські методи боротьби [9].

У спр. 36 «Доповідні записки і донесення міських та районних відділень НКВС в УНКВС Дніпропетровської області про організацію, місце дислокації, чисельність та озброєння. Акти та довідки працівників УНКВС стосовно перевірки стану винищувальних батальйонів Дніпропетровської області»

містяться матеріали міських та районних відділень НКВС до УНКВС у Дніпропетровській області, про ситуацію зі створення, озброєння винищувальних батальйонів у містах та по районах області. Так, є документи про дислокацію Приміського, м. Марганець, м. Нікополь, Криворізького загонів. Також інформативними документами є довідки та акти перевірки винищувальних батальйонів, здійснені працівниками УНКВС на території області. У ході інспектування були виявлені недоліки у роботі деяких батальйонів [10].

Особові справи винищувальних батальйонів Васильківського, Котовського, Межівського, Новомосковського, Павлоградського, Покровського та Синельниківського районів (справи 38–44), розкривають структури батальйонів (кількість взводів, відділень), кількість особового складу, наявність озброєння, рівень партійно-комсомольського прошарку, а також списки бійців винищувальних батальйонів, котрі склали партизанську присягу [11].

Подібна інформація міститься у спр. 45 «Матеріали стосовно переведення винищувальних батальйонів П'ятихатського, Софіївського та Широківського районів Дніпропетровської області на партизанські методи боротьби у тилу противника (Доповідні записки, довідки, рапорти районних відділень УНКВС, списки особового складу)». Крім цього, у рапортах начальників П'ятихатського, Софіївського, Широківського районних відділень УНКВС знаходимо повідомлення про участь батальйонів в оборонних боях, які оборонні рубежі тримали батальйони та кількість бійців, залишених у партизанських загонах, створених на базі винищувальних батальйонів [12].

Документи ЦДАГО України, здебільшого каталогізовані, зберігаються у межах відповідних справ. Розпорошеність документів за фондами і справами із проблематики винищувальних батальйонів Дніпропетровщини незначна.

Матеріали про діяльність винищувальних батальйонів на Дніпропетровщині містяться у фондах Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України. У ф. 4620 (Колекція документів з історії Великої Вітчизняної війни), оп. 3, спр. 22–27, спр. 37 – виписки, звіти, наукові

дослідження співробітників Комісії з вивчення історії Великої Вітчизняної війни П. М. Балкового та Д. В. Погребінського. Дослідники використовували документи, матеріали, які зараз зберігаються у ЦДАГО України. Цінними є документальні довідки працівників Комісії стосовно ролі, озброєння, організації, керівництва винищувальних батальйонів [14].

Інформативна група документів зберігається у спр. 352, 354, 355. У матеріалах про тимчасову окупацію нацистами населених пунктів Апостолівського, Васильківського, Дніпропетровського, Приміського, Котовського, Криничанського, Магдалинівського, Межівського, Новомосковського, Покровського та Петропавлівського районів Дніпропетровської області, у хронологічних довідках по населених пунктах протягом 1941–1944 рр., які складали місцеві керівники сільрад, керівники РВ НКВС, знаходимо мікроісторичні факти, які відображають діяльність батальйонів (взводів, відділень) у населених пунктах області. У хронологічних довідках висвітлюється ставлення окупаційної влади до колишніх бійців-винищувачів, котрих прирівнювали до партизан і після жорстоких допитів, як правило, страчували [15–17].

У ЦДАВО України матеріали стосовно винищувальних батальйонів Дніпропетровщини розпорошені по різних справах. У той же час документи архіву доповнюють джерельну базу унікальними документами, які ніде, поки що, не використані.

Найбільш репрезентативні документи, які висвітлюють діяльність винищувальних батальйонів, містяться в матеріалах післяокупаційного періоду Державного архіву Дніпропетровської області. Річ у тім, що архівні документи обласного архіву початкового періоду війни, особливо 1941 р., знищені, втрачені або вивезені до Німеччини.

Серед документів партійних органів Держархіву Дніпропетровської області найчисленнішими були протоколи засідань обкому, міськкомів, райкомів Дніпропетровської області. Інформація про стан винищувальних батальйонів заслуховувалася на засіданнях бюро різних рівнів. Наприклад, у

ф. 45 (Криничанський райком КП(б)У) (оп. 1, спр. 46). міститься інформація про соціальну базу винищувального батальйону Криничанського району та кількість затриманих диверсантів, бандитів, дезертирів за період діяльності батальйону. Схожа інформація міститься у ф. 31 (П'ятихатський райком КП(б)У) (оп.1, спр. 116). У документі знаходимо кількісні, вікові, професійні показники особового складу П'ятихатського винищувального батальйону, дислокацію рот, взводів батальйону в районі, а також щодо ефективності оперативно-тилової діяльності батальйону за 1944 р. Подібна інформація міститься практично в усіх фондах райкомів і міськкомів, але не завжди вона має цілісний, повний зміст [46; 39а].

Свідчення про порядок роботи, принципи формування та підготовки батальйонів знаходимо у постановках та директивах Дніпропетровського обкому (ф. 19), які були нормотворчими для всіх винищувальних батальйонів області. Визначити діяльність батальйонів, на базі яких створювалися партизанські загони, можна завдяки звітам учасників партизанського руху (командири, партизани, підпільники). Звіти заслуховували на засіданнях райкомів, після чого райкоми складали відповідні довідки до Дніпропетровського обкому з приводу діяльності партизанських загонів, груп на території районів. Зведені відомості (звіти, довідки, матеріали) про партизанські загони, особливо, які формувалися на базі батальйонів, зосереджені у ф. 19, оп. 8 [24–37].

Інформацію про діяльність винищувальних батальйонів, їх ефективність та недоліки у роботі надають звіти, інформації райкомів та міськкомів КП(б)У, завідувачів військових відділів.

Цінним джерелом також є доповіді начальників районних, міських відділів, відділень НКВС, доповідні записки про стан винищувальних батальйонів УНКВС по Дніпропетровській області та інші документи органів держбезпеки. Важливим документом є телефонограма всім начальникам міських та районних відділень НКВС по Дніпропетровської області, яка повідомляла про німецький парашутний десант з диверсійними завданнями стосовно важливих

промислових об'єктів Дніпропетровської області (ф. 2643, оп. 1, спр. 220, арк. 140) [60].

У директивах стосовно діяльності сільрад, протоколах виконавчих комітетів, рішеннях, постановах райвиконкомів міститься інформація про діяльність окремих підрозділів винищувальних батальйонів (взводів, відділень), які дислокувалися на території різних сільрад. Ця інформація доповнювала загальну картину роботи загонів, особливо на місцях. Також значимим джерелом є акти комісії з розслідування злочинів, скоєних німецько-фашистськими загарбниками, які розкривають заходи окупантів стосовно бійців винищувальних батальйонів [56; 59; 61; 62].

Матеріали періоду окупації Дніпропетровщини в роки Другої світової війни зосереджені в об'єднаному фонді сільських управ (ф. 2311). У фонді відклалися документи про репресії окупаційної адміністрації стосовно бійців винищувальних батальйонів, а також членів їхніх сімей (оп. 2, спр. 116, арк. 3; спр. 108, арк. 23–23а) [57; 58].

Німецькі документи (перекладені російською мовою) розкривають дії винищувальних батальйонів з позиції окупаційної влади. Наприклад, у донесеннях директора польової поліції Шмідта про участь в операціях ГФП (таємна польова поліція) при 444 охоронній дивізії у жовтні 1941 р. у районі Дніпровських плавнів, західніше м. Нікополь, яка брала участь у ліквідації партизанського руху, зазначалося чисельність партизанського угруповання, участь бригади СС у зачистці місцевості від партизан. У донесеннях підкреслювалося, що найбільш сильним та підготовленим підрозділом у Дніпровських плавнях виступав загін командира Нікопольського винищувального батальйону Андрія Резніченка (ф. 2427, оп 1, спр. 219а, арк. 1–2) [59]. Документи окупаційного періоду дають можливість порівняти дані з радянськими матеріалами, і в кінцевому рахунку верифікувати наявні результати.

У фондах Держархіву Дніпропетровської області зберігаються документи, в яких містяться спогади учасників винищувальних батальйонів та

партизанських загонів. Варті уваги спогади підполковника запасу А. А. Мельничука, котрий до листопада 1941 р. перебував на посаді начальника розвідвідділу 9-ї армії, а потім став начальником оперативного пункту розвідвідділу Південного фронту. Спогади оформлені у історичну довідку про створення та бойову діяльність партизанських загонів у дніпровських плавнях південно-західніше м. Нікополь у 1941 р. (ф. 19, оп. 8, спр. 440). А. А. Мельничук зазначав велику стратегічну роль партизанських загонів для військ Південного фронту. Зокрема підполковник виокремлював командира Апостолівського партизанського загону (сформований на базі винищувального батальйону) І. І. Карастоянова. Останній у свою чергу здійснив декілька результативних бойових виходів у ворожий тил і згодом його відмічено державною нагородою [37].

У архіві зберігається підшивка багатьох газет періоду війни, зокрема «Дніпровської Правди», що доповнює інформацію про батальйони та групи сприяння батальйонам [414]. У цілому проблематика винищувальних батальйонів у ДАДО не каталогізована, розпорошена. Для дослідницької роботи потрібно було провести значну евристичну роботу. Необхідно відмітити, що інформація, яка міститься у фондах ДАДО унікальна і на даний час ніде більше поки що не зустрічається. Крім того, проведена евристична робота у низці фондів ДАДО [71–400] виявила відсутність даних стосовно організації та діяльності винищувальних батальйонів Дніпропетровської області, але в той же час в опрацьованих справах фондів можна знайти опосередковану інформацію стосовно батальйонів, яка ілюструє побутові умови, психологічну, соціальну атмосферу в місцях дислокації батальйонів, а також складності роботи у період після звільнення від окупації та багато ін.

Матеріали Державного архіву Харківської області складаються в основному з довідок, доповідних записок відділів обкому КП(б)У, протоколів засідань міськкомів, райкомів КП(б)У, справ щодо діяльності винищувальних батальйонів м. Харкова [401–411]. Вони дають можливість порівняти умови

формування, особливості та специфіку діяльності батальйонів двох областей, виокремити спільні та відмінні риси.

Отже, джерельна база у переважній більшості складається з автентичних матеріалів, тобто документів, які були створені в період 1941–1945 рр., що у свою чергу свідчить про велику вірогідність інформації у першоджерелах. Є випадки використання і копій. Але в той же час, порівнюючи документи різного походження та їх репрезентативність, виявлено й деякі неточності та фальсифікації. Лише зіставлення низки матеріалів дало можливість відсіяти неточності та перекозчення в документах.

Опублікованих джерел із зазначеної проблематики досить мало і вони носять в основному загальний характер. В опублікованих документах наявна інформація, що стосується всього періоду війни, кількість документів, у яких висвітлено діяльність батальйонів, особливо Дніпропетровщини, незначна.

Першим опублікованим джерелом з історії створення та діяльності винищувальних батальйонів можна вважати книгу Й. Сталіна «О Великой Отечественной войне Советского Союза» (1947 р.), де вміщено його виступи, які стосуються організації винищувальних батальйонів та сприяння їм у боротьбі з ворогом [424].

Характерною рисою перших публікацій стосовно винищувальних батальйонів були пропагандистські, мобілізаційні заклики щодо рішучої боротьби з ворогом. Повідомлення носили патріотичний характер. На прикладі героїчних учинків бійців винищувальних батальйонів підкреслювалася роль добровольчих формувань у справі боротьби з ворожими силами [413; 475]. Після війни тенденція популяризації героїчних учинків, подвигів через друковані засоби тривала. Так, у збірці документів «СССР в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг.: Хроника» (1970 р.) опубліковані матеріали загальносоюзного походження та документи про створення винищувальних батальйонів [423].

У виданні «Внутренние войска в Великой Отечественной войне, 1941–1945 гг.: документы и материалы» (1975 р.) зосереджено документи, які

розкривають діяльність органів НКВС та їхню роль у формуванні й забезпеченні винищувальних батальйонів усім необхідним під час війни. Документи про роботу останніх в основному стосуються початкового періоду їх діяльності 1941–1942 рр. [412].

Подібна інформація міститься у виданні документів «Советские органы государственной безопасности в Великой Отечественной войне. Сборник документов и материалов» (1985 р.) [419].

У документних публікаціях «Советская Украина в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. Документы и материалы в 3-х т.). – Т.1. Украинская ССР в первый период Великой Отечественной войны (22 июня 1941 – 18 ноября 1942 г.) / глав. редкол. В. И. Юрчук» (1985 р.) представлено документи статистичного характеру: кількісний та якісний склад винищувальних батальйонів в Україні, їх озброєння [420–422].

Регіональну інформацію про діяльність винищувальних батальйонів на Дніпропетровщині представлено у збірці документів та матеріалів «Днепропетровская область в годы Великой Отечественной войны Советского Союза (1941–1945 годов): сборник документов и материалов / глав. ред. А. Ф. Стеценко» (1962 р.). Кількість документів про батальйони у збірнику незначна, переважна більшість матеріалів представлені радянською періодикою та матеріалами партійних та державних органів [413].

У збірці документів «Лето 1941 г. Украина: документы и материалы. Хроника событий / под. ред. Замлинского В. А. и др.» (1991 р.) зібрано документи Центрального архіву Міністерства оборони Російської Федерації, дипломатичні матеріали. Директиви та накази Ставки ВГК (Верховного Головного Командування), бойові та політичні донесення командування армій, частин, військових рад, політорганів, що у свою чергу дає можливість простежити синхронну діяльність військових контингентів і винищувальних батальйонів та вплив перших на роботу других [416].

Досить цінну інформацію з історії деяких винищувальних батальйонів надає серія «Книга Пам'яті. Дніпропетровська область: у 12-ти томах». У ній

міститься інформація про Марганецький, Орджонікідзенський винищувальні загони, репресії стосовно особового складу даних батальйонів з боку окупаційних властей, списки розстріляних бійців-винищувачів [530].

У книзі «1941 год: Страна в огне: в 2 кн. – Кн. 2.: Документы и материалы» (2012 р.), опубліковані документи: накази НКВС СРСР та УРСР, телеграма голови РНК Й. Сталіна, таблиця з відомостями стосовно формування винищувальних батальйонів станом на 29 липня 1941 р. та ін. Документи в основному з ЦДАГО України, а також галузевих архівів МВС України та СБУ [426а].

Інформативними джерелами виступають мемуари, спогади, публікації, статті, замітки у газетах. Подібна інформація потребує, звісно, перевірки, але іноді це єдине джерело, яке розповідає про конкретні винищувальні батальйони. У статті «Забытая боевая единица» свідка подій полковника у відставці І. Т. Бегуна (син командира Межівського винищувального батальйону), автор згадує про участь батальйону в оборонних боях за м. Дніпропетровськ, на Краснопільських пагорбах та його діяльність із знешкодження диверсантів, авіадесантів противника у Межівському районі [443а].

Свідченням стосовно оборонних боїв за м. Дніпропетровськ на краснопільських пагорбах, про які згадував І. Бегун, частково знаходять підтвердження у спогадах командуючого 255-ю стрілецькою дивізією полковника І. Т. Замерцева [432].

У мемуарах воєначальників Г. К. Жукова та І. В. Тюленєва висвітлюються події напередодні війни, вирішення стратегічних питань на фронтах, що стосувалися Дніпропетровщини. Спогади в.о. першого секретаря Дніпропетровського обкому, у подальшому генерал-полковника, К. С. Грушевого віддзеркалюють атмосферу початкового періоду війни, з якими труднощами довелося зіткнутися як керівництву області, так і рядовим робітникам і службовцям під час перебудови на воєнний лад. Костянтин Грушевий розповідав про створення винищувальних батальйонів і звернув

увагу на суттєву допомогу цих формувань у боротьбі з деструктивними ворожими елементами. Зрозуміло, що дана праця не уникнула радянських штампів, перебільшуючи роль партії та замовчуючи прорахунки партійного керівництва. Але, водночас, це безумовно, цінне джерело з історії Дніпропетровщини в роки Другої світової війни [431; 439; 427].

Про роль силових структур у створенні партизанських загонів, зокрема на Дніпропетровщині, на сторінках своїх спогадів розповідали начальник Українського штабу партизанського руху (УШПР) Т. А. Строкач, головний диверсант СРСР І. Г. Старінов та начальник 4-го управління НКВС СРСР П. А. Судоплатов [437; 435; 436].

Цікаві факти про диверсійні, шпигунські, розвідувальні дії противника можна знайти в мемуарах осіб, які безпосередньо служили в абвері. У книзі особистого помічника адмірала В. Канаріса – Оскара Райле – є інформація про структуру німецької військової розвідки та контррозвідки, її створення та діяльність на Східному фронті [434]. У мемуарах німецького диверсанта Г. фон Конрада знаходимо відомості про підготовку диверсантів та здійснення операцій на території Прибалтики та України [433].

Сьогодні, в час поширення засобів телекомунікації, з'явилося ще одне вагоме джерело інформації – «світова павутина». Інтернет-можливості дали змогу отримати цікаву інформацію, яка зосереджена в Державному архіві Служби безпеки України (ДА СБУ) і викладені на інтернет-сторінках журналу «З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД– КГБ», 2000 р. [531].

Іншим джерелом з вивчення воєнних подій 1941–1945 рр. та винищувальних батальйонів є матеріали усної історії. Автор разом із співробітником міжнародної громадської організації «Інститут Україніки» Денисом Пахомовим здійснили опитування старожилів м. Підгородне, Дніпропетровського району. Головна мета експедиції – вивчення історії м. Підгородне крізь призму уявлень її жителів, особливо людей, кому за 80 років. Провідне місце в розповідях старожилів посіла Друга світова війна, при цьому низка осіб відзначала діяльність винищувального батальйону та

партизанської групи, сформованої на його базі, а також ставлення окупаційних властей до бійців-винищувачів та партизанів. Матеріали усної історії оцифровано та розміщено на сайті [532].

Залучення матеріалів різних архівів дало можливість реконструювати роботу винищувальних батальйонів протягом 1941–1945 рр. Отже, джерельна база дослідження вірогідна, репрезентативна і достатня для вирішення поставлених дослідницьких завдань.

1.3. Теоретико-методологічні засади

Дослідження проблематики винищувальних батальйонів Дніпропетровщини у 1941–1945 рр. потребує визначення певного дослідницького поля. Друга світова війна як історична подія і як історичний образ, міф-символ, продовжує відігравати суттєву роль у духовному й політичному житті соціуму, є невід'ємною частиною його історичної свідомості. Тема війни перебуває в епіцентрі палких суспільних дискусій і гострої політичної боротьби. Власне кажучи, Друга світова війна в історичній пам'яті українців залишається тим вододілом, який усе ще розколює їх політично, ідеологічно та світоглядно [457а, с. 3].

Даються взнаки деформації історіописання і колективної свідомості, які перебували у радянський період під впливом месіанізму, денационалізації, дегуманізації (примат класово-партійних цінностей); схематичного, вульгарно-детерміністського сприйняття історичного часу і процесів, порушення спадковості історичного розвитку (боротьба з «реакційними» теоріями, замовчування окремих періодів і подій), надмірної політизації й етатизму, монополізації права на істину тощо. Чимало зазначених хиб історичної науки та свідомості благополучно стали «надбанням» сучасного наукового й духовного простору в Україні [450а, с. 13].

Запізнілі моменти у методологічних студіях, термінах, категоріях з історії Другої світової війни позначилися на історичних дослідженнях. Після прийняття у 2015 р. декомунізаційних законів на законодавчому загальнодержавному рівні поглиблюється процес вивчення Другої світової

війни та її складової – радянсько-нацистської війни – з україноцентристських позицій, відкидаючи радянський шлейф та категоріально-понятійний апарат (Велика Вітчизняна війна, німецько-фашистська окупація та ін.).

Методологічною базою роботи стала сукупність принципів, підходів та методів наукового осягнення. Під час дослідження дисертант керувався принципами історизму, об'єктивності та системності. Принципи історизму та системності зобов'язують дотримуватися просторових та часових рамок, а тому діяльність винищувальних батальйонів розглядалася як система з власною внутрішньою будовою, а також як невід'ємна складова цілісної системи німецько-радянської війни 1941–1945 рр. у взаємозв'язку всіх ключових її елементів.

Принцип об'єктивності передбачає неупереджене ставлення до об'єкта дослідження та реалізується через ґрунтовний аналіз історичних джерел, які стосуються проблематики винищувальних батальйонів, а також мінімізацію упередженості в доборі та аналізу подій, фактів, явищ та персоналій. Крім того, він дозволив розглянути винищувальні батальйони Дніпропетровщини у діалектичній площині, показати як позитивні моменти, так і недоліки у роботі батальйонів.

Також у роботі використовувався принцип багатофакторності, за яким винищувальні батальйони розглядаються у взаємодії із суспільно-політичним, суспільно-економічним становищем у регіоні, як наслідок поєднання конкретних обставин, причин та історичних процесів.

Регіональний підхід дав можливість вивчення діяльності винищувальних батальйонів на конкретній території (Дніпропетровська область), яка має специфічні особливості в соціокультурних та соціоекономічних сферах.

Виокремлення регіонально-історичних праць із загального масиву історичної літератури продиктоване потребою деталізації історичного процесу, виявлення його локальної специфіки і чинників, що її зумовлюють, оптимізації аналізу співвідношення загального та часткового в історії. Специфіка регіонів обумовлюється відмінностями природно-кліматичних умов, історичного

досвіду, етнічного складу населення, культури, релігії, які в сукупності і взаємодії набувають інтегративного, системного характеру. Усвідомлення таких особливостей є обов'язковою умовою цілісності і всебічності історичного знання. Воно диктується також практичними цілями, оскільки без розуміння історичного підґрунття неможливо з'ясувати потреби регіону. Неабияку вагу мають також гносеологічні та популяризаторські цілі – саме на дослідженнях «малої Батьківщини» здебільшого ґрунтуються патріотичні почуття [450б, с. 5].

Перелічені принципи, підходи реалізовано за допомогою низки методів, застосування яких детерміновано метою та завданням дисертації. Так, дослідження джерельної та історіографічної бази дисертації відбувалося за допомогою аналітичного і синтетичного методів. Це дало можливість залучити й вивчити значну кількість історичних джерел та подальше їх дослідження.

Для розв'язання поставлених конкретно історичних завдань використовувалися загальнонаукові методи (логічний та системно-структурний), завдяки яким винищувальні батальйони розглядаються як система з багатьма структурними елементами, що існують у детермінованому часі та просторі.

Спеціально-наукові методи (проблемно-хронологічний та діахронний) дали можливість створити історіографічну періодизацію проблеми, а також виділити періоди та етапи діяльності батальйонів на Дніпропетровщині у часовій послідовності.

Історико-генетичний метод дозволив розкрити причинно-наслідкові зв'язки в діяльності винищувальних батальйонів. Послідовне розкриття процесу організації та діяльності винищувальних батальйонів, забезпечення озброєння та підготовки бійців, подальша трансформація в партизанські загони дало можливість підійти до реальної історії винищувальних батальйонів у Дніпропетровській області.

Вагомим методом історичного дослідження став порівняльно-історичний метод, який дав можливість визначити ефективність роботи винищувальних батальйонів як у межах Дніпропетровщини, порівнюючи винищувальні

батальйони порайонно, так і з іншими областями як на різних етапах діяльності, так і синхронно. Багато подібних між собою за внутрішньою сутністю історичних подій, явищ, процесів в той же час мають регіональні особливості та відмінності в тому числі й винищувальні батальйони Дніпропетровщини.

Історико-типологічний метод дозволив здійснити типологізацію джерел з історії винищувальних батальйонів Дніпропетровщини для подальшого аналізу джерельної бази та класифікувати сукупність одиничних об'єктів дослідження у вигляді якісного визначення типів на основі притаманних їм спільних ознак та відмінностей.

Методи історичної географії розкрили історико-географічні, соціально-економічні, демографічні та політичні чинники, які вплинули на процес створення та діяльності батальйонів у краї. Метод генералізації вимагає особливо ретельного відбору найбільш істотного та специфічного з проблематики винищувальних батальйонів саме для Дніпропетровського регіону періоду радянсько-нацистської війни 1941–1945 рр.

Неможливо обійтися у регіонознавстві і без методу моделювання, що спирається на принцип аналогій і знаходить свій прояв у створенні формально тотожних об'єкту дослідження пізнавальних образів (моделей) з метою теоретичної перевірки їх переваг і вад [450б, с. 57].

У дослідженні застосовано і міждисциплінарні методи: статистики, опитування. Зокрема, статистичний метод проілюстрував у кількісному відношенні за різними показниками особовий склад винищувальних батальйонів: вік, освіта, військова підготовка, стаж роботи в органах НКВС. Метод опитування дав можливість залучити до роботи матеріали усної історії, свідчення очевидців, учасників подій Другої світової війни на Дніпропетровщині.

* * *

Проаналізувавши широке коло наукової літератури, дисертант дійшов висновку, що в цілому в історіографії діяльності винищувальних батальйонів умовно можна виділити два періоди та чотири етапи:

I) **радянський**, який у свою чергу ділиться на два етапи:

1) 1961 р. – кінець 1970-х рр.;

2) 1980-ті рр.;

II) **сучасний**: з 1991 р. – дотепер. Другий період поділяється на два етапи:

1) 1991–2006 рр.;

2) від 2006 р. – до сьогодні.

Критеріями історіографічної періодизації слугували якісні та кількісні зміни стосовно дослідження діяльності винищувальних батальйонів, зміна методологічних підходів а також оцінка місця, ролі та внеску батальйонів у справі спротиву агресії противника.

Історіографічні процеси в радянський період дослідження винищувальних батальйонів значною мірою залежали від політичної кон'юнктури, а тому наукові розробки несуть на собі значний відбиток політизованості, заідеологізованості, що не могло не позначитися на рівні праць, підборі матеріалу та рівні об'єктивності.

У 1949 р. П. М. Балковим була захищена дисертація з проблематики винищувальних батальйонів, але доступ до неї наукової та громадської спільноти був обмежений і аж до 1961 р. тема винищувальних батальйонів була закрита. Друком не вийшло жодної праці, присвяченої винищувальним батальйонам. Це пояснюється обмеженим доступом до архівів і замовчуванням ролі НКВС у Другій світовій війні.

Початком історіографії винищувальних батальйонів є монографія П. М. Балкового «Народне ополчення Радянської України» (1961 р.), яка з'являється через двадцять років від початку війни, у період хрущовської «відлиги». Крім того, виросло нове покоління радянських людей, яке не було свідками воєнних подій, і необхідність виховувати молодь у патріотичному дусі

на основі героїчного минулого дало поштовх історичним працям. На першому етапі (1961р. – кінець 1970-х рр.) збільшується кількість робіт, присвячених діяльності винищувальних батальйонів, які носять здебільшого монографічний характер. Як правило, дослідження мають загальний характер, тобто історія винищувальних батальйонів представлена батальйонами СРСР.

Праця істориків Д.Ф. Григоровича та В.А.Замлинського умовно завершує перший етап радянського періоду, який характеризується появою перших монографій (С.В. Біленка, М.А. Кірсанова, А.Д. Колесника), присвячених діяльності батальйонів у т.ч. аналізу їх роботи в контексті різних добровільних формувань. Дослідники широко використовували спогади, мемуари безпосередніх учасників винищувальних батальйонів та народного ополчення і самі в основному були сучасниками Другої світової війни. Водночас цей етап вирізняється великою заідеологізованістю, міфотворенням, що неабияк применшує об'єктивність відображення історичної дійсності, замовчуючи прорахунки і недопрацювання вищого партійного і державного керівництва країни. Але, з іншого боку, реальна можливість писати максимально об'єктивно у тих умовах була, мабуть, маловірогідною.

На останньому історіографічному етапі радянської історіографії історії винищувальних батальйонів у 1980-х рр. вийшли друком багато якісно нових праць, які стосувалися діяльності винищувальних батальйонів (А.С. Чайковського, А.М. Сініцина та ін.). Монографія С.В.Біленка 1988 р., завершує як історіографічний етап розробки проблеми діяльності винищувальних батальйонів, так і весь радянський історіографічний період. Праці не позбавлені штампів загальної радянської історіографії, але на відміну від попереднього етапу дослідження більш критичні, об'єктивні, цьому сприяли суспільно-політичні зміни, доба «перебудови», частково знімався гриф секретності з багатьох архівних справ.

У цілому в радянській історіографії винищувальних батальйонів гіперболізована роль компартії. Висвітлення діяльності батальйонів подане в основному в позитивних, панегіричних тонах. Не знайшли відображення

прорахунки органів виконавчої та партійної влади, не аналізувалися недоліки в роботі винищувальних батальйонів. Спроби критичної оцінки, причин неповноцінної роботи винищувальних батальйонів зводилися до викриття різного роду деструктивних елементів (панікерів, ворожих елементів, недостатньої політичної підготовки). Часто не визнавалися об'єктивні причини невдач, особливо на початковому етапі їх діяльності.

Таким чином, незважаючи на ідеологічний характер, у рамках радянської історіографії було сформовано проблематику досліджень винищувальних батальйонів, зроблено джерельний каркас, виявлено дискусійні вузли даної тематики, створено відповідний історіографічний образ винищувальних батальйонів, що великою мірою заклало основу для сучасних досліджень.

У той же час значна кількість праць, незважаючи на залучення великої кількості джерел, нічого не внесли в наукову розробку проблеми, спираючись на загальновідомі джерела, давно апробовані концептуальні підходи, і, нерідко, мали заідеологізований характер, будучи віддзеркаленням тієї гарячої ідеологічної боротьби, яка розгорнулася навколо проблем інтерпретації історії.

Другий період, який розпочався 1991 р. триває понині і характеризується зміною дослідницької парадигми на основі нових методологічних засад. Українська історіографія початку 1990-х рр. – це продукт розпаду тоталітарної системи і радянської історичної науки, за часи якої українська наука сприймалась як додаток до радянської. На початку 1990-х рр. роль історії Другої світової війни маргіналізувалася, продовжувала інерційно існувати радянська історична школа, але в той же час починається освоєння проблеми на нових засадах у вигляді дрібних наукових форм, спеціальних досліджень не з'являлося.

Перший історіографічний етап в умовах незалежності України характеризувався початком дослідження проблематики винищувальних батальйонів на нових методологічних засадах. Як правило, дослідження були у вигляді статей або розділів у монографіях. Серед цих робіт мали значення праці, виконані в регіональному ключі. На другому етапі винищувальні

батальйони стали об'єктом вивчення дисертаційних праць, що виводить проблематику даних формувань на інший якісний рівень.

Історія винищувальних батальйонів Дніпропетровської області залишалася фрагментарно вивченою, що у свою чергу не дає повної картини діяльності протягом радянсько-німецької війни. Недостатнє висвітлення роботи батальйонів давало можливість на появу неточностей, перекручення фактів.

У цілому тема винищувальних батальйонів в Україні знаходиться на початковому етапі дослідження, за останній час з'явилася незначна кількість праць, присвячених саме винищувачам. Незважаючи на певні здобутки, ця проблема на регіональному рівні залишається майже неосвоєною. Тому розкриття діяльності цих загонів Дніпропетровщини внесе свою частку у вивчення проблеми винищувальних батальйонів України.

На сьогодні загальної, синтетичної наукової праці, яка б розкривала діяльність винищувальних батальйонів України немає. Дане завдання потребує накопичення регіональних досліджень з даної проблематики. Значення регіонального ракурсу дослідження проблеми батальйонів дозволяє суттєво уточнити, а з часом переглянути стійкі історіографічні уявлення щодо загальної картини, ролі і місця цих спеціальних формувань у добу воєнного лихоліття 1941–1945 рр.

Джерельну базу дослідження здебільшого складають матеріали, які раніше не були введені до наукового обігу, що у свою чергу надає дослідженню наукового змісту. У дисертації опрацьовано понад 400 справ, 110 фондів чотирьох архівів (двох державних та двох обласних) періоду 1941–1945 рр., з яких переважну більшість документів уперше введено до наукового обігу. Складність вивчення діяльності винищувальних батальйонів Дніпропетровщини, особливо у перший рік війни, полягає у знищенні значної кількості документів, особливо фондів Державного архіву Дніпропетровської області. Дану прогалину заповнюють матеріали Центрального державного архіву громадських об'єднань України та Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України.

Дослідження значно розширює актуалізовану джерельну базу з проблематики винищувальних батальйонів Дніпропетровщини і взагалі історії України періоду Другої світової війни. Матеріали з історії винищувальних батальйонів Дніпропетровщини, які використані у дисертації, зберігаються як у центральних (ЦДАГО України, ЦДАВО України), так і в обласному (ДАДО) архівах. У ЦДАГО України та ЦДАВО України вагома частка матеріалів з історії винищувальних батальйонів Дніпропетровщини представлена документами 1941–1942 рр. Джерела, які висвітлюють діяльність батальйонів у 1943–1945 рр., майже відсутні. Інша, діаметрально протилежна, ситуація з Держархівом Дніпропетровської області – документи збереглися в основному постокупаційного періоду. До того ж документи з історії винищувальних батальйонів у Держархіві Дніпропетровської області розсіяні по різних справах. Довелося провести велику копітку евристичну роботу з виявлення матеріалів, пов'язаних з проблемою діяльності винищувальних батальйонів Дніпропетровської області.

Таким чином, сукупність історичних джерел, виявлених і залучених до виконання дисертації, являють собою різноманітний за видовими та інформаційними ознаками комплекс, документи автентичні, джерельна база достатня, вірогідна та репрезентативна. Залучення великого масиву історичних джерел з подальшими аналізом і критикою матеріалів дає можливість реалізувати поставлені дослідницькі завдання.

РОЗДІЛ 2.

ВИНИЩУВАЛЬНІ БАТАЛЬЙОНИ НА ПОЧАТКУ НАЦИСТСЬКОЇ АГРЕСІЇ (ЧЕРВЕНЬ–ЖОВТЕНЬ 1941 р.)

2.1. Організація та військово-політична підготовка винищувальних батальйонів

Радянське керівництво ставило на меті вести війну на чужій території малою кров'ю, тому воєнна доктрина СРСР була спрямована на здійснення наступальних операцій. Відповідно до цього розроблювалися зразки озброєння в основному наступальної дії при цьому нехтуючи оборонною зброєю, якій приділялося менше уваги. Те, що війна неминуча, багато хто розумів, але для армії (для солдатів та середнього командного складу – А. Т.) і народу війна виявилася цілковитою несподіванкою [451, с. 48].

Добре ілюструє тодішню ситуацію протокол засідання Дніпропетровського обкому КП(б)У під головуванням секретаря Дніпропетровського обкому партії Л. І. Брежнєва від 19 жовтня 1940 р., де один із доповідачів зазначав: «Радянський Союз у даній війні участі не бере, але ми повинні пам'ятати й ніколи не забувати історичної вказівки товариша Й. Сталіна про те, що потрібно весь наш народ тримати у стані мобілізаційної готовності перед обличчям небезпеки, щоб ніяка випадковість і фокуси наших ворогів не могли застати нас зненацька...

За три місяці перебудови у справі військового навчання у Дніпропетровській області створені 292 групи стрілецьких кадрів і 38 спеціальних груп. Охоплено у групах стрілецьких кадрів 4 108 осіб. Я не в порядку звіту вказую цифри, а для того щоб сказати, що це тільки початок і далеко ще недостатньо для того, щоб виконати ті задачі, котрі поставлені на 1941 р.» [20, арк. 9–10].

Із документа видно, що підготовка до рішучих дій у 1941 р. йшла повним ходом, звісно багато цифр залишилися тільки на папері, але все-таки значний відсоток людей проходили навчання військової справи. Країна мілітаризувалася і керівництво мало великі плани на 1941 р. Маршал Г. К. Жуков згадував у

своїх мемуарах, що завдяки оборонно-масовій роботі, якою займалися Тсоавіахіми (на 1 січня 1941 р. у його лавах налічувалося більше 13 мільйонів осіб), щорічно велася підготовка ентузіастів льотної справи, парашутистів, стрільків, авіамеханіків, котрі здійснювали навчання більше ніж у 300 аеро- і автомотоклубах, авіашколах та планерних клубах [431, с. 265].

У зв'язку із розробкою наступальної воєнної доктрини у СРСР згорталася програма ведення партизанської і диверсійної війни. Репресій зазнали працівники Генштабу, НКВС, секретарі обкомів, котрі на початку 1930-х рр. займалися підготовкою партизанської війни, репресовані командири Червоної армії, які мали спеціальну партизанську підготовку. Були ліквідовані схованки зі зброєю, боєприпасами, вибухівкою, призначені для партизанських сил. Ліквідації зазнала мережа партизанських шкіл. Розформуванню піддалися партизанські загони і групи [447, с. 60]. Таке ставлення до підготовки партизанських і диверсійних кадрів негативно відобразиться згодом на таких формуваннях, як винищувальні батальйони, партизанські загони, винищувально-диверсійні групи.

Дуже важливе місце у планах німецького командування відводилося захопленню в найкоротші строки України з її величезними сировинними ресурсами і родючими землями. Цим самим Гітлер та його кліка намагалися посилити воєнну економіку Німеччини, створити вигідний плацдарм для швидкої перемоги над СРСР і досягнення світового панування.

Перебіг подій на радянсько-німецькому фронті відразу ж набрав для Червоної армії несприятливого характеру. Ситуація, що складалася, була справді парадоксальною, її й сьогодні важко збагнути. Адже, з одного боку, за майже чверть століття ціною величезних зусиль і жертв радянському народові вдалося створити об'єктивні передумови для відбиття будь-якої агресії, збудовано потужну оборонну промисловість, значно збільшено чисельність збройних сил. А з іншого, – через недалекоглядність Й. Сталіна, який, замкнувши на собі всю владу в країні, на власний розсуд вирішував вузлові

питання, пов'язані з її обороною, ці передумови не були реалізовані належним чином.

Прорахунки й упущення передвоєнного періоду були такими серйозними, що їх не змогли компенсувати вжиті урядом країни для її безпеки заходи, навіть такі, як сформування протягом 1939 р. по червень 1941 р. 125-ти нових дивізій. У результаті досить численна й за кількісними параметрами непогано озброєна Червона армія виявилася непідготовленою до відбиття нападу ворога – «колосом на глиняних ногах», як назвав її Й. Геббельс. Війська, яких не вистачало для того, щоб протистояти агресії, були до того ж скупчені впритул до західних кордонів, що полегшило противникові реалізацію його тактики: стрімке розбиття на частини, оточення та знищення радянських військ.

Війна – явище багатогранне, перемога в якій залежить від багатьох складових. Далеко не останню, а навіть першочергову роль у веденні війни відіграє тил воюючих країн та їхніх союзників, від діяльності якого великою мірою залежить рівень боєздатності армії, адже за його допомогою здійснюється постачання військ усім необхідним [494, с. 179–180].

Тил країни потрібно розглядати не тільки як базу, де фронт отримує озброєння, матеріальні засоби для ведення війни. Тил – це також населення країни, працівники, які створюють матеріальні цінності, народні маси, що, поповнюючи лави збройних сил, приносять із собою на фронт відповідний настрій [523, с. 2].

Перед Радянським Союзом постала необхідність у найкоротші строки перебудувати всі галузі господарства на військовий лад, тобто не просто нарощувати озброєння, а цілком мілітаризувати всю економіку. Керівним документом щодо перебудови економіки на військовий лад стала директива РНК СРСР і ЦК ВКП(б) від 29 червня 1941 р., спрямована на підготовку прифронтових областей до опору ворогу. Директивою було зазначено «організувати всебічну допомогу діючій армії, забезпечити організоване проведення мобілізації запасу, забезпечити постачання армії всім необхідним, швидке просування транспортів із військами і військовими вантажами...» [491].

Перебудова роботи тилу країни на воєнні рейки відбувалася у складній обстановці. Функціонування тилу країни, координування його роботи неможливо без надійного його захисту від підривної дії ворога, дезорганізаторів, котрі своєю деструктивною роботою завдавали збитки економіці країни та підривали можливість безперебійного забезпечення всім необхідним регулярних частин.

Перед війною Дніпропетровська область охоплювала територію у 31 649 кв. км, налічувала 7 міст, 26 сільських районів. Населення сягало 2 273 587 осіб, серед яких міського – 1 205 217 осіб та сільського – 1 068 370 осіб. Дніпропетровська область на той період була однією з найбільш стратегічно важливих в Україні у виробництві металу, необхідного для військового виробництва. У 1939 р. заводи Дніпропетровської області виплавляли металу стільки, скільки в Японії, втричі більше, ніж металурги Італії. Один завод ім. Дзержинського виплавляв чавуну у рік більше, ніж Польща. У 1940 р. металургія Дніпропетровщини давала 3 млн 182 тис. тонн чавуну, 3 млн 7 тис. тонн сталі, 2 млн 210 тис. тонн прокату, що складало: по чавуну – 20 %, по сталі – 16,5 %, по прокату – 18,2 %, випуск коксу – 15 % від загального обсягу виробництва СРСР. Випуск усієї залізної руди на Дніпропетровщині складав 59,3 % по СРСР, а марганцю – 34,3 %. На Дніпропетровщині швидкими темпами будувалися нові та вдосконалювалися старі автогужові дороги: тільки з 1939 р. до 1941 р. увійшли до експлуатації 250 км шляхів із твердим покриттям [19, арк. 33–37].

Дніпропетровщина з її економічно-промисловим потенціалом, із залізною рудою Кривбасу, Нікопольськими марганцевими копальнями та вугіллям Західного Донбасу була для Німеччини ласим шматком. Тому вище керівництво Німецької націонал-соціалістичної партії (НСДАП), вермахту та особливо великі монополісти прагнули захопити промислові гіганти в неушкодженому стані. Так, під опіку концерну Круппа планувалося взяти, що згодом так і трапилося у 1942 р., Азовський металургійний завод у м. Маріуполь (тоді м. Жданов) та підприємства у м. Дніпропетровськ. Концерн

Г. Герінга отримав металургійні заводи у м. Запоріжжя та м. Кривий Ріг й у кооперації з концерном Фліка – завод ім. Ворошилова у м. Дніпропетровськ, а також заводи у закруті р. Дніпро [474, с. 189–190].

Для боротьби із проявами ворожої агентури (диверсантів, шпигунів, авіадесантів) забезпечення надійного захисту тилу, охорони громадського порядку згідно з постановою РНК СРСР від 24 червня 1941 р. «Про заходи по боротьбі з диверсантами і десантами противника в прифронтовій смузі» [423, с. 17], наказом НКВС СРСР за № 00804 «Про заходи по боротьбі з парашутними десантами і диверсантами на території УРСР» від 25 червня 1941 р. [6, арк. 5], директивою ЦК ВКП(б) і РНК СРСР від 29 червня 1941 р. [417, с. 18] та виступом Й. В. Сталіна по радіо 3 липня 1941 р. [425, с. 15] були створені перші радянські добровольчі формування періоду радянсько-нацистської війни – винищувальні батальйони.

У Дніпропетровській області батальйони почали формуватися після постанови Дніпропетровського обкому «Про організацію винищувальних батальйонів для боротьби з парашутними десантами і диверсантами противника в прифронтовій смузі» від 25 червня 1941 р. [421, с. 39]. Надзвичайна обстановка, яка виникла у зв'язку з військовими діями, особливо у прифронтових областях, вимагала створення винищувальних батальйонів у найкоротші терміни, протягом декількох днів. Управління винищувальними батальйонами, їх бойова підготовка, оперативне використання у боротьбі із ворожими парашутними десантами і диверсантами були покладені на НКВС СРСР і його місцеві органи [412, с. 542–543].

Створення винищувальних батальйонів вимагало від НКВС СРСР (якого 20 липня 1941р. наказом Президії Верховної Ради СРСР було об'єднано з НКДБ в єдиний Народний комісаріат внутрішніх справ під керівництвом Л. П. Берії, а 4 квітня 1943 р. знову створений НКДБ на чолі з В. М. Меркуловим), визначити організаційні форми, пов'язані з управлінням цих формувань, і вирішити низку інших складних питань, пов'язаних із озброєнням, матеріально-

технічним оснащенням, підбором людей, які б могли успішно вирішувати покладені на них завдання [445, с. 19].

Для забезпечення своєчасної і успішної боротьби з парашутними десантами і диверсантами противника у прифронтові смузі в НКВС СРСР створювався штаб винищувальних батальйонів. Начальником штабу винищувальних батальйонів НКВС СРСР призначений генерал-майор Г. А. Петров, який до цього обіймав посаду начальника штабу Опергрупи по боротьбі з авіадесантами та диверсантами противника НКВС УРСР. Штаби винищувальних батальйонів при НКВС створювалися в областях та районах країни. Керівником штабу винищувальних батальйонів в Україні був призначений заступник наркома внутрішніх справ УРСР Т. А. Строкач. Загальне керівництво винищувальними батальйонами СРСР здійснювалося заступником голови РНК СРСР Наркомом внутрішніх справ Л. П. Берією.

Для забезпечення своєчасної та ефективної боротьби з парашутними десантами та диверсантами противника в усіх обласних УНКВС організовувалися оперативні групи, в завдання яких входила організація, озброєння, підготовка винищувальних батальйонів. Начальником штабу Опергрупи з боротьби з авіадесантами та диверсантами противника УНКВС у Дніпропетровській області призначили заступника начальника УНКВС Дніпропетровської області, старшого лейтенанта державної безпеки (що відповідало званню майора в РСЧА) Кістерьова. Начальник штабу Оперативної групи відповідав за загальне керівництво всією роботою зі створення винищувальних батальйонів та груп сприяння батальйонам. Його заступниками були: заступник начальника Дніпропетровського УНКДБ, старший лейтенант держбезпеки П. К. Пугач, до компетенції якого входило керівництво всією інформаційною роботою, що забезпечувала своєчасну ліквідацію парашутних десантів, диверсійних груп та диверсантів-одинаків. Інший заступник начальника оперативної групи – заступник начальника Управління міліції, лейтенант міліції К. Т. Тітков – керував бойовими операціями проти десантів

противника та організацією бойової підготовки бійців винищувальних батальйонів [6, арк. 5–7, 61].

Для обліку роботи оперативної групи була створена інформаційна група у складі: лейтенанта держбезпеки (капітан у РСЧА) Цирліна, помічника оперативного уповноваженого Спецвідділу Журмана та сержанта міліції Палатного. Для бойових операцій із знешкодження десантів і диверсантів у м. Дніпропетровськ та його околицях до розгортання винищувального батальйону, при оперативній групі створювався, постійний бойовий резерв у складі начальника резерву – інспектора відділу служби Управління міліції – Максимова та кулеметного відділення з особовим складом 14 осіб [6, арк. 61]. До роботи штаб оперативної групи приступив 26 червня 1941 р.

Згідно з розпорядженнями НКВС УРСР, керівники УНКВС областей, разом з начальниками оперативних груп й очільниками УНКДБ протягом доби повинні були організувати при міських, районних відділах та відділеннях УНКВС винищувальні батальйони по боротьбі з парашутними десантами та диверсантами противника чисельністю не менше 200 осіб у кожному.

У Дніпропетровській області згідно з Планом заходів із розгортання винищувальних батальйонів вже 25 червня 1941 о 10⁰⁰ начальник обласного УНКВС Павленко на засіданні обкому партії порушив питання про створення й укомплектування винищувальних батальйонів, про дислокацію та чисельність по області, про передачу заявки стосовно виділення необхідної кількості зброї, боєприпасів та оснащення начальнику Дніпропетровського гарнізону [6, арк. 93–94].

Організація винищувальних батальйонів стала відповіддю на диверсійну шпигунську атаку з боку абверу вермахту. Ще задовго до війни із СРСР німецька розвідка засилала у радянський тил велику кількість шпигунів, котрі збирали інформацію про стан речей в економічній, військовій та політичній сферах Радянського Союзу. Під час окупації Польщі Німеччина захопила частину архівів польської розвідки та контррозвідки. Це дозволило німецьким розвідувальним органам використати широку агентурну мережу польської

розвідки та контррозвідки, особливо у західних областях України у власних інтересах.

Недостатність джерельної бази в державних та обласних архівах України стосовно форм та методів роботи абвера на Дніпропетровщині зумовлює використання доступних матеріалів, які висвітлюють діяльність німецької розвідки в інших регіонах СРСР. Власне діяльність німецької військової розвідки особливо не відрізнялася на Східному фронті, тому можна припустити, що схожі події цілком ймовірно відбувалися і на Дніпропетровщині.

Радянське керівництво усвідомлювало рівень небезпеки з боку Німеччини, і військові приготування противника були помічені радянською розвідкою. Було питанням часу, коли Німеччина атакує СРСР. Тому раптовість нападу відчули скоріше прості солдати та офіцери, а особливо цивільне населення, ніж вище керівництво державою.

Тому не дивно, що на третій день війни постановою Раднаркому СРСР були створені загони для знешкодження диверсантів, шпигунів, авіадесантів та інших дестабілізаторів радянського тилу – винищувальні батальйони. Головна мета їх створення – не допустити невидимого ворога до реалізації поставлених перед абверівцями завдань із дестабілізації як цивільного населення, так і військових.

На території Дніпропетровської області перші диверсанти зафіксовані на початку липня 1941 р., коли лінія фронту перебувала за сотні кілометрів від Дніпропетровщини. Так, у телефонограмі всім начальникам міських та районних відділень НКВС по Дніпропетровській області зазначалося, що 1 липня 1941 р. у с. Карасіївка Харківської області скинутий парашутний десант у кількості 7 осіб, із яких одного парашутиста 6 липня 1941 р. затримав полтавський НКВС. Затриманий десантник дав свідчення про останніх чотирьох осіб, котрі направилися у бік м. Дніпропетровськ, м. Запоріжжя, м. Нікополь із завданнями диверсійного порядку, а саме підірвати Дніпрогес та трубний завод у м. Нікополь, при собі мали засоби для виготовлення вибухівки

т. з. печельних машин. Усі диверсанти були одягнені у форму міліції, один із них мав документи капітана [60, арк. 140].

Такі повідомлення були непоодинокі, але вони не мали всеохоплюючого характеру, крім того, органи НКВС разом з винищувальними батальйонами ефективно протистояли дестабілізуючим елементам (шпигунам, диверсантам, провокаторам та ін.) у радянському тилу. Так, боєць винищувального батальйону, а згодом партизан В. П. Осадчев згадував про свою службу у винищувальному батальйоні: «Мені було років 17, винищувальний батальйон був сформований на початку липня 1941 р. і діяв у м. Марганець до 15 серпня 1941 р. під керівництвом першого секретаря міськкому КП(б)У м. Марганця М. К. Клочка. На винищувальний батальйон поклалися задачі з охорони шахт, пекарні, центральної майстерні, фабрики. Особовий склад винищувального батальйону налічував 40 бійців. Учасників батальйону навчали військовій справі, тактиці, вмінню поводитися зі зброєю. Заняття здійснював міський військкомат.

Бійці винищувального батальйону несли чергування в три зміни по 8 годин. Кожен винищувач мав при собі один карабін із п'ятьма набоями, які потім зі зміною здавав, чергували на найбільш стратегічно-важливих місцях м. Марганець, на бойовому посту чергували не менш як два бійці, на великих об'єктах по 5 осіб. Бійців винищувального батальйону один раз на день годували, а також видавали сухпайки на час несення патрулювання». Також В. П. Осадчев згадував, як вони одного разу знешкодили ворожу групу десантників у кількості 8 осіб. Десантники виявились, як стверджував В. П. Осадчий, членами ОУН (додаток К).

Спогади бійця винищувального батальйону м. Марганець В. П. Осадчого про участь членів ОУН у боротьбі проти СРСР підтверджуються низкою спогадів німецьких воєначальників. Так, наприклад, офіцер німецьких спецслужб Оскар Райле згадував у своїх мемуарах, що початок співпраці із Організацією українських націоналістів було покладено ще у 1937 р. після рішення керівника Абверу В. Канаріса. Члени ОУН проходили навчання на

озері Хімзе, частково в лабораторіях II відділу Абверу Тегеле під Берліном і частково в Квенцгуті, під Бранденбургом [434, с. 196–197]. Співробітництво ОУН із абвером також підтверджує керівник Абверу II Е. фон Лахузен. На Нюрнберзькому процесі він засвідчив, що підготовлені члени ОУН проводили диверсійні операції всіх видів у тилу ворожого фронту, кількість підготовлених диверсантів сягала від 500 до 1 тис. осіб [472, с. 106–108].

Німецькі спецслужби використовували всі можливі ресурси для дестабілізації радянського тилу. Проте інших джерельних підтверджень немає. Є підстави вважати також, що то були колаборанти з українців або особи, які володіли українською мовою, і це питання потребує подальшого вивчення.

Найбільш вдало абверівські бойові групи діяли у перші півтора року війни, тобто до тих пір, коли німці та їхні союзники продовжували вести наступ. Типовий приклад: колону відступаючих радянських військ наздоганяє забруднений від пилу мотоцикліст-червоноармієць із пораненим офіцером у колясці. Той повідомляє старшим офіцерам колони, що оборона прорвана у тому-то місці і що через півгодини тут з'являться німецькі танки. Єдиний шанс запобігти негайного розгрому – рухатися у визначеному напрямку. Охоплені панікою командири змінюють маршрут і найкоротшим шляхом попадають у пастку, під перехресний вогонь із заздалегідь підготовлених позицій. У цей же час у іншому місці такі ж мотоциклісти зупиняють колону бронетехніки, виясняють її рух та кількість пального у баках, прикидають по карті час і місце ймовірної зупинки, а потім наводять туди по радіо (або сигнальними ракетами) бомбардувальники [454, с. 16].

Такі ситуації були непоодинокі, але й немасові. Винищувальні батальйони перебували на своїй території, що надавало свої переваги. Пізніше абверівський офіцер О. Райле згадував: «Служба контррозвідки в тилу радянського фронту сплела густу мережу шпигунів та інформаторів, а також провела низку охоронних заходів. Розвідникам, котрих відслідковують по всій країні, було складно оминати уваги. Про будь-якого чужинця, який з'явився у селі чи місті, місцеве населення негайно доповідало до органів НКВС. У

результаті чого із довірених осіб, засланих на ворожу територію групами фронтової розвідки «Схід І», повернулися лише одиниці» [434, с. 197]. Це говорить про добру співпрацю бійців винищувальних батальйонів та груп сприяння, які швидко реагували на різного роду ворожі елементи.

Але потрібно зважити, що абверівська розвідувальна машина залишалася на 1941 р. однією з найпотужніших у світі, і недооцінювати німецьку військову розвідку було би некоректно й неправильно. Професійний вишкіл розвідників і диверсантів, авіадесантів мав успіхи. Не дивно, що радянське керівництво, а особливо органи НКВС-НКДБ, розуміли, що без підтримки широких верств населення протидіяти на фронті ворожим солдатам «таємної війни» вкрай складно. Маршал К. К. Рокосовський згадував: «Боязнь оточення й страх перед парашутними десантами противника, що їх малювала уява, упродовж тривалого часу були справжнім лихом». Одна вдала диверсія або шпигунська атака могли змінити хід бою, або великої битви. Дії абверу були відомі радянській розвідці, яка передавала дані до вищого керівництва СРСР, тому під керівництвом НКВС СРСР та його місцевих органів, для протидії загонів абверу у перші дні війни були створені винищувальні батальйони у прифронтових територіях з місцевого населення. Винищувальні батальйони ніколи раніше не створювалися, на відміну від народного ополчення, яке споконвіку існувало на слов'янських теренах, але втім новітні угруповання своє створення виправдали, знижуючи ефективність абверу на Східному фронті.

Відомо, що абвер вермахту мав велику шпигунську мережу в Європі та світі, що дало можливість використати це під час Другої світової війни. Абвер став одним із каталізаторів створення винищувальних батальйонів, оскільки однією з основних задач батальйонів було знешкодження диверсантів та шпигунів. Потужна абверівська машина, яка просувалася попереду основних військ вермахту, в багатьох місцях радянсько-німецького фронту полегшувала прохід своїм військам. На території Дніпропетровської області, до приходу військ противника, батальйони, в цілому являли собою організовані військові загони, що ускладнювало роботу абверу, особливо в сільських районах.

Винищувальні батальйони виправдали своє існування, знешкодивши низку диверсантів, провокаторів та шпигунів.

Винищувальні батальйони стали першими добровольчими формуваннями в країні, в яких матеріалізувалися прагнення багатьох тисяч радянських громадян стати на захист своєї Батьківщини. Створення батальйонів стало справою новою. Перед війною утворення подібних угруповань не практикувалося. Звісно, з організацією винищувальних батальйонів проходило не все, як хотілося, ефективність винищувальних батальйонів прямо пропорційно залежала від військової обстановки на фронті.

У діяльності винищувальних батальйонів можна виділити три основні періоди:

I. Початковий період: 24 червня – жовтень 1941 р.

1. Етап організаційний, тилловий: 24 червня – 12 серпня 1941 р.
2. Етап бойової діяльності: 13 серпня – жовтень 1941 р.

II. Окупаційний період (у формі партизанських загонів, груп та винищувально-диверсійних угруповань): вересень 1941 р. – березень 1942 р.

III. Період після німецької окупації

1. Етап: жовтень 1943 р. – лютий 1944 р.
2. Етап: лютий 1944 р. – травень 1945 р.

Загальна періодизація діяльності винищувальних батальйонів України для кожного конкретного регіону, області залежить від перебігу військових дій на її території. Для всіх регіонів, де створювалися винищувальні батальйони, початок їх організації припадає на кінець червня 1941 р. Тому для Дніпропетровської області перший період почався з кінця червня 1941 р. і тривав до жовтня 1941 р.

Перший період діяльності батальйонів припав на складні часи у країні. Ситуація на фронті змінювалася щоденно. Потрібно було у найкоротші строки створювати винищувальні батальйони для вирішення нагальних потреб захисту тилу. Укомплектовувалися винищувальні батальйони, як зазначалося у

вказівках вищого керівництва, з кращої частини молоді та людей, які за віком не підлягають призову до лав РСЧА, радянських активістів, здатних володіти зброєю, без відриву від виробництва.

Відповідно до наказу НКВС СРСР № 00804 у винищувальний батальйон могла вступити кожна людина без відриву від постійної роботи. Навіть більше, на великих підприємствах, фабриках та заводах винищувальні батальйони створювали робітники та службовці як для охорони свого підприємства, так і міста чи іншого населеного пункту й навіть важливого військового об'єкта. Характерною рисою таких батальйонів було прийняття до своїх лав бійців не за їхнім службовим призначенням, а з моральних переконань. Нерідко траплялися випадки, коли в умовах, що склалися, керівництво не могло управляти підприємством. Тоді робітничий колектив змушений брати ситуацію під свій контроль і сам забезпечував охорону підприємств та інших важливих об'єктів [524, с. 209].

Створювалися необхідні умови для підготовки бійця винищувального батальйону, котрий паралельно працює на виробництві, при цьому досягається належний рівень військової майстерності та виконання поставлених виробничих завдань, що як перше так і друге в умовах масштабних військових дій набирає ще більшої значимості, завдяки якій можна з гідністю відповісти ворогові. Але на практиці ситуація виявлялася значно складнішою.

У дослідженнях радянських та деяких сучасних істориків винищувальні батальйони ототожнюються з народним ополченням [443; 462; 467]. Потрібно зазначити, що кожен окремо взятий винищувальний батальйон є складовою народного ополчення, оскільки формування відбувалося в основному на добровільних засадах, з кола осіб, які не підлягали першочерговому призову до лав діючої армії, але загони народного ополчення не можуть бути по-суті ототожнені з винищувальними батальйонами.

Ініціатором створення народного ополчення виступила партійна організація м. Ленінград. 30 червня 1941 р. у цьому місці почалася організація добровільних дивізій, які стали називатися ополченськими [446, с. 80]. Тобто

організаційну роботу проводили місцеві партійні органи разом із військкоматами, а винищувальні батальйони почали створювати на тиждень раніше і організацією батальйонів займалися органи НКВС, що обумовлює значно ширше коло завдань, ніж в ополченських формуваннях.

Протягом першого тижня війни створення винищувальних батальйонів, в основному, було завершено. Але процес становлення винищувальних батальйонів як бойових одиниць зайняв триваліший період.

На 26 червня 1941 р. у Дніпропетровській області було створено 29 винищувальних батальйонів з особовим складом 5 401 осіб, а вже 28 червня особовий склад складав 5 910 осіб, у т.ч. командного складу – 261 осіб. На 29–30 червня 1941 р. у кількісному та організаційному складі значних змін не відбувалося, тільки особовий склад збільшився до 5 918 осіб [8, арк. 1–3, 6, 10].

Начальниками (командирами) винищувальних батальйонів призначалися працівники НКВС, переважно з прикордонних та внутрішніх військ НКВС та оперативних працівників міліції. Стосовно соціального походження керівників батальйонів на початковому етапі їхньої діяльності зазначимо, що переважаючи більшість (83, 3 %) становили селяни-бідняки, решту (16, 6 %) – селяни-середняки та 10 % робітників. Це пояснюється тим, що більшість винищувальних батальйонів дислокувалася в сільських районах області, де працівниками відділів та відділень НКВС, як правило, були місцеві жителі. Крім того, у Радянському Союзі селянське та пролетарське походження сприймалося суспільством позитивніше, ніж інтелігентське. Власне, соціальне походження великою мірою допомагало кар'єрному зростанню.

Більшість командирів у віковому вимірі були у віці від 30 до 40 років, що становило 73,3 %, кількість командирів віком від 40 до 60 років – 13, 3 %, та від 25 до 30 років теж 13,3 %. Найстаршому командирі винищувального батальйону виповнилося 57 років (Криворізький батальйон), а наймолодшому 26 років (Магдалинівський батальйон) (додаток А).

Освітній рівень був низьким: 70 % командирів мали початкову освіту, 20 % – закінчили школу міліції, двоє – (6,6 %) 7 класів школи і тільки один

(3,3 %) командир Верхньодніпровського винищувального батальйону закінчив педінститут. За сімейним станом одружених командирів батальйонів було 90 % і відповідно 10 % – неодружених.

Військової освіти/підготовки більшість командирів винищувальних батальйонів (60 %) не мали, тільки 12 осіб (20,3 %), проходили навчання у полкових школах із підготовки молодшого командного складу, закінчили школу прикордонних загонів та Київську піхотну школу (додаток А). Ця низька військова підготовка не сприяла ефективному керуванню бойовою діяльністю винищувальних батальйонів. Командири винищувальних батальйонів мали такі військові звання: офіцери – 2 особи; політкерівники – 2 особи; начальники прикордонної застави – 2 особи, старшини (роти, батареї) – 3 особи; командири відділень (піхотних, кулеметних батарей, прикордонних загонів) – 8 осіб; помічники командира взводу – 2 особи; рядові – 11 осіб. Як бачимо, основну частину командирів батальйонів складали молодші командири та рядові.

Відносно звань командирів батальйонів у системі НКВС наявні такі дані: старших лейтенантів міліції – 2 осіб; молодших лейтенантів міліції – 5 осіб; сержантів міліції – 11 осіб, решта – без звань. Стаж роботи в органах НКВС серед начальників винищувальних батальйонів у середньому складав 8 – 9 років, найдовше пропрацював у системі НКВС начальник Криворізького винищувального батальйону – 21 рік, найменший стаж мали очільники Верхньодніпровського, Магдалинівського та Широківського батальйонів, у яких стаж близько одного року. Командири батальйонів у системі НКВС займали різні посади, а саме: керівники районних відділів та відділень міліції, дільничні уповноважені, оперативні уповноважені, начальники паспортних столів та витверезників.

Члени КП(б)У серед начальників винищувальних батальйонів області становили переважаючу більшість і складали – 83,3 %; кандидатів у члени – 6,6 %; членів ВЛКСМ – 6,6 %; безпартійних – 3,3 %. Це пояснюється тим, що однією з умов просування службовими щаблями залишався принцип партійності, який давав ширші можливості для кар'єрного зростання.

Зовсім інша ситуація серед особового складу винищувальних батальйонів Дніпропетровської області. Домінуюча теза у радянській історіографії – про переважаючу кількість членів комуністичної партії – не має підстав. Членів партії серед бійців – 2 322 осіб, що становило 38,65 %; членів ВЛКСМ – 651 осіб, відповідно у відсотковому відношенні це складало 10,8 %; безпартійних бійців налічувалося 3 034 осіб – 50,5 %.

Найбільший комуністичний прошарок був у Криворізькому винищувальному батальйоні, який складав 69,2 % членів КП(б)У і 19,6 % комсомольців. Найбільший відсоток безпартійних був у винищувальному батальйоні Солонянського району – 72,85 %, членів ВЛКСМ – 5,23 %, членів КП(б)У – 17,14 %. П'ятихатський винищувальний батальйон організований на 100 % із членів та ВЛКСМ. Особовий склад приблизно розділявся порівну на членів (45,5 %) та ВЛКСМ (54,5 %) (додаток Ж). Разом з тим, у винищувальному батальйоні Білозерського району Запорізької області члени КП(б)У складали лише 19,93 % (58 бійців), члени ВЛКСМ – 6,8 % (20 бійців), а безпартійних налічувалося 213 бійців (73,19 %) [13, арк. 1].

Сержант державної безпеки Є. Н. Індик у серпні 1941 р. вивчав стан винищувальних батальйонів Дніпропетровщини та встановив, що в області 30 батальйонів з особовим складом 6 579 бійців, серед яких членів комуністичної партії та комсомолу – 1 236 осіб [10, арк. 104]. Це становить 18,78 % і відповідно 81,22 % безпартійних.

З виникненням несприятливої військової обстановки на фронті, посилилася мобілізація до лав РСЧА і, незважаючи на накази НКВС про те, що бійці винищувальних батальйонів вважалися призваними до армії, військкомати змушені були призивати військовозобов'язаних із числа бійців батальйонів.

Склад винищувальних батальйонів дещо різнився за соціальною ознакою. Відмінності особливо простежуються між міськими та сільськими батальйонами. Наприклад, у винищувальному батальйоні м. Дніпродзержинськ було 165 робітників, 92 службовці, 44 представника інтелігенції, 3 учні. Отже,

основу батальйону (85 %) складали робітники та службовці [503, с. 32]. Таке ж приблизно співвідношення простежується в інших винищувальних батальйонах, які дислокувалися у містах.

Водночас, у винищувальному батальйоні Солонянського району, що у сільській місцевості, контингент бійців переважно поповнювали колгоспники – 115 осіб, а найменше – робітники (25 осіб), службовці (61 особа) [7, арк. 64]. Працівники сільського господарства у Солонянському винищувальному батальйоні складали 57,21 %, робітники – 12,4 %, службовці – 30,34 %.

У Криничанському винищувальному батальйоні було дещо інше становище: службовців – 161 особа, колгоспників – 84 особи, робітників – 7 осіб [7, арк. 64]. Це у відсотковому відношенні відповідно становило 63,8 % службовців, 33,3 % колгоспників та 2,7 % робітників.

Соціальна картина особового складу бійців винищувальних батальйонів залежала від географічно-економічного фактора. Бійці винищувального батальйону – це, перш за все, місцеві жителі, котрі працювали у містах та селах області. І зрозуміло, що в містах основу винищувальних батальйонів складали робітники та службовці, а в селах – працівники сільськогосподарської галузі.

Винищувальні батальйони створювалися при міських та районних відділах, відділеннях НКВС і у своїй оперативній та організаційній роботі підпорядковувалися начальникам відповідних міськвідділів, райвідділів, та районних відділень НКВС, які також нарівно з командирами батальйонів несли повну відповідальність за діяльність винищувальних батальйонів.

Командний склад винищувального батальйону був таким:

- командир батальйону (призначався органами НКВС);
- заступник командира батальйону з політичної частини (призначався міськкомом, райкомом КП(б)У);
- ад'ютант, він же начальник штабу (рекомендувався військкоматом), повинен знати військову справу в обсязі командира роти;
- помічник ад'ютанта (призначався командиром батальйону);
- командири взводів (призначалися командиром батальйону);

– командири відділень (призначалися командиром батальйону).

Особовий склад винищувальних батальйонів залежав від густоти населення, де їх організовували, знаходження стратегічних об'єктів на місці дислокації, а також кількості бійців, мешканців району, які перебували у лавах Червоної армії. По області кількість бійців, у середньому на батальйон, дорівнювала 220 осіб. У містах області особовий склад налічував приблизно 250 бійців. Зазвичай батальйон розділявся на 8–10 взводів по 15–25 бійців у кожному.

Командування батальйонів перебувало в містах та сільських райцентрах при міськвідділах та районних відділеннях НКВС. Наприклад, у м. Дніпродзержинськ батальйон налічував 250 бійців. Два його взводи дислокувалися на Азототуковому комбінаті з обслуговуванням селища Тритузне, інші – при Міськвідділі НКВС. У м. Кривий Ріг винищувальний батальйон складався з 236 бійців. Два взводи дислокувалися на Ленінському руднику, ще два – у Соцмісті, а решта – при Міськвідділі НКВС. У м. Нікополі (229 бійців о/с) – два взводи перебували у Соцмісті – інші при Міськвідділі НКВС. Винищувальний батальйон м. Павлоград з особовим складом 300 осіб, дислокувався на заводі № 55 (2 взводи), при Міськвідділі НКВС (2 взводи). Решта – повзводно по сільрадах. У м. Новомосковськ (200 бійців о/с), один взвод – на Жерстекатальному заводі, два взводи при – Райвідділенні, інші – повзводно по сільрадах Новомосковського району. У м. Марганець (218 бійців о/с) два взводи були приписані при міськвідділі НКВС, інші – повзводно розташовувалися на рудниках. У м. Дніпропетровськ (250 осіб) по два взводи у кожному з 5-ти адміністративних районів міста [8, арк. 4–5, 7–9]. У монографії дослідника С. В. Біленка, який посилається на спогади ветерана війни П. І. Чумакова, йдеться про те, що у м. Нікополь на 3 липня 1941 р. винищувальний батальйон налічував 1 500 осіб, а на рудниках м. Кривий Ріг було сформовано по одному винищувальному батальйону чисельністю бійців, що відповідала контингенту дивізії [445, с. 25]. Ця інформація не підтверджується архівними даними ЦДАГО України, де знаходимо, що на цей

час у м. Нікополь винищувальний батальйон налічував 229 осіб, а у м. Кривий Ріг – 360 осіб (додаток Б). Така неточність, скоріше за все, зумовлена тим, що за батальйони було прийнято й групи сприяння винищувальним батальйонам.

У сільських районах винищувальні батальйони дислокувались таким чином: ядро батальйону (два взводи) розташовувалося у райцентрі, інші – повзводно у великих сільрадах з урахуванням обслуговування всього району та швидкості перекидання в потрібний пункт для ліквідації парашутного десанту чи групи противника.

При визначенні дислокації взводів винищувальних батальйонів передбачався виробничо-територіальний принцип роботи та проживання бійців, тобто за адміністративними районами, а також на підприємствах, шахтах, копальнях, що давало можливість більш ефективно виконувати завдання. Зв'язок між командуванням батальйону та взводами здійснювався через групу звільнених від роботи зв'язківців, котрі передавали розпорядження усьому винищувальному батальйону телефоном, телеграфом. Зв'язківці також добиралися у райони дислокації взводів та відділень на машинах, мотоциклах, велосипедах, конях або пішки. Для таких випадків були прокладені маршрути.

Винищувальним батальйонам було надано право використовувати всі види транспорту і зв'язку (автомашини, мотоцикли, коні, телефон, телеграф, радіо і т. ін.), а також приміщення. Загони озброювали за рахунок УНКВС, а в прифронтових районах за допомогою військових складів. Норма озброєння винищувального батальйону складала: гвинтівок – 200 од., пістолетів-револьверів – 20 од., ручних кулеметів – 2 од., гранат – 400 од. Набоїв для кулеметів – 5 тис. од., на гвинтівку – 200 од., пістолет-револьвер – 40 од. [60, арк. 18]. Озброєння надходило до УНКВС Дніпропетровської області з м. Київ та м. Москва.

На кожного бійця винищувального батальйону видавалося по 100 бойових набоїв. Із них 60 од. видавали на час бойової операції, патрулювання, а 40 од. зберігалися при штабі винищувального батальйону як

резерв. Певну кількість бойових набоїв використовували для пристрілки та перевірки бойової готовності [6, арк. 24].

За розпорядженням НКВС УРСР № 2637/СВ від 29 червня 1941 р. пропонувалося негайно прийняти від органів Тсоавіахіму всю зброю та боєприпаси до них. Групи та команди Тсоавіахіму також залучали для укомплектування винищувальних батальйонів [8, арк. 19, 104]. Від Тсоавіахіму області передано: 258 гвинтівок, 4 кулемети «Максим», 7 кулеметів «Дегтярьова», 4 револьвери «Наган». Набоїв – 65 694 од., набоїв для револьвера – 84 од. [9, арк. 15]. Зброю на поповнення бойового арсеналу винищувальних батальйонів також вилучали в осіб, на яких були компрометуючі матеріали [6, арк. 120].

Згідно з телеграмою № 2064, надісланою генерал-майором Г. А. Петровим 2 липня 1941 р., місцеве формування протиповітряної оборони (МППО) в кількості 3 702 осіб переходило до особового складу винищувальних батальйонів, але вже 5 липня 1941 р. це розпорядження було скасовано [6, арк. 25, 33, 36]. Відмова від попереднього рішення пов'язана, насамперед, з тим, що групи МППО виконували дуже важливу роботу охорони повітряного простору міст від ворожих авіанальотів, особливо в районах переправ, мостів, стратегічних об'єктів. А саме в цей час посилювалося бомбування міст і районів Дніпропетровської області ворожою авіацією. Крім того, до складу винищувальних батальйонів та груп сприяння батальйонам залучали власників гладкоствольної зброї [6, арк. 120]. Як правило, це були мисливці, які вправно використовували мисливські рушниці, що полегшувало навчання з вогневої підготовки.

На 18 липня 1941 р. на озброєнні винищувальних батальйонів Дніпропетровської області налічувалося: 3 967 гвинтівок (із них 407 од. російських, іноземного зразка 3 560 од.), 6 станкових кулеметів, 96 ручних кулеметів (із них іноземного зразка – 83 од.), набої радянського зразка – 55 727 од., іноземних – 2 386 950 од., із яких ще не роздано і зберігалось на

складі – 1 501 950 од., гладкоствольної зброї – 1 098 од. і у групах сприяння винищувальним батальйонам – 2 721 од. [8, арк. 22].

На 30 липня 1941 р. рівень озброєння винищувальних батальйонів області дещо зріс: гвинтівок – 4 801 од. (із них 441 од. радянських, решта – іноземного зразка), кулеметів – 104 (станкових кулеметів – 5 од., радянських ручних – 16 од., іноземного зразка – 83 од.). Набої до гвинтівок та кулеметів – 2 764 700 од. Для повного озброєння винищувальним батальйонам необхідно було 1 360 гвинтівок. Крім нарізної зброї зафіксовано в наявності 1 098 од. гладкоствольної зброї [8, арк. 26].

Усі бійці винищувальних батальйонів, а також військовозобов'язані запасу бійці батальйонів, вважалися мобілізованими, тому призову в армію не підлягали. Військкомати зобов'язані були брати на особливий облік і вважали їх мобілізованими до лав РСЧА. На військкомати покладалися завдання складання списків бійців винищувальних батальйонів задля отримання грошової допомоги членам їхніх сімей [6, арк. 38, 92].

Оскільки бійці винищувальних батальйонів виконували військові обов'язки без відриву від виробництва (на заводах, фабриках, установах, колгоспах та інших організаціях) їм нараховували заробітну плату в такому ж розмірі, що і у мирний час. Бійцям винищувальних батальйонів згідно з розпорядженням Народного Комісаріату Фінансів СРСР від 11 серпня за № 647 заробітна плата виплачувалася також у разі ліквідації підприємств і установ [6, арк. 8].

Народний комісаріат внутрішніх справ СРСР забезпечував грошовими і матеріальними коштами бійців винищувальних батальйонів, переведених на казармений стан, у такому порядку: а) особи, однолітки яких мобілізовані, – за нормами, діючими у Червоній армії; б) особи, що не підлягають призову, – за нормами, діючими для рядового і молодшого начальницького складу міліції [2, арк. 1–3].

На бійців винищувальних батальйонів, котрі утримувалися за нормами Червоної армії і партизанів, а також членів їхніх сімей поширювалася дія

постанов РНК СРСР № 1269 від 16 липня 1940 р. «Про пенсії військовослужбовців рядового і молодшого начальницького складу строкової служби та їхніх сімей», № 14 від 5 червня 1941 р. «Про пенсії і допомоги особам вищого, старшого і середнього начальницького складу і їхнім сім'ям» і Указ Президії Верховної Ради СРСР від 26 червня 1941 р. «Про порядок призначення і виплати допомоги сім'ям військовослужбовців рядового і молодшого начальницького складу у військовий час» [3, арк. 1–3].

Внутрішнє життя винищувальних батальйонів організовувалося відповідно до вимог військових статутів. Уводилося навіть обов'язкове привітання. Там, де винищувальні батальйони переводили на казармений стан, дотримувалися військового розпорядку дня [516, с. 61].

Боець винищувального батальйону повинен бути постійно пильним. Якщо солдат на лінії фронту знав, де перебуває противник, то бійця-винищувача ворожий диверсант або парашутист міг зустріти й раптово атакувати будь-де. Це примушувало бійця завжди і всюди проявляти високу пильність, розкривати будь-яку пастку противника, якою б хитрою вона не була [444, с. 24].

Для успішного виконання покладених на винищувальні батальйони завдань у колгоспах, радгоспах, на окремих промислових підприємствах створювали групи сприяння батальйонам. Їхнім завданням було інформування керівництва винищувальних батальйонів про появу парашутних десантів і диверсантів супротивника в районі відповідальності батальйонів [445, с. 20]. Учасники таких груп допомагали батальйонам, беручи участь у спільному патрулюванні.

Подеколи групи сприяння виконували завдання винищувальних батальйонів. Так, група сприяння Софіївському винищувальному батальйону влітку 1941 р. затримала двох дезертирів, котрих згодом віддано під військовий трибунал, групу циган, із яких двоє засуджено до трьох років ув'язнення, а останнього було звільнено через похилий вік – 74 роки, була затримана й абортмакерша, яку потім засудили до п'яти років позбавлення волі. Крім того,

учасники групи затримали протягом липня–вересня 1941 р. 50 дезертирів виробництва, котрих за погодженням з прокурором повернуто на підприємства [10, с. 124–125].

На 12 липня 1941 р. налічувалося 2 348 груп сприяння винищувальним батальйонам по області. Ці підрозділи об'єднували у своїх лавах 22 670 осіб [6, арк. 98]. Пізніше кількість груп сприяння зросла до 3 232 з контингентом у 23 483 особами.

Виникає питання, якщо до винищувальних батальйонів приймали всіх, хто мав броню, з якихось причин не був призваним до Червоної армії, то з яких категорій населення формували групи сприяння винищувальним батальйонам? Як свідчать документи, до груп сприяння входили, як правило, учні старших класів, дружини фронтовиків, люди похилого віку, особи, які за своєю професією здійснювали обходи по лісах, полях, залізницях (лісники, чабани, охоронці, листоноші, шляхові обхідники та інші), а також усі охочі допомогти бійцям винищувальних батальйонів. Особливо велику роль групи сприяння відігравали у сільських населених пунктах і невеликих містечках, де кожен добре знав більшість місцевого населення. Тому про появу незнайомих, підозрілих осіб, не кажучи вже про наявність ворожого елемента, члени групи негайно доповідали керівництву або бійцям винищувального батальйону, а інколи самі справлялися з позаштатними ситуаціями.

Провідну роль в організації й підготовці винищувальних батальйонів відігравали 4-ті відділи УНКВС, які були організовані в серпні 1941 р. на основі оперативних груп, потім перейменовані на 4-те управління. Четвертий відділ НКВС СРСР, організований у серпні 1941 р., очолював П. А. Судоплатов. Він же 26 червня 1941 р. отримав посаду заступника начальника штабу НКВС з боротьби з німецькими парашутними десантами [438, с. 207]. Ці відділи були при штабі кожного фронту.

До завдань 4-го відділу (управління) входило:

– щоденне керівництво організацією винищувальних батальйонів, партизанських загонів і диверсійних груп та їх бойовою діяльністю;

– організація живого і технічного зв'язку з винищувальними батальйонами, що перейшли на становище партизанських загонів, а також з партизанськими загонами і диверсійними групами, що перебували в тилу супротивника;

– організація агентурної і військової розвідки районів вірогідних дій партизанських загонів і диверсійних груп. Розвідка в тилу супротивника і в місцях переправи партизанських загонів;

– забезпечення партизанських формувань зброєю, боєприпасами, технікою, продовольством і одягом [419, с. 259–260].

Начальник 4-го відділу координував свої дії з організації партизанських загонів, винищувальних батальйонів і диверсійних груп з особливими відділами НКВС, військовим командуванням і радянськими партійними організаціями з питань:

- а) формувань нових партизанських загонів;
- б) підбору кадрів;
- в) визначення районів дій;
- г) перекидання загонів за лінію фронту;
- д) подальшого зв'язку із загонами;
- е) їх матеріального постачання [419, с. 259–260].

Швидке реагування на фронтову обстановку органів НКВС у Дніпропетровській області дало можливість у найкоротші терміни організувати батальйони і перетворити їх на підготовлений резерв Червоної армії та партизанських загонів.

Організація винищувальних батальйонів відбувалася паралельно з військово-політичною підготовкою. Як зазначав Й. В. Сталін: «Кадры решают всё ... Из всех ценных капиталов в мире, самым ценным и самым решающим капиталом являются люди, кадры» [425, с. 528–529]. Тому належна підготовка, особливо у військовий час, набирала великого стратегічного значення.

Органи НКВС Дніпропетровської області розробили програму навчання бійців винищувальних батальйонів. Мета підготовки полягала в наданні бійцям

основ військових знань та практичних навичок стройової, вогневої і тактичної підготовки для дій у бойовій обстановці самостійно та групами [6, арк. 95].

Програма підготовки складалася з таких компонент:

- політична підготовка;
- статут караульної служби – 4 год.;
- стройова підготовка – 4 год.;
- вогнева підготовка – 16 год.;
- тактична підготовка – 16 год.;
- топографія – 3 год.;
- саперна підготовка – 2 год.;
- хімічна підготовка – 2 год. ;
- санітарна підготовка – 2 год.;
- дисциплінарний статут – 1 год.

Разом – 50 год. [6, арк. 95–97].

Розкриємо зміст політичної підготовки бійців батальйонів Дніпропетровської області, заняття з якої відбувалися щодня протягом однієї години. Тема занять – поточна політика [6, арк. 95–97].

Політичній підготовці приділялася значна увага. Адже потрібно було сформувати стійкий морально-психологічний стан, щоб бійці належно оцінювали ситуацію відповідно до ідеологічних позицій Радянського Союзу та не проявляли схильності до зрадництва. Як правило, цими питаннями займалися заступники командирів винищувальних батальйонів із політичних питань, яких призначали міськкоми та райкоми партії.

Крім цього, особливо важливе значення приділялося оперативному керівництву батальйону. Командний склад батальйону повинен знати психологічний стан бійців, знаходитися в курсі політичних настроїв особового складу і т.д. Для цих цілей потрібно було налагодити «особистське» обслуговування винищувальних батальйонів та їхнього оточення. Для цього керівники РВ НКВС та командири батальйонів або досвідчені оперативники НКВС та міліції, які зналися на негласній роботі, підбирали з числа бійців

батальйону та їхнього оточення надійних людей і залучали як інформаторів у розпорядження «особіста» винищувального батальйону з розрахунком повного охоплення всіх взводів разом з комскладом.

На всіх залучених до цього «обслуговування» вівся таємний суворий облік за списками. З ними регулярно зустрічалися, щоб інструктувати та спрямовувати у потрібному напрямі. Якщо в ході такої роботи виявляли негативні прояви в настроях, негайно вживали рішучих заходів [6, арк. 141].

Політична підготовка покращує та забезпечує морально-психологічний стан бійців, чим робить можливим виконання поставлених бойових питань. Дана підготовка має важливе стратегічне значення.

Наступною складовою навчання було опанування **Статуту караульної служби**, відповідно до якого вивчали озброєння в караулах, обов'язки вартових під час караулів, обов'язки дозорів і секретів. Керувалися Статутом караульної служби РСЧА.

Караульна служба є важливою ланкою боєздатності військових формувань, завдяки їй досягається високий рівень обороноздатності. Однією із функцій винищувальних батальйонів був захист найважливіших стратегічних об'єктів у зоні їхньої дислокації, звідки впливає виняткове значення вдалої їх охорони.

Стройова підготовка. Бійці винищувальних батальйонів проходили навчання прийомам одиночного бійця: з рушницею, з протигазом, перебігання, переповзання. Практикували багнетний бій: уколи, відбивання за допомогою багнета та приклада. Бійці відпрацьовували рух строем, розформування строю. За основу навчання були взяті положення Стройового статуту піхоти [6, арк. 95].

Стройова підготовка виховувала у бійців відчуття ліктя товариша, внаслідок чого військовий колектив краще згуртовувався та ставав організованим, що в умовах військового часу ставало особливо важливим.

На заняттях з **вогневої підготовки** вивчали такі питання:

– матеріальна частина гвинтівки, кулемета, револьвера, гранати;

– основи стрільби. Постріл, рух кулі, траєкторія, деривація (відхилення снарядів і куль при польоті, викликане їх обертовими рухами – А. Т.), розсіювання пострілів. Причини, які впливають на влучність стрільби;

– прийоми й правила стрільби з бойової гвинтівки та кулемета зі всіх положень (стоячи, лежачи, з коліна), заряджання й установка прицілу. Вибір місця та положення для стрільби, вибір цілі та визначення відстані. Керівництво: Статути РСЧА;

– правила стрільби по парашутистах і літаках. Керівництво: Статут РСЧА «Кулемет Дегтярьова»;

– практична пристрілка гвинтівки (до 5 набоїв);

– метання гранат [6, арк. 96].

Вогнева підготовка мала важливе практичне значення, яке проявлялося під час оперативних та бойових дій. Метою навчання було перетворення бійців на підготовлений загін, який зможе у разі необхідності використовувати зброю різних видів та типів.

Наступна складова навчання **тактична підготовка** складалася із таких змістовних елементів:

– розвідка. Завдання розвідки. Вивчення місцевості та вибір прихованих шляхів руху. Способи та засоби маскуванню. Техніка огляду населених пунктів, лісу, водних перешкод та ін.; передача донесень. Пошуки супротивника, що переховується;

– наступ і атака. Способи прихованого руху в бою. Ведення вогню та зв'язок із сусідніми групами бійців. Обов'язки бійців у атаці. Дії в разі невдалої атаки;

– оборона. Вибір місця для оборони. Маскування. Пристосування місцевих предметів для оборони. Обов'язки бійців у обороні;

– служба дозорів, сторожовий пост і секрет;

– вуличний бій у селі й місті. Обов'язки бійців у вуличному бою;

– пошуки супротивника та бій у нічних й інших складних умовах.

Керівництво: Бойовий статут піхоти [6, арк. 96–97].

Як свого часу зазначав російський полководець О. В. Суворов: «Тяжело в учении – легко в бою» [426, с. 351], так само, не знаючи основ тактики, складно проводити успішні бойові операції на практиці, бо саме тактика дає можливість на теоретичному рівні краще зрозуміти бойовий підрозділ як ізсередини, так і ззовні, а в ході військових дій закріпити знання на практиці.

За допомогою **топографічних** знань бійці отримували навички орієнтування на місцевості, уміння працювати з картою й планом, визначати рух за картою, шляхами і без них у заданому напрямі, а також, ознайомлювалися детальніше з особливостями території свого міста, населеного пункту, району. У процесі підготовки використовували підручник Шебаліна «Воєнна топографія» [6, арк. 96–97].

Під час занять із **саперної підготовки** вивчали способи викопування щілин польового типу та підривної справу. Знання з підривної справи дають можливість у процесі оперативних дій убезпечити себе й оточуючих від ушкоджень від різного роду вибухових засобів.

Хімічна підготовка та Місцева протиповітряна оборона (МПВО), включали підготовку бійця в умовах зараженої отруйними речовинами місцевості та під час авіаційного нальоту супротивника та бомбардування. Ці дві складові навчання мали на меті забезпечити особистий захист бійця та оточуючих від хімічної та авіаційної загрози з боку противника.

Санітарна підготовка. Надання самопомоги й взаємодопомога у разі поранення й ураження отруйними речовинами. Мета підготовки – навчити бійця користуватися індивідуальним пакетом.

Значення санітарної підготовки полягає в отриманні знань першої медичної допомоги, яка має неоціненне значення для підтримки належного фізичного стану особового складу винищувального батальйону.

Дисциплінарний статут. Під час опанування статуту акцент здійснювався на: дисципліні та її значенні; правах та обов'язках командира; заохоченнях і стягненнях; змісту і політичному значенню постанов уряду про покарання за зраду Батьківщині [6, арк. 97].

Дисциплінарний статут установлював чіткий порядок перебування у винищувальному батальйоні. Поведінка бійців була суворо регламентована, що у свою чергу перетворювало батальйон на бойову одиницю.

Командири винищувальних батальйонів і взводів користувалися правами дисциплінарного впливу на підлеглих моральної дії (оголосити зауваження, догану як індивідуально, так і перед строем) та виключити з винищувального батальйону. Водночас осіб, які відзначилися під час виконання завдань, командування мало можливість відзначити засобами заохочення (подяка, цінні подарунки через партійні і радянські організації, представлення до урядових нагород через Начальника оперативної групи республіки) [6, арк. 102].

Спочатку навчальний процес відбувався у вільний від роботи час, а згодом, коли батальйони переводилися на казармене становище, – з відривом від виробництва. Заняття проводили командири батальйонів, начальники штабів, які, як правило, знали військову справу, працівники військкоматів та партпрацівники райкомів і міськкомів.

Характеризуючи всю програму підготовки бійців винищувальних батальйонів на початку війни можна сказати, що, в цілому вона мала високий теоретичний рівень. У ній передбачені основні складові підготовки справжнього бійця. Але за деякими пунктами (топографія, саперна, хімічна та санітарна підготовка) виділяли мало навчальних годин, що у свою чергу створювало прогалини у змісті підготовки бійців. Це можна пояснити стислими термінами навчання, що залежали від стратегічного становища на фронті й швидкого просування противника углиб СРСР.

Час на підготовку дедалі скорочувався, оскільки треба було якнайшвидше сформувати та навчити винищувальні батальйони. Ворог просувався активно і вже у серпні 1941 р. було окуповано Дніпропетровськ, у жовтні 1941 р. – всю область. Тож час на вишкіл, як ми бачимо, становив 2–4 місяці.

Важливим складником у підготовці бійців було закріплення отриманих знань та навичок під час практичних занять в умовах, наближених до бойових. Так, бійці винищувальних батальйонів відпрацьовували такі теми: пошуки

авіадесантів, охорона винищувального батальйону та взводу під час військових операцій [6, арк. 102].

Відповідно до наказу командувача Одеського військового округу від 6 липня 1941 р. за № 2 пропонувалося провести дводенне і одне нічне навчання винищувальних батальйонів із питання збору батальйону, взводу, зайняття оборонних рубежів і зі знищення парашутних десантів та диверсантів супротивника. У процесі такого навчання треба було перевірити бойову готовність винищувального батальйону, а також готовність наявних транспортних засобів. У кожному взводі увагу приділяли тому, щоб навчити поодинокі, відділення/групу винищувачів танків, досконало поводитися з гранатами, та опанувати способи їх кидання [6, арк. 134]. Подальший практичний досвід бійцям винищувальних батальйонів доводилось, як правило, здобувати при виконанні службових обов'язків.

Під час підготовки бійців винищувальних батальйонів були виявлені явні недоліки. Так, командир Перещепинського винищувального батальйону не проводив жодної бойової й політичної підготовки у підрозділі, розташованому в населених пунктах району, у села не виїжджав, із групами сприяння батальйону роботу не здійснював, програму занять взводам не видав. Особовий склад був неперевірений.

Так, 6 липня 1941 р. при оголошенні повітряної тривоги у районі не змогли знайти командира винищувального батальйону. Крім того, зафіксовані випадки самовільного відходу з РВ НКВС без повідомлення начальнику РВ НКВС.

Незважаючи на категоричні вказівки, не було підготовлено батальйоном приміщення для зброї винищувального батальйону. За вказану провину командир Перещепинського батальйону було оголошено сувору догану. Попереджено, що в разі недбалого ставлення до виконання службових обов'язків у подальшому він буде відповідати перед Судом Військового Трибуналу.

Обласним керівництвом НКВС пропонувалося негайно ліквідувати всі недоліки у винищувальному батальйоні, привести його у повну бойову готовність. Надійшло попередження до всіх начальників винищувальних батальйонів і начальників РВ НКВС про те, що надалі бездіяльних керівників піддаватимуть Трибуналу [6, арк. 132].

Однією з проблем у підготовці залишалася велика текучість особового складу батальйонів. У винищувальному батальйоні Криворізького району в перші 15 днів програмних занять з особовим складом і практичних тривог з обов'язковою явкою на збірні пункти всього особового складу батальйону була зафіксована велика плинність слухачів під виглядом звільнення з основної роботи бійців винищувальних батальйонів, почалися відрядження, пересування по місцю роботи з одного підприємства на інше й відкликання партійним комітетом і секретарями первинних організацій своїх виділених бійців із взводів батальйону. Таким чином, плинність особового складу перевищувала 50 % до загальної кількості бійців. Новобранців, яких залучали замість вибулих, доводилось навчати із самого початку. Тому певна частина бійців батальйону випереджала у підготовці решту [501, с. 83].

Командний склад Криворізького батальйону теж досить швидко змінювався. Начальника штабу батальйону міськком КП(б)У перевів до іншого місця роботи. Командири взводів змінювались кожні 10–15 днів через відкликання райкома КП(б)У або у зв'язку з призовом до РСЧА, тому були великі труднощі з укомплектуванням особового складу й проведенням підготовки занять із бійцями [7, арк. 37].

Звісно, що недоліки погіршували рівень військово-політичної підготовки бійців і не дозволяли повною мірою виконати програму. Але були батальйони, які результативно проходили підготовку. Так, бійці винищувального батальйону Петриківського району з особовим складом у 200 осіб (11 взводів та 22 відділень) щодня проводили заняття. Батальйон ніс караульну службу, розставивши 36 постів для спостереження за небом. Винищувальний батальйон підготувався до переходу на партизанські методи боротьби [7, арк. 55].

У Криничанському винищувальному батальйоні чисельністю 252 особи протягом липня 1941 р. повністю вивчена бойова підготовка, але не опановано тактику, топографію, саперну справу. Бойова згуртованість батальйону була оцінена як задовільна. Батальйон перебував на казарменому становищі [7, арк. 66].

У винищувальному батальйоні м. Дніпродзержинськ у складі 230 осіб політкерівник щоденно проводив політичну підготовку. Бійці навчалися стрільбі, вивчали Статут караульної служби, топографію, саперну справу. Проте заняття з місцевої протиповітряної оборони не проводилися [7, арк. 67].

Як зазначалося раніше, часу для повного опанування всієї програми майже не залишилося, противник просувався швидкими темпами, чим зумовлено скорочення навчальних планів. Рівень підготовки бійців винищувальних батальйонів залежав від ефективного керівництва батальйону. Нерідко командири винищувальних батальйонів не справлялися з покладеними на них обов'язками, часто вони просто були некомпетентними у військових питаннях.

Але все-таки особи, які пройшли через систему винищувальних батальйонів, мали уявлення з низки військових питань. Вони уміли поводитися зі зброєю, гранатами, орієнтуватися на місцевості, знешкоджувати диверсантів та авіадесанти противника. Рівень підготовки різнився, але навіть й таке навчання умовах війни мало велике значення. У порівнянні з народним ополченням, яке формувалося поспіхом, винищувальні батальйони мали вищий рівень готовності до виконання завдань. Бійці винищувальних батальйонів, які потім перейшли на партизанські методи боротьби або влилися у лави діючої армії, були обізнані в поводженні зі зброєю, що зменшувало час на їх підготовку, а в умовах бойових дій це було вкрай важливим.

Основну роль у формуванні винищувальних батальйонів відігравали органи НКВС. У напружений військовий час вони зуміли змобілізувати особовий склад винищувальних батальйонів для вирішення поставлених завдань.

Військово-політична підготовка бійців у червні–жовтні 1941 р. відіграла важливу роль. Долаючи складні перепони у навчанні, в тяжких умовах і за короткий час усе ж удалося підготувати боєздатні загони для виконання поставлених завдань.

Якщо порівнювати умови формування батальйонів з іншими регіонами УРСР, то на Заході України ситуація була значно складнішою. У зв'язку зі швидким просуванням ворожих військ винищувальні батальйони створювалися з великою затримкою, а іноді місцеві органи влади зовсім не встигали їх організувати.

У м. Львів вдалося сформувати лише один винищувальний батальйон кількістю 324 бійців який вже 27 червня 1941 р. приступив до виконання обов'язків та був переведений на казармений стан [14, арк. 17]. На Рівненщині було організовано понад десять таких формувань, на Тернопільщині – 39 (4 600 осіб), у Чернівецькій області – 13. Але розпочати виконувати свої обов'язки вони не встигли. Під тиском німецької армії та її союзників винищувальні батальйони були змушені відходити разом із регулярними радянськими військами або вливалися до партизанських загонів [524, с. 211].

Дещо краща ситуація склалася з формуванням винищувальних батальйонів у східних областях України. Так, на 27 червня у Харківській області створено 42 батальйони, з особовим складом 7 373 особи, у Сталінській області – 34 батальйони у які входило 7 550 осіб, а у Ворошиловградській області організовано 36 винищувальних батальйонів із загальною кількістю 7 200 бійців [4, арк. 98]. У східних областях УРСР часу на створення, забезпечення озброєнням та підготовку особового складу батальйонів було порівняно більше. Загалом в УРСР, станом на 19 липня 1941 р. створено 533 винищувальних батальйонів, з особовим складом 105 252 бійця [420, с. 83, 84]

2.2. Тилове та бойове застосування

Початок німецько-фашистської агресії виявився украй складним для радянських військ і особливо цивільного населення. Швидке просування ворога вглиб території УРСР поставило питання про сам факт існування держави та подальшої долі людей. Тому роль допоміжних військових формувань зростала, бо навіть невелика за своїми масштабами бойова операція за участю винищувальних батальйонів могла вирішити низку стратегічних питань.

У своїй бойовій і тилівій діяльності винищувальні батальйони зосереджувалися на таких основних завданнях:

- знищення ворожих шпигунів, диверсантів, провокаторів, терористів і боротьба з деструктивними елементами, котрі руйнували радянський тил;
- підтримка громадського порядку, патрулювання вулиць, висування караулів, охорона найбільших стратегічно важливих і державних підприємств і установ;
- бойова робота із затримки нацистських льотчиків, котрі здійснили вимушену посадку з літаків або десантувалися із підбитих літаків, боротьба з дезертирством;
- безпосередня участь винищувальних батальйонів у бойових діях на лінії фронту, на оборонних рубежах, в обороні міст і сіл, участь у розвідувальних операціях.

Винищувальним батальйонам Дніпропетровської області, на першому етапі їх діяльності, історія відвела не так багато часу. Причиною цього був швидкий наступ противника. Уже на початку серпня 1941 р. ворог просувався територією області. Тому винищувальні батальйони правобережної частини Дніпропетровської області діяли приблизно півтора місяці, а на лівобережжі – близько 4,5 місяців.

Дислокація винищувальних батальйонів мала свою специфіку в порівнянні з дислокацією регулярних військ. Ця своєрідність полягала у тому, що винищувальні батальйони розташувалися на далекій відстані від лінії фронту. Дислокація їх характеризувалася розосередженням по території свого

району діяльності. Цього вимагав характер бойової діяльності винищувальних батальйонів з охорони тилу. Але з перенесенням військових дій на територію відповідальності винищувальний батальйон змінював форму дислокації на таку, за якої забезпечувалася максимальна концентрація його сил для боротьби з супротивником безпосередньо на лінії фронту [516, с. 61–62].

У цей стислий термін винищувальні батальйони області виконували покладені на них завдання. Так, винищувальний батальйон м. Дніпропетровськ складався із 5 взводів з особовим складом 250 осіб. На озброєнні батальйону перебувало станкових кулеметів – 4 од.; ручних кулеметів – 6 од.; гвинтівок – 245 од.; бойових набоїв – 70 тис. од., для винищувального батальйону робітниками заводів ім. К. Лібкнехта й ім. Артема відремонтовано дві танкетки [10, арк. 5]. Озброєння винищувального батальйону відповідало нормі, оскільки кожному із бійців надавалася гвинтівка або кулемет.

Штаб батальйону розташовувався у приміщенні НКВС; 1-й та 2-й взводи перебували у приміщенні педагогічної школи, проспект Калініна, 27; 3-й взвод у приміщенні «Будинок учителя» – Амур-Воронцовка, вул. Кочкинська, 21; 4-й взвод у будівлі «Будинок колективіста» по вул. Шмідта, 1; 5-й взвод по вул. Кірова, 6. У розпорядженні батальйону було 12 авто, з водіями та паливом [10, арк. 5–6]. Очолював батальйон І. М. Данилов (член КП(б)У, 1899 р. н., начальник РВ Управління міліції, в органах НКВС із 1922 р., капітан) [8, арк. 46].

Командир винищувального батальйону м. Дніпропетровськ для забезпечення охорони об'єктів, ліквідації парашутних десантів і диверсантів противника та боротьби з агентами ворога, котрі сигналізують літакам противника, наказав 10 липня 1941 р.:

1. «Командиру 1-го взводу: а) вислати 3-х бійців у ролі резерву при 6-му відділі міліції із завданням патрулювати вулиці Берегову та Квітки, маючи на увазі забезпечення охорони водокачки; б) установаження рухомого парного поста в кінці балки, що за селищем ім. Фрунзе; в) організувати засідку в

- кількості 3-х осіб, у районі кургану по Запорізькому шосе, підтримуючи при цьому зв'язок із командиром зенітної батареї;
- г) розташування парного поста у приміщення АТС–2 по проспекту Пушкіна.
2. Командиру 2-го взводу: а) для прикриття підходів до заводів ім. Г. І. Петровського, ім. В. І. Леніна та ДЗМО установити у районі балки біля залізничної гілки засідку з 5 бійців; б) виставити заставу у кількості 3-х бійців на дистанції 200–300 м. на розі вулиць Караваєвської та Першотравенської у сторону вул. Давидовської (між селищами ім. Фрунзе та Шевченко).
 3. Командиру 3-го взводу забезпечити: а) парний пост на березі Сахаліну в незабороненій зоні; б) парний пост біля комендатури заводу ім. К. Лібкнехта з тим, щоб один боєць завжди знаходився біля телефону комендатури; в) засідку в кількості 5 осіб у Кучугурах північніше заводу ім. Артема; г) біля м'ясокомбінату вздовж берега парний рухомий пост.
 4. Командиру 4-го взводу встановити: а) у Комсомольському та ім. В. Чкалова парках по одному рухомому парному посту; б) в парку ім. 8-го Березня один парний рухомий пост; в) у сквері ім. «МОПР» парний рухомий пост.
 5. Командиру 5-го взводу виставити: а) один парний пост по Запорізькому шосе біля єврейського цвинтаря; б) два парних рухомих поста біля селища Мандриківка, за винятком забороненої зони; в) у парку ім. Т. Шевченка два парних рухомих поста, за винятком забороненої зони; г) два парних рухомих поста вздовж берега у районі с. Ломівка» [10, арк. 15–16].

Командирам взводів висування постів, засідок та заслонів потрібно було забезпечити з 20 год. 10 липня 1941 р. і знімати тільки за розпорядженням штабу винищувального батальйону. Призначалися старші на постах, у засідках

та заслонах із числа командирів відділень та найбільш досвідчених бійців. Перед виходом перевіряли особовий склад, озброєння та боєприпаси. Усі інші незадіяні бійці батальйону та групи сприяння батальйону повинні були перебувати у приміщенні взводів у повній бойовій готовності [10, арк. 15–16].

Такі заходи були не безпідставні, бо 9 липня 1941 р. м. Дніпропетровськ піддано першому авіанальоту ворожої авіації. Наслідком бомбардування стало виведення з ладу на 10 годин мосту. З цього дня заходи щодо евакуації і все життя міста проходили під нальотами ворожої авіації. Навальне наближення лінії фронту до Дніпропетровська змушувало зупиняти фабрики і заводи, вивозити або знищувати устаткування, щоб запобігти захопленню ворогом. Відправка промислових підприємств на схід у цілому закінчилася до середини серпня, тобто напередодні захоплення міста німецькими військами. У глибинні райони країни, крім інших підприємств, перебазувалися завод імені К. Лібкнехта, Дніпропетровський завод гірничого устаткування, коксохімічний завод та інші підприємства міста й області. Залізничним транспортом було евакуйовано всього 99 тис. вагонів з устаткуванням і людьми [491].

Виконувач обов'язки 1-го секретаря Дніпропетровського обкому у липні – жовтні 1941 р. Костянтин Грушевий так згадував події тих днів: «У той час мені довелося самому виїжджати на залізничний вузол у зв'язку з поширюваними плітками, нібито під час чергового бомбардування із ешелону розбіглися полонені. Про всяк випадок прилеглий район був оточений бійцями винищувального батальйону. З'ясувалося, що полонені дійсно під час бомбування полишили вагон, що зайнявся вогнем, охорона якого була поранена. Полонені й не думали розбігатися, просто ховалися від власних літаків» [427, с. 77–78].

У цілому, дії німецької люфтваффе, а точніше німецько-румунської авіації були найменш успішними на території Одеського військового округу. Противник завдав удари лише по шести аеродромах. Йому вдалося знищити і вивести з ладу тільки 23 літаки, або 3 % бойового складу Військово-повітряних

сил (ВПС) округу станом на 22 червня 1941 р. При цьому наші екіпажі налічили знищеними 20 ворожих літаків [508, с. 104].

Авіаційні частини округу були заздалегідь приведені у бойову готовність і розосереджені. Більшість нальотів авіації противника на аеродроми постійного базування успішно відбивали. Виведена з-під удару на оперативні аеродроми основна частина авіації округу повітряною розвідкою противника довгий час не була виявлена. Крім цього, 4-й авіакорпус (командир К. Пфлюгбайль) був найменшим серед інших авіакорпусів. У ньому налічувалося 240 літаків, а з урахуванням армійської авіації та румунських ВПС на самому південному фланзі діяло біля 620–630 машин [508, с. 104].

Ворожа авіація завдавала неабияких збитків як населенню, так і важливим стратегічним об'єктам. Винищувальні батальйони повинні були знешкоджувати пілотів підбитих літаків. Так, вражений над м. Дніпропетровськ літак майже дотягнув до району м. Кривий Ріг. Два члени екіпажу загинули, третій виплигнув із парашутом і приземлився на пшеничному полі. Будучи озброєний вальтером і кинджалом, здався жінкам із серпами, які його оточили. Взагалі, мешканці області проявляли виняткову пильність. Про кожну підозрілу особу, яка з'являлася у певному районі, робітники та колгоспники, котрі, як правило, були у групах сприяння винищувальним батальйонам, негайно повідомляли військовим та органам безпеки. Завдяки цьому вдалося знешкодити багатьох німецьких диверсантів, закинутих у тил радянської армії [427, с. 46–47]. За липень–серпень 1941 р. лише у Дніпропетровській, Одеській, Кіровоградській, Запорізькій та Київській областях було затримано і знищено 28 пілотів противника [462, с. 16].

Винищувальний батальйон м. Дніпродзержинськ був організований міськвідділом НКВС наприкінці червня 1941 р. числом у 304 особи. Батальйон складався з 4 взводів по 76 осіб у кожному, у взводі 5 відділень по 15 осіб. Потім кількість взводів зростає. Очолював батальйон начальник міського відділу міліції Дніпродзержинського міськвідділу НКВС молодший лейтенант міліції І. Г. Долматов, 1905 р. н. [8, арк. 46].

Комуністично-комсомольський прошарок особового складу батальйону становив 40,7 % і відповідно позапартійних бійців нараховувалось 59,3 %. Це дає підставу вести мову про те, що комуністи в батальйоні не становили більшості. Згодом, коли мобілізації до лав РСЧА підлягали бійці батальйону, відбувалося зменшення особового складу до 250, а пізніше до 237 осіб (додаток Д), то комуністично-комсомольський прошарок становив 30,8 %, а позапартійних 69,2 %. Основу батальйону складали робітники та службовці (85 %), а учні та інтелігенція становили 15 % особового складу батальйону.

Винищувальний батальйон дислокувався у центрі міста у школі № 5 по вул. Запорозькій. Загін мав телефонний зв'язок зі всіма державними установами, підприємствами, а також із військовою частиною. При батальйоні перебувало 12 зв'язківців. На допомогу винищувальному батальйону організовано 24 групи сприяння у складі 425 осіб. Згодом число груп сприяння зросло до 26 з особовим складом у 775 осіб [6, арк. 98].

Додатково організовано групу мисливців зі своєю зброєю (200 осіб) та групу із Тсоавіахіму (150 осіб), котрі несли кільцеве патрулювання по місту. Крім того, організовано групу домогосподарок (800 осіб), завданнями яких стало цілодобове чергування біля кожного будинку, ведення спостереження за світломаскуванням та небом [10, арк. 1].

Для спостереження за небом та виявлення ворожого десанту, диверсантів противника в місті встановлено 8 вишок, на яких вели цілодобове чергування. Винищувальний батальйон мав зв'язок з розташованими на околицях міста трьома колгоспами та одним радгоспом, при яких теж створені групи сприяння по 12 осіб у кожній, озброєними мисливськими рушницями.

На початку липня 1941 р. організовано один взвод на Азототуковому комбінаті числом 50 осіб, який дислокувався на майданчику підприємства. Загальна кількість людей, які були задіяні безпосередньо у винищувальному батальйоні та у групах сприяння батальйону, сягала 2 315 осіб, що у свою чергу давало можливість виконувати покладені завдання.

З вірогідною появою парашутного десанту зі сторони с. Тритузне та с. Куриловка з метою ураження Коксохімзаводу, заводу ім. Дзержинського 1-й та 2-й взводи мали завдання затримати та знищити противника. Для цього 1-й взвод висувався за маршрутом п-кт. Пеліна, вул. Заварихіна, вул. Корчевського, пристань.

5-й взвод розташований у районі ГРЕС, а найімовірніше місто висадки десанту – с. Романково та Лівий берег р. Дніпро з метою уразити ГРЕС. Перед 5-м взводом ставилося завданням охорона ГРЕС по маршруту вул. Корчевського, пристань, вул. Петровського.

У зону дії 6-го взводу входила охорона Цементного та заводу УАТ, по маршруту вул. Петровського–вул. Романковського–Трамвайна лінія.

Територією охорони 7 взводу став район Соцміста, де бійці мали не допустити диверсантів, шпигунів, які могли прийти із с. Тритузне, с. Миколаївки для ураження Азототукового комбінату та ст. Баглій. 3-й та 4-й взводи перебували у резерві [10, арк. 3].

У сільських районах дислокація взводів та відділень відрізнялася великою територією за менш компактного населення. Так, у Васильківському винищувальному батальйоні ядро (50 осіб) батальйону (штаб та 3 взводи) дислокувалося у райцентрі (с. Васильківка). Інші розташовувалися по селах: ст. Чаплино – один взвод (12 осіб); с. Павловка – один взвод (15 осіб); с. Копани – один взвод (13 осіб); с. М–Михайлівка – один взвод (16 осіб) [10, арк. 2, 4]. Винищувальний батальйон П'ятихатського району з особовим складом 234 бійця дислокувався у чотирьох населених пунктах: у м. П'ятихатки було 3 взводи (101 особа); один взвод у с. Саксагань (51 особа); один взвод у сел. Жовта Річка (42 особи); один взвод у с. Жовте – 40 осіб [10, арк. 86].

Дислокація взводів та відділень винищувальних батальйонів залежала від розміщення стратегічно важливих об'єктів. Зрозуміло, що у містах концентрація подібних підприємств та установ була на порядок вища, чим у сільській місцевості.

Наприклад, у м. Марганець винищувальний батальйон (218 осіб) розташовувався так: два взводи дислокувалися при міськвідділі НКВС, а інші повзводно на рудниках. Так само превалював виробничий принцип дислокації взводів і у м. Кривий Ріг, де взводи (326 осіб) несли службу на копальнях міста та й у самому місті [8, арк. 4–5].

У Криворізькому районі винищувальний батальйон організований 28–30 червня 1941 р. Спочатку батальйон очолював старший лейтенант міліції М. В. Бородин, а згодом – молодший лейтенант міліції Аносов. Дислокація винищувального батальйону була такою:

а) 1-й та 2-й взвод у кількості 60 бійців розташовувались у центрі міста для кращої оперативності у разі висадки десанту;

б) 3-й взвод перебував у соцмісті, із завданням охорони сільської місцевості та 2-го відділення міліції;

в) 4-й взвод перебував на Дзержинському руднику для обслуговування промислових об'єктів;

г) 5-й взвод дислокувався на Жовтневому руднику;

д) 6-й взвод – на Червоногвардійському руднику;

е) 7-й взвод – на Ленінському руднику. Охороняли промислові об'єкти та сільську місцевість на своїй території 5-й, 6-й, 7-й взводи [7, арк. 35].

Таким чином, для кращої оперативності, за необхідності пересування в будь-якому напрямку, для перевірки відомостей, які надходили від населення про висадку ворожих десантів, а також боротьбу зі світломаскувальниками, сигнальниками на промислових об'єктах та робочих поселеннях були наявні бійці винищувального батальйону,

Під час повітряної тривоги винищувальний батальйон виявив 640 осіб світломаскувальників-порушників, котрим на місці усували світловогні, а на злісних бійці доповідали рапортами. Пізніше склалися адміністративні протоколи, порушників притягували до судової відповідальності. Таким шляхом до суду передано 6 осіб, а 38 осіб оштрафовано у судовому порядку [7, арк. 36, 40].

З метою захоплення сигнальників світлом та ракетами на околицях міста виставляли пости, секрети, застави. Під час патрулювання з працівниками міліції по місту та сільській місцевості було задіяно 2 048 осіб. Унаслідок цього було затримано 2 300 порушників, котрих для перевірки особи доставляли у найближчі відділення міліції [7, арк. 36, 40].

Після переходу в кінці липня – на початку серпня 1941 р., спочатку командного складу та зв'язківців, а згодом усього особового складу винищувального батальйону Криворізького району на казармове становище по територіальному розташуванню взводів зі збереженням середньої заробітної плати за місцем роботи, оперативність батальйону значно покращилась. Після нічного обходу 20 липня 1941 р. група бійців винищувального батальйону затримала автомашину. Після перевірки документів у міліції виявилось, що 9 бійців Червоної армії дезертирували з фронту, в авто була зброя – 8 гвинтівок, до 100 тис. набоїв та гранати. Бійці роз'їжджали 23 дні по різних місцевостях з метою уникнення відправки на фронт [7, арк. 36, 40].

31 серпня 1941 р. у ранковому повідомленні газети «Днепровская Правда» писалося: «Під час нічного бомбардування фашистською авіацією на одній із залізничних станцій бійцями винищувального батальйону був збитий німецький бомбардувальник «Юнкерс – 88». Ворожа машина впала на поле біля села «К». Екіпаж літака вистрибнув на парашутах. Під покровом ночі, фашистські льотчики зникли. На світанку на пошук ворожих авіадесантів піднялося все місцеве населення навколишніх сіл, члени винищувального батальйону та груп сприяння батальйону. Невдовзі, колгоспник Біленко помітив підозріле хитання колосся густого жита. Підкравшись до цього місця, він побачив трьох фашистських льотчиків, озброєних автоматами. За сигналом товариша Біленка, колгоспники, винищувачі та члени групи сприяння оточили фашистських льотчиків. Німці чинили опір, але, розуміючи безвихідне становище, здалися. Авіапilotів противника передали до найближчої військової частини» [414, с. 11].

У кінці серпня – початку вересня 1941 р. біля ст. Гришино був скинутий німецький десант. Бійці винищувального батальйону Межівського району у складі 80 бійців, який на той час переформувався, пройшов вогневу підготовку, сіли на автомашини і виїхали в напрямку ст. Гришино. По ходу з'ясували місце висадки десанту. Про інцидент повідомила жінка, котра пасла колгоспних коней. Розсудила так: якщо червоноармійці проводять навчання, то чому вони закопують парашути? І чому вночі? У райкомі партії про це сумнівів не було, бо там знали б про навчання. Як пізніше з'ясувалося по тривозі у ту ніч у цьому регіоні були підняті й інші бойові формування.

Підсилило сумніви і те, що «червоноармійці»-десантники були одягнені в пілотки, а радянські десантники мали обов'язково полегшені шкіряні шоломи. До сходу сонця німецький десант зайняв по колу оборону в ліску площею 100–150 кв. м. Командир винищувального батальйону Т. В. Бегун віддав команду оточити лісок щільним півкільцем і чекати до світання, а за необхідності вдарити із кулеметів.

Після невдалих переговорів 24 бійця ворожого десанту було знищено. Під час перевірки трупів було виявлено, що в кожного справжня червоноармійська книжка з фотографією, позначено дату прийняття присяги, номер військової частини, вписаний номер гвинтівки-трюхлінійки. У деяких бійців нові ППШ, номери яких також були вписані у червоноармійські книжки і завірені печаткою та підписом. У знешкоджених десантників виявили радянську карту з німецькими помітками. Також були знайдені рація, акумулятори до неї та шифр. Всі речові докази вказували на те, що то справжні німецькі десантники-диверсанти.

Пізніше органи НКВС з'ясували, що червоноармійські книжки належали радянським військовополоненим, а фотографії німців-десантників уміло вклесні. Пізніше з'ясувалося, що цей взвод «червоноармійців» повинен був у глибокому тилу заволодіти автомашиною, під'їхати до переправи через р. Дніпро, назвати пароль, вручити пакет і змінити взвод, який охороняє міст, і таким чином не дати його підірвати. Такий сценарій німці здублювали в

іншому місці переправи через р. Дніпро. Це здійснив інший взвод «червоноармійців» [443 а].

Із 25 серпня до 6 вересня 1941 р. 100 бійців Котовського батальйону в підпорядкуванні командира військової частини № 971 перебували у прифронтовій смузі, що в районі с. Петриківка. Багато бійців та командирів взводів та відділень добре проявили себе під час виконання бойових завдань. Наприклад, боєць К. І. Покотило за 10 днів затримав сім осіб, із яких двоє виявилися німецькими шпигунами. За ефективну службу під час виконання бойового завдання він отримав подяку командування військової частини № 971 і був представлений до державної нагороди. Добре проявили себе командир взводу Котовського батальйону Д. О. Куріпка та боєць батальйону К. П. Горобець, котрі затримали 13 осіб, у т.ч. двох шпигунів. Їм та командиру батальйону Є. І. Іванченку командуванням військової частини № 971 за відмінне виконання бойових завдань оголосило подяку [2, арк. 40–44].

У період з 1 до 10 вересня 1941 р. батальйон мав один бойовий виїзд. Під час бомбардування ст. Бузівка медичний персонал надав першу медичну допомогу пораненим. В цьому особливо проявила себе лікар Л. Т. Гончарова, котра швидко та професійно надала медичну допомогу сімом бійцям [2, арк. 40–44].

Винищувальні батальйони допомагали ліквідувати пожежі після нальотів авіації. Після нальоту на ст. Павлоград, яка була важливим стратегічним пунктом для поповнення фронту всім необхідним, відправки у тил евакуйованих людей з місць ведення бойових дій, поранених тощо, від бомбардування загорілися будівлі станції, склади та вагони з боєприпасами та пораненими, внаслідок чого вибухнули боєприпаси. У складних умовах залізничники спільно з бійцями Павлоградського винищувального батальйону під вогнем снарядів розштовхували вагони та потяги, виводили людей в укриття та гасили пожежу. В результаті пожежа була ліквідована протягом двох годин. Завдяки діям винищувального батальйону врятовані сотні життів бійців Червоної армії та цивільного населення м. Павлоград [2, арк. 42–43].

Пізніше винищувальний батальйон м. Павлоград гасив пожежу на Держзаводі після бомбардування літаками люфтвафе. Бійці батальйону ліквідували численні вогнища, повернули порядок на заводі і цехи продовжили роботу. За самовіддану роботу особовий склад Павлоградського винищувального батальйону через міськком отримав подяку від командування Південного фронту [2, арк. 43].

З наближенням лінії фронту виконання функцій винищувальних батальйонів дедалі ускладнювалося. Супротивник просувався швидкими темпами. До приходу вермахту винищувальні батальйони в більшості випадків сформувалися в підготовлені бойові одиниці, бо бійці під час навчання вже опанували військову справу, вміли поводитися зі зброєю, знали тактику ведення бою та вивчили місцевість дислокації батальйону. Ці всі вміння та навички вже досить швидко знадобилися під час оборонних боїв. У багатьох випадках винищувальні батальйони брали участь у відбитті ворожих атак разом із регулярними частинами і нерідко самотужки.

Як зазначалося у листі Військової ради Південного фронту від 3 серпня 1941 р. на ім'я секретаря обкому, міськкомів та райкомів Дніпропетровської області «Про ліквідацію поодиноких та малочисельних груп противника, проникаючих у тил», винищувальні батальйони знищили десант противника, що проник наземним шляхом поміж бойовими порядками Червоної армії в її тил. У той час винищувальні батальйони м. Дніпропетровськ та області були підпорядковані командуванню Південного фронту та включені до системи оборони міст, рубежів і переправ через р. Дніпро. Командувач Одеським Військовим округом (дислокованого у м. Дніпропетровськ) генерал-лейтенант Н. Є. Чибісов 8 серпня 1941 р. підпорядкував собі всі винищувальні батальйони області, наказавши сконцентрувати їх у райцентрах. Додатково низку винищувальних батальйонів західних районів області командувач наказав включити до передової лінії оборони із завданням відбиття атак мотомеханізованих частин противника.

На таке розпорядження командування ОдВО начальник УНКВС Дніпропетровської області Павленко зазначав, що для кращої маневреності у боротьбі з парашутними десантами потрібно дислокувати батальйони повзводно у різних сілрадах, винищувальні батальйони вливалися у військові частини, тому керівництво УНКВС області не мало можливості здійснювати контроль та керівництво вказаними винищувальними батальйонами [8, арк. 29–30]. Але швидка зміна військової обстановки не на користь РСЧА потребувала негайної допомоги парамілітарних бойових одиниць. Виконувач обов'язки першого секретаря Дніпропетровського обкому КП(б)У К. С. Грушевий, згадував що генерал-лейтенант Н. Є. Чибісов не оцінив силу і значення винищувальних батальйонів і спочатку пропонував навіть роззброїти батальйони для того, щоб використати озброєння винищувальних батальйонів для потреб регулярних частин. Підтримав обком член Військової ради Південного фронту Л. Р. Корнієць, котрий перебував проїздом у м. Дніпропетровськ. Він рішуче виступив проти роззброєння винищувальних батальйонів, і Н. Є. Чибісов відступив. Згодом командування Резервної армії намагалося повністю використати добре організовану силу «винищувачів» і в наказах ставило батальйонам бойові завдання разом із регулярними військами [427, с. 84].

У мемуарах командувача Південного фронту генерала армії Ф. В. Тюленєва знаходимо, що основний рубіж оборони пролягав по лінії р. Дніпро – Кременчук – Кривий Ріг – р. Інгулець – Херсон. 12 серпня Ставка Верховного головнокомандування дозволила Південному фронту відвести 18-ту та 9-ту армії на новий рубіж оборони – Кривий Ріг – р. Інгул–Бурський лиман – з метою міцно утримувати м. Одеса та м. Миколаїв [439, с. 255, 263].

З наближенням лінії фронту змінився характер діяльності винищувачів Дніпропетровської області. Відбувся перехід від суто тилової, практичної діяльності, до бойової – безпосередньо на лінії вогню. Винищувальні батальйони прифронтових районів області ставали автоматично військовими з'єднаннями. Про це яскраво свідчить діяльність Криворізького

винищувального батальйону. Зокрема, винищувальним батальйонам був визначений рубіж уздовж р. Інгулець від с. Новостародуб до м. Кривий Ріг, де запропоновано зайняти всі переправи через р. Інгулець. Ця ділянка розташовувалася у 20 км. углиб Кіровоградської області [8, арк. 29–30]. Відповідно до вказівки начальника Оперативної групи від 5 серпня 1941 р. про заняття переправ через р. Інгулець у населених пунктах Терноватка та Лозова командир Криворізького винищувального батальйону організував такі застави:

а) 6-й та 7-й взводи винищувального батальйону зайняли переправу через міст для того, щоб не допустити прориву противника на схід, при цьому здійснюючи розвідку найближчої місцевості з метою виявлення супротивника. Біля переправ облаштували окопи і весь час від застави відправляли розвідників і підтримували піший і кінний зв'язок із заставою;

б) 2-й та 5-й взводи винищувального батальйону зайняли переправу у с. Лозоватка, з такою ж метою, що і 6-й та 7-й взводи, 5 серпня 1941 р. Але вже 9 серпня у с. Лозоватка прибули регулярні частини Червоної армії замінювати міст і розташувалися там же, 2-й взвод відійшов углиб території Дніпропетровської області;

в) 1-й, 3-й та 4-й взводи зайняли переправу через р. Інгулець напроти Військбуду та парку імені газети «Правда». Основне завдання взводів полягало в утриманні переправи і недопущенні прориву противника у м. Кривий Ріг, проведенні розвідки з метою виявлення ворожих військ;

г) на переправах через р. Інгулець установлений піший, а в окремих місцевостях кінний зв'язок зі штабами винищувального батальйону, а також із регулярними частинами Червоної армії;

д) 7 серпня 1941 р. на переправі Терноватка № 1 на відстані 4 км від застави з території Петровського району (Кіровоградська обл.) з лівого боку були обстріляні 3-ма танкетками. Жертв не було, після обстрілу танкетки зникли [7, арк. 38–39]. Отримавши повідомлення про обстріл ворожими танкетками, керівництво батальйону дає завдання про посилення розвідки зі сторони Петровського району біля с. Іскровка та охорону переправ.

11 серпня 1941 р. о 20 год. розвідка застави з'ясувала, що 4 танкетки противника, 3 бронемашини та 6 мотоциклів із 7 серпня 1941 р. у радгоспі Маріамполь заправляються бензином уранці або увечері. Це повідомлення негайно було передано до військової частини. 12 серпня 1941 р. взвод червоноармійців разом з 10 бійцями винищувального батальйону влаштував у Маріампольському радгоспі засідку для ліквідації ворожих машин [7, арк. 39–40].

Командир винищувального батальйону П'ятихатського району Лавринов у рапорті повідомляв, що вранці 13 серпня 1941 р. під час наступу противник обстріляв м. П'ятихатки, намагаючись удертися до міста, а згодом увійшов у західну частину міста трьома бронемашинами та сімома мотоциклами. Винищувальний батальйон у складі 131 бійця прийняв нерівний бій із переважаючими силами противника. Гітлерівці, підтягнувши свіжі сили, примусили батальйон відступити до Саксаганського лісу. Водночас, зазнавши чималих втрат, змушені були залишити м. П'ятихатки. Це був перший бій на території Дніпропетровської області, і прийняв його П'ятихатський винищувальний батальйон.

Противник знав, що у Саксаганському лісі перебуває винищувальний батальйон і почав обстрілювати ліс. У батальйону не було можливості перейти в інший ліс, тому вночі 14 серпня 1941 р. було прийняте рішення з боєм вирватися з оточення, що й було здійснено [7, арк. 61–62].

Так само Софіївський винищувальний батальйон з особовим складом 165 бійців на чолі з командиром сержантом міліції О. О. Шраменком тримав рубіж оборони 10 серпня 1941 р. на р. Інгулець. 20 бійців батальйону перебувало у райцентрі на казарменому стані, 12 бійців були задіяні в розвідці, а ще 20 бійців зайняли оборонний рубіж біля с. Софіївка. Згодом особовий склад винищувального батальйону був знятий з оборонних рубежів і направлений у с. Покровку, у військкоматі бійців роззброїли та направили до лав РСЧА [12, арк. 22–23].

Коли гітлерівці наблизилися до Дніпропетровська, обком партії та командування Південного фронту організували оборону міст області, розташованих на правому березі Дніпра. Вони визначили оборонні рубежі, які проходили по лінії Дніпродзержинськ–Верхньодніпровськ–П'ятихатки–Софіївка–Апостолово–Нікополь [443, с. 76].

Взвод Нікопольського винищувального батальйону у сел. Орджонікідзе брав участь в евакуації устаткування шахт та збагачувальної фабрики у тил, а коли був отриманий наказ про відступ, із боями залишив рудник. Через деякий час біля м. Павлоград винищувальний загін влився до 130-го мотострілкового батальйону 12-ї армії [528, с. 522].

Винищувальний батальйон Апостоловського району на чолі з І. І. Карастояновим з 14 до 16 серпня 1941 р. тримав оборону станції Апостолово, а 16 серпня разом із частинами Червоної армії відійшов у Дніпровські плавні між м. Нікополем та с. Нововоронцовка Херсонської області. Наступного дня батальйон перемістився у плавні та зайняв оборонний рубіж у районі с. Ушкалка по р. Дніпро, с. Гасино у плавнях, с. Нововоронцовка, с. Грушівка, Грушівський Кут. Оборонний рубіж винищувальний батальйон тримав до 22 серпня 1941 р., а наступного дня батальйон реорганізовано у партизанський загін [37, арк. 63]. У районі Дніпродзержинська з боями відходили частини кавалерійського з'єднання, які з 17 по 23 серпня 1941 р. вели там оборонні бої. Особливо запеклі бої точилися 21 серпня 1941 р. під Дніпродзержинськом. Війська Південного фронту зайняли оборонний рубіж на підступах до міста, відбиваючи ворожі атаки.

Разом з частинами Червоної армії захищали місто загони народного ополчення та винищувальний батальйон. В одному з документів йшлося: «Опівдні 22 серпня 1941 р. пролунали перші постріли. Німецька піхота під прикриттям артилерії пішла на місто. Атаки йшли одна за другою. Гітлерівці шаленіли. Разом з армійцями місто боронив винищувальний батальйон з комуністів, робітників, студентів...» [2, с. 21].

У зв'язку з несприятливою стратегічною обстановкою для Червоної армії, що склалася на фронтах початку війни, 26 кавалерійська дивізія полковника А. А. Носкова, яка обороняла м. Дніпродзержинськ, згідно з наказом командування Південного фронту повинна була відступити. Прикривати відступ командування дивізії доручило невеликій групі патріотів – винищувальному батальйону.

Передові частини вермахту підходили з боку м. П'ятихатки. Із 18 до 22 серпня 1941 р. бійці винищувального батальйону у складі 85 осіб тримали оборону міста. 18 серпня о 9⁰⁰ ворожі сили потіснили незначні оборонні загони Червоної армії і вступили у м. Дніпродзержинськ. Розраховували раптово оволодіти містом, але не вдалося – винищувальний батальйон зустрів ворога вогнем. Батальйон невеликими бойовими операціями затримував передові частини вермахту, який прорвався до околиць міста, нав'язуючи бої на вулицях: Жуковській, Республіканській біля Палацу культури. Винищувальному батальйону вдалося відбити понад 100 осіб радянських військовополонених. Ця операція була здійснена оперативно, протягом 5–10 хв.

Влаштувавши засідку при дорозі, загін винищувального батальйону чекав просування колони з військовополоненими. О 23⁰⁰ колона рушила в дорогу. Раптово пролунала команда російською мовою: «Пленные, ложись!». Усі військовополонені миттєво попадали на землю. У цій ситуації стояти лишилися тільки німці-конвоїри. Автоматними чергами бійці батальйону швидко їх знешкодили, група військовополонених була звільнена. У неодноразових вуличних боях із противником, батальйон захопив бронемашину, спалив декілька машин і мотоциклів.

Сміливим нападом на передові німецькі частини, які увійшли на околиці міста, бійці батальйону створили у ворога уявлення, що місто захищають значні військові частини. Це було вкрай важливим для прикриття переправи частин Червоної армії через р. Дніпро [2, арк. 11–13].

Командир винищувального батальйону І. Г. Долматов разом зі старшиною В. І. Федоренком зайняли оборону в одному з будинків у районі

Центрального ринку і побачили, що проспектом Пеліна рухається колона мотоциклістів. І. Г. Долматов вистрелив першим у водія головної машини. Мотоцикл по інерції розвернуло, колона зупинилася, один з бійців винищувального батальйону жбурнув пляшку із запалювальною сумішшю. Вибух примусив гітлерівців відступити, змінити тактику. Піхота пішла дворами, вузькими провулками [514].

У літературі радянського періоду командиром винищувального батальйону називають Ф. П. Ковальова, котрий очолював міський відділ НКВС [427, с. 120]. Звичайно, що винищувальний батальйон у своїй діяльності підпорядковувався органам НКВС, керівники відділів та відділень контролювали і скеровували роботу винищувальних батальйонів, але згідно з документами 4-го управління НКВС УРСР командиром батальйону був Іван Григорович Долматов 1905 р.н., член КП(б)У, начальник міського відділення міліції Дніпродзержинського міського відділу НКВС, з 1933 р. – в органах НКВС [8, арк. 46].

Таким чином винищувальний батальйон без підтримки танків, артилерії, авіації, захищаючи рідне місто, здійснив велику справу – затримав окупацію м. Дніпродзержинськ на 4 дні. Цей час частини 26 дивізії Південного фронту використали для переправи на лівий берег р. Дніпро особового складу, спорядження без втрат.

Утім, стрімкий наступ ворожих сил тривав. До м. Дніпродзержинськ 22 серпня 1941 р. стали підходити колони танків, мотоциклів і піхоти. Подальший опір винищувального батальйону став неможливим. О 2 годині ночі 23 серпня 1941 р. бійці винищувального батальйону біля Коксохімічного заводу, відстрілюючись, вийшли до р. Дніпро, дісталися річкового порту, де повантажили на баркаси архіви та переправились на лівий берег. У цих перестрілках загинув командир батальйону І. Г. Долматов (згодом на честь його буде названа одна із вулиць Дніпродзержинська). На той час місто було вже повністю зайняте окупантами. Переправившись на лівий берег, винищувальний

батальйон дістався Ворошиловграда (сучасне м. Луганськ), де влився у регулярні частини РСЧА [2, арк. 13, 53].

Мужньо боровся з противником Котовський винищувальний батальйон, очолюваний Є. І. Іванченком. Разом із 120-ю батареєю в розташуванні 971 стрілецького полку в районі сіл Курилівки і Єлізаветівки Петриківського району він тримав оборону весь серпень. За проявлену стійкість і мужність під час оборонних боїв у Петриківському районі командир винищувального батальйону та ще 8 бійців були представлені до державних нагород [27, арк. 62].

Згідно з розпорядженням військового командування 25 серпня 1941 р. по 100 бійців із винищувальних батальйонів Петропавлівського, Магдалинівського, Царичанського та Перещепинського районів були переведені в с. Петриківку в розпорядження командира 273 стрілецької дивізії для зайняття лінії оборони [8, арк. 44].

Таку ж кількість бійців винищувальних батальйонів Покровського, Васильківського, Межівського районів того ж дня передислоковано у район Чаплі, південно-східніше Дніпропетровська, у розпорядження 270 стрілецької дивізії, на лінію оборони по р. Дніпро [8, арк. 44]. Винищувальні батальйони тримали оборону разом із партизанськими загонами в районі Кам'янки Дніпровської і східніше Нікополя [37, арк. 11].

Після розгрому двох армій – 6-ї Музиченка та 12-ї Понеделіна – у районі м. Умань і с. Підвисоке німецькі механізовані корпуси під керівництвом Евальда фон Клейста почали просування до Дніпропетровська. Величезний простір від Кіровоградщини до м. Дніпродзержинськ і м. Запоріжжя виявився відкритим. Стрімкому наступу ворога протистояли лише окремі виснажені частини, які відступали від західного кордону, та розрізнені підрозділи червоноармійців, котрі вирвалися з вогняного кільця. Командуючий Південним фронтом генерал армії І. В. Тюленев і командарм недоукомплектованої Резервної армії генерал-лейтенант Н. Є. Чибісов марно намагалися призупинити прорив танків супротивника висуванням резервів й артпідготовкою. У районі Сурсько-Михайлівки та Криничок війська

супротивника прорвали позиції 230-ї та 275-ї стрілецьких дивізій і почали наближатися до м. Дніпропетровськ.

Командир Резервної армії генерал-лейтенант Н. Є. Чибісов на Військовій раді фронту доповідав, що один корпус ворога завдає удару вздовж берега р. Дніпро, а інший – через м. Кривий Ріг на м. Запоріжжя. Але командуючий 1-ю танковою групою генерал-полковник Е. фон Клейст раптово змінив напрям головного удару, перегрупувавши війська. Зокрема, 3-му моторизованому корпусу наказано негайно звернути на південний схід, націлюючись на м. Дніпропетровськ. Становище на фронті ускладнювалося і командування Резервної армії було не в змозі зупинити танковий прорив ворога. До того ж у тилу радянських військ вирувала паніка. У червоноармійців була одна гвинтівка на трьох, не вистачало патронів і гранат, відсутні пляшки із запальною сумішшю, гармати стояли без снарядів [481, с. 138].

Доктор технічних наук, професор Дніпропетровського металургійного інституту К. Бунін став червоноармійцем 972-го полку 255-ї стрілецької дивізії, бійцями якої були переважно літні селяни з Вінниччини. Натомість командний склад полку був укомплектований випускниками прискорених командирських курсів із Краснодару. Вчорашні школярі та студенти знали на військовій справі не більше за своїх підлеглих. Контакт між рядовими і командирами налагодити не вдалося: молоді командири для піднесення свого авторитету вдавалися до брутальних погроз і залякувань. У свою чергу селян-червоноармійців не надихала перспектива стати «гарматним м'ясом». Чимало з них стали обмірковувати можливість здатися у полон за першої нагоди. Вінничани були переконані в тому, що німці їх все рівно відпустять по домівках збирати врожай із полів. 18 серпня 1941 р. дивізія вступила у свій перший бій і була вщент розгромлена. Така ж доля спіткала й сусідні, щойно сформовані з'єднання – 230-ту, 273-тю стрілецькі дивізії. У цьому бою К. Бунін був поранений. Невдовзі він опинився у госпіталі на Північному Кавказі. Пережите справило на нього таке враження, що він направив військовому командуванню схвильованого листа, в якому, цілком у дусі того часу,

охарактеризував як «шкідництво» те, що «найцінніший матеріал – людей було кинуте просто на забій і винищення» [481, с. 138–139].

А у той час, коли засідала Військова рада, німецькі танкові та механізовані з'єднання генерал-полковника Е. фон Клейста та генерала піхоти Карла Генріха фон Штюльпнагеля прорвали слабо ешелоновану оборону радянських військ і направилися до найближчих підступів м. Дніпропетровськ, який був на шляху до важливого сировинного регіону країни – Донбасу.

На підступах до м. Дніпропетровськ, на краснопільських пагорбах, крім 134-го кавалерійського полку, Дніпропетровського артилерійського училища та 11-ї артилерійської бригади, оборону також тримав винищувальний батальйон з особовим складом у 360 бійців. Батальйон очолював Т. В. Бегун, колишній працівник Межівського райвідділу міліції, згодом – голова сільради с. Слов'янка, заступник директора МТС, а з червня 1941 р. – її директор. Батальйон сформовано 30 червня 1941 р. у с. Слов'янка, Межівського району [443а].

Батальйону було наказано зайняти оборону на стику між позиціями артилерійського училища і кавалерійського полку, у балці з невеликим яром. Місцевість була не придатною для проходження техніки супротивника. На озброєнні батальйон мав гвинтівки та два польських ручних кулемети. Перші атаки німців прийняли на себе курсанти артилерійського училища та 134-й кавалерійський полк на чолі з Б. А. Кротовим [443а].

Винищувальний батальйон займав смугу оборони у 300 м уздовж фронту. Вдалося вирити тільки першу траншею і то у півпрофілю до того, коли почав атакувати противник. Особовий склад батальйону, який навіть не встигли обмундирувати, складався в основному із бійців, що брали участь у громадянській війні. Але були й новачки, які не тримали ще гвинтівки у руках [443а].

Як згадував син командира батальйону, учасник тих подій, полковник у відставці І. Т. Бегун, у перший день лобової атаки, противник зазнав невдачі і почав шукати слабкі місця в обороні радянських військ. Коли зсутеніло,

близько півроти автоматників намагалися зайти у тил курсантам училища. Винищувальний батальйон перебував у траншеях, де маскуванню батальйонних та інших частин допомагало кукурудзяне поле (кукурудза виросла у людський зріст) [443а].

У споминах полковник І. Т. Замерцев, який командував 255-ю стрілецькою дивізією, а потім ще курсантами артилерійського училища згадував: «У тилу наших бойових порядків були великі поля кукурудзи, у якій переховувались не тільки піхота, а й танки. Заходячи у кукурудзу, німці, ймовірно, втратили орієнтири; крутилися у ній, при цьому вели неупорядкований вогонь» [432].

Коли противник, не помітивши розташування батальйону, наблизився, то командир винищувального батальйону віддав наказ: «В атаку за мною!». Рукопашна сутичка тривала не більше півхвилини. Втрати особового складу винищувального батальйону налічували близько 30 бійців, а півроти ворога полягло повністю. Оборона на краснопільських пагорбах не була прорвана [443а].

Після трагічної загибелі командира кіннотників Б. А. Кротова, артилерійське училище та кавалерійський полк негайно почали зніматися з позицій. Командир винищувального батальйону направив свого сина І. Т. Бігуна дізнатися про причину відходу. З'ясувалося, що через офіцера зв'язку в пакеті отримали розпорядження залишити позиції й в організованому порядку відходити на лівий берег р. Дніпро, де зайняти жорстку оборону [443а].

Артилеристи й кавалеристи майже повністю залишили позиції, деінде виставивши бойову охорону. Командиру винищувального батальйону про відхід ніхто не повідомив. У батальйоні було проведено нараду. Незабаром праворуч і ліворуч від позицій підрозділу побачили ланцюжки німецьких мотоциклістів. Приблизно за 200–300 м бездоріжжям рухалася німецька танкетка у тому місті, де оборону тримали спішені кіннотники. Тоді командир батальйону наказав: «Балкою, у напрямку до р. Дніпро, бігом руш!»

Єдиний міст через р. Дніпро в той час був зруйнований. У Кайдаках бійці знайшли декілька дерев'яних човнів і залишки батальйону переправилися на лівий берег річки, після чого повернулися на місце своєї дислокації у Межівський район [432].

В останніх числах серпня 1941 р. склалася напружена обстановка біля Дніпропетровська. У деяких місцях фашисти вийшли до р. Дніпро, а на північ від м. Дніпропетровськ навіть форсували його і захопили невеликий плацдарм на лівому березі в районі селища Ломівка.

Напередодні ополченці та винищувачі Дніпропетровська разом із регулярними військами тримали оборону на лінії Транспортний інститут–радіостанція–залізнична коля, серед яких також були співробітники та студенти Дніпропетровського державного університету [499, с. 104]. Після відступу регулярних військ ополченці та винищувачі зайняли оборону вздовж лівого берега Дніпра між річковим мостом «Головний» і мостом на залізничній ділянці «Мерефа–Херсон», щоб не дати можливості ворогу переправитися через р. Дніпро.

В оборонних боях за Дніпропетровськ брали участь винищувальні батальйони кількох районів області. Серед них відзначилися бійці винищувальних батальйонів Петропавлівського, Синельниківського та інших лівобережних районів області. Особливу хоробрість у боротьбі з диверсантами і шпигунами виявили петропавлівці. 25 серпня їх відряджено на фронт до Дніпра на допомогу стрілецькій дивізії, де вони мужньо билися до 2 вересня. Потім батальйон було переформовано на партизанський загін і залишено в тилу ворога [443, с. 76].

Зрештою, понад 1 тис. бійців винищувальних батальйонів Дніпропетровщини у районах, ще не зайнятих гітлерівцями, з 25 серпня 1941 р., були на лінії оборони у двох пунктах у розпорядженні командування військових частин. При цьому, на лівобережжі Дніпропетровської області станом на 12 вересня 1941 р. залишилося 13 винищувальних батальйонів [443, с. 76].

Із винищувачів, що діяли на оборонних рубежах Дніпропетровської області, комплектували розвідників, яких по одному або групами відправляли у ворожий тил на правий берег Дніпра. Розвідники здобували цінні відомості і доставляли їх за призначенням [443, с. 76–77].

* * *

Таким чином, винищувальні батальйони, які являли собою парамілітарні військові формування в найтяжчий період Другої світової війни на території області стримували переважаючі сили супротивника, а також разом з регулярними частинами армії брали активну участь в обороні міст та сіл області. Незважаючи на швидкий наступ військ противника, процес організації батальйонів Дніпропетровщини був в основному завершений – 30 винищувальних батальйонів із 6 762 бійцями являли собою серйозну силу на шляху ворожої агресії. Проте потрібно зазначити, що не всі бійці винищувальних батальйонів були належно підготовлені до реальних бойових операцій. Причина цьому – швидке просування ворога, велика плінність складу бійців батальйонів, мобілізація членів батальйонів на фронт.

Із 30 винищувальних батальйонів Дніпропетровської області до оборонних дій вдалися 13, які чинили опір військам вермахту протягом декількох годин або днів, що в умовах війни відіграло значну роль. Частина винищувальних батальйонів у подальшому поповнила лави РСЧА, а також склали основу партизанських загонів області.

Зазначимо, що винищувальні батальйони формувалися вперше. Оскільки подібного досвіду в СРСР бракувало, то в організації батальйонів виявилася низка недоліків. Здебільшого батальйони готувалися похапцем, особовий склад не завжди проходив належну військово-політичну підготовку, не вистачало військово-педагогічних кадрів для опанування навчальної програми.

Дестабілізацію в діяльність винищувальних батальйонів вносила плінність особового складу, особливо у серпні–вересні 1941 р., коли військкомати та партійні органи відкликали людей з лав винищувальних

батальйонів. Водночас бійці винищувальних батальйонів вважалися призваними і звільнялися від служби в лавах діючої армії.

Корективи вносила несприятлива для радянських військ ситуація на фронті. Часто у батальйон записувалися особи згідно з партійно-комсомольською дисципліною, але за першої нагоди залишали його. Ці фактори не сприяли ефективній підготовці бійців, крім того, часу на належний військовий вишкіл залишалось вкрай мало.

Втім навіть у вкрай складних умовах у Дніпропетровській області вдалось організувати винищувальні батальйони. Сформовані 4 батальйони у містах: Дніпропетровськ, Дніпродзержинськ, Марганець та Нікополь. Решта 26 – по районах. На незайнятих противником територіях Дніпропетровської області на 12 вересня 1941 р. у 13-ти винищувальних батальйонах налічувалося 2 360 бійців, на 4 жовтня у діючих 4-х батальйонах залишилося 600 бійців.

Винищувальні батальйони, крім свого основного (антидиверсійного) завдання, виконували охоронні функції в місцях дислокації замість органів міліції, підтримуючи при цьому належний громадський порядок та охороняючи найважливіші стратегічні, державні та промислові об'єкти. Велику організаторську роботу в справі створення, забезпечення, навчання батальйонів відіграли органи НКВС, які змогли у складний час змобілізувати людей і направити їх на створення ефективного контршпигунського щита.

З наближенням військ Німеччини та її союзників, винищувальні батальйони змінили характер своєї діяльності, перетворюючись з тилового, допоміжного парамілітарного підрозділу на військові одиниці, які в міру своїх можливостей стримували передові частини військ супротивника. Так, Дніпродзержинський винищувальний батальйон на чолі з І. Г. Долматовим без підтримки регулярних військ РСЧА на чотири дні затримав окупацію рідного міста, тримаючи при цьому оборону проти переважаючих сил ворога.

На 1 жовтня 1941 р. бійці 23 винищувальних батальйонів поповнили лави РСЧА [531], що приблизно налічувало понад 4 тис. бійців. Вояки, котрі навіть у

короткий термін пройшли через систему винищувальних батальйонів, порівняно з необстріляними новобранцями мали моральні та бойові переваги.

Винищувальні батальйони стали першими радянськими добровільними формуваннями Другої світової війни, у найскладніший початковий період, проявили себе організованими боєдатними підрозділами, які стали підготовленим резервом для Червоної армії, партизанських загонів та винищувально-диверсійних груп.

РОЗДІЛ 3.

ВИНИЩУВАЛЬНІ БАТАЛЬЙОНИ ПІД ЧАС НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ ТА ПІСЛЯ ЗВІЛЬНЕННЯ ТЕРИТОРІЇ ОБЛАСТІ ВІД ПРОТИВНИКА (КІНЕЦЬ 1941 р. – ТРАВЕНЬ 1945 р.)

3.1. Винищувальні батальйони – база створення партизанських загонів

У радянській історіографії однією з найбільш досліджених і водночас міфологізованих тем є проблема діяльності партизанських загонів. Особливо перекручені й підтасовані факти стосуються періоду діяльності партизанських загонів на початку німецько-фашистської агресії, до створення 30 травня 1942 р. Центрального штабу партизанського руху СРСР та 20 червня – Українського штабу партизанського руху. До того ж роль і місце органів державної безпеки СРСР, УРСР, котрі брали безпосередню участь у цій боротьбі, залишається маловисвітленою.

До останнього часу не прийнято вести мову про участь органів НКВС в організації партизанського руху з декількох причин. По-перше, офіційна ідеологія у Радянському Союзі не могла допустити, щоб партизанський рух організовувався не комуністичною партією, а кимось іншим. По-друге, архівні документи спецорганів з даної теми були недоступні для більшості дослідників. По-третє, автори праць дотримувались упередженого підходу у висвітленні винятково позитивного досвіду партизанської боротьби [31, с. 3].

Спроби фальсифікувати історію руху Опору виникають і на місцевому рівні. Так, Дніпропетровський обком КПУ змушений був відхилити сфальсифіковані звіти про діяльність загонів «Криворіжжя» (командир – О. К. Мосінцев), «Тихий Дон» (м. Новомосковськ), десантно-партизанського загону Нікопольського району (командир – Т. О. Злобинець) та партизанських груп Д. П. Волощука (Широківський район) і «Місцевий комітет» (с. Васильківка) [488, с. 153].

Один з відомих радянських фахівців партизанської справи І. Г. Старинов у своїх спогадах та спеціальних працях писав про практичне втілення

теоретичних розробок у підготовці до партизанської війни Радянського Союзу на випадок війни. У містах Київ, Харків та Куп'янськ були створені спеціальні центри з підготовки фахівців для діяльності у ворожому тилу, зокрема мінерів-підричників, радистів, парашутистів, розвідників, водіїв. Було налагоджено виготовлення мінно-підричних засобів, спеціального спорядження, яке мало б застосовуватися при розгортанні бойових, диверсійних дій на військових об'єктах, промислових підприємствах, у населених пунктах проти живої сили ворога. З підготовлених кадрів формувалися спеціальні підрозділи, які на випадок війни мали б бути перекинутими до ворожого тилу [435, с. 22].

З метою набуття практичних навичок партизанських дій проводили спеціальні навчання, на яких відпрацьовували тактичні прийоми із застосуванням різноманітних засобів боротьби. У цих навчаннях брали участь партизанські формування, частини особливого призначення, внутрішні і прикордонні війська. Як писав І. Г. Старинов, на початку 30-х рр. ХХ ст. все було зроблено для того, щоб у разі ворожої агресії здійснити раптову, одночасно велику, антиворожу операцію за допомогою партизанських сил та авіації, внаслідок якої були б паралізовані всі комунікації західних областей Білорусі, України і Бессарабії, зайнятих супротивником, а його війська на фронті залишилися би без поповнення, боєприпасів та пального [436, с. 111].

Однак у кінці 1930-х рр. всю підготовчу роботу з метою розгортання партизанської боротьби на випадок військових дій було призупинено, партизанські формування, склади зі зброєю, боєприпасами, матеріальним спорядженням та підричними засобами ліквідовано. Саме тоді було сфабриковано справу на заступника наркома оборони СРСР М. М. Тухачевського, «змову» військових, які нібито намагалися організувати замах на Й. В. Сталіна та його найближче оточення й ліквідувати політичну систему, створену «вождем народів». Ось чому за вказівкою Й. В. Сталіна були «знищені всі заздалегідь підготовлені партизанські бази, репресовані майже всі відповідальні кадри. Із тисяч раніше навчених командирів та інших фахівців

врятувалися одиниці, переважно ті, хто на той час воював у Іспанії» [435, с. 160].

Додатково причиною репресій і переслідувань тих, хто займався підготовкою партизанських фахівців з метою розгортання «малої війни» у тилу майбутнього агресора, було те, що ця діяльність не узгоджувалася з положеннями радянської воєнної доктрини, яка не передбачала ведення бойових дій на радянській території. У зв'язку з цим підготовка до партизанської боротьби, на думку Й. В. Сталіна, була недоцільною і навіть шкідливою [481, с. 373].

У своїх спогадах Т. А. Строкач, котрий з жовтня 1940 р до червня 1942 р. перебував на посаді заступника наркома НКВС УРСР, а після створення Українського штабу партизанського руху (20 червня 1942 р.) став його керівником, писав: «До нелегальної боротьби, хоч і говорилося про неминучість оборонної війни, наших людей ніхто не готував. Якби ще 20 червня 1941 р. хтось заікнувся про те, що підпільну роботу доведеться вести в Україні, у Білорусії, радянських прибалтійських республіках, під Смоленськом, його назвали б панікером... Наш народ не був підготовлений морально до можливих поразок на фронті, до можливої нелегкої підпільної підривної роботи у тилу ворога, що вимагала спеціального навчання» [437, с. 128].

Запізнілою реакцією на необхідність мобілізувати радянський народ на відсіч агресору була директива Раднаркому СРСР і ЦК ВКП(б) від 29 червня 1941 р. партійним і радянським організаціям прифронтових областей, де викладена розгорнута програма боротьби з ворогом. У ній йшлося: «У зайнятих ворогом районах створювати партизанські загони та диверсійні групи... для розпалювання партизанської війни повсюдно, для підривання мостів, шляхів, псування телефонного і телеграфного зв'язку, підпалювання складів тощо. Створювати нестерпні умови для ворога і його поплічників, переслідувати і знищувати їх на кожному кроці, зривати всі їх заходи» [460, с. 14.].

В умовах малоорганізованого відступу чисельних радянських військ по всьому фронту, втрат озброєння, бойової техніки, матеріальних засобів, що стало наслідком паніки, загального хаосу і втрати управління бойовими діями у військових штабах, розгубленості у партійних і радянських органах, вказівки про підготовку до розгортання партизанської боротьби не могли бути реалізовані швидко. Тому названа директива в той час не стала, як це наголошувалося у повоєнній радянській історіографії, «програмою розгортання партизанської та підпільної боротьби у тилу німецько-фашистських загарбників». Адже в цьому документі не було конкретизовано форми, методи і засоби боротьби з ворогом. На місцях працівники партійних комітетів, органів влади не знали, з чого починати, кого залишати у підпіллі, хто має формувати партизанські загони, де брати зброю, боєприпаси, матеріальні засоби для екіпірування і оснащення бійців, як забезпечити їх продовольством тощо [482, с. 375].

Ця директива була адресована партійним і радянським організаціям прифронтових областей. Дніпропетровська ж область прифронтовою тоді ще не була.

Пізніше, положення даної директиви 3 липня 1941 р. озвучив у своєму радіозверненні до радянського народу Й. В. Сталін. Він закликав радянських людей створювати партизанські загони, диверсійні групи для боротьби з частинами ворожої армії, розпалювати партизанську війну для підризу мостів, шляхів сполучення, псування телефонного і телеграфного зв'язку, підпалювання лісів, складів і валок [424, с. 14–55].

Фахівців партизанської справи дуже здивував заклик Й. В. Сталіна підпалювати ліси, в яких мали діяти партизани. Адже саме лісисті-болотисті місцевості залишалися найкращим природно-географічним середовищем для ведення партизанської боротьби. Крім того, у виступі Й. В. Сталіна містилася вимога, щоб при відступі радянських військ знищувати збіжжя, запаси продовольства, яке не могло бути вивезене. Тим самим, на голодну смерть прирікалося населення на окупованій території. Запаси продуктів харчування,

сільськогосподарську продукцію можна було б використати за призначенням, для забезпечення населення і, що, безумовно, підвищило б можливості їхнього опору окупантам [436, с. 14].

Окупувавши радянську територію, німці приступали до формування «нового порядку» з метою ефективного використання природних та людських ресурсів на користь свого війська. З метою створення перешкод і зриву економічних, воєнних та політичних заходів окупантів, розгортання партизанської боротьби ЦК ВКП(б) видав 18 липня 1941 р. спеціальну таємну постанову «Про організацію боротьби у тилу німецьких військ». Основна ідея постанови полягала у створенні широкої мережі партійного підпілля. Комуністичні комітети та організації мали очолити всі дії, спрямовані проти ворога на окупованій території і негайно приступити до формування партизанських загонів і диверсійних груп. У постанові наголошувалося, що вся ця робота повинна була розгортатися за особистого керівництва перших секретарів партійних обкомів, міськкомів, райкомів [481, с. 375–376].

На практиці ж спостерігалася зовсім інша картина. У цьому партійному документі зазначалося, що було чимало випадків, коли керівники партійних комітетів, радянських органів влади районів, яким загрожувала окупація, ганебно кидали свої посади і дезертирували у глибокий тил [481, с. 376].

Партійні та державні чиновники показали себе слабко підготовленими до організації партизанських та створення диверсійних груп, бо не було заздалегідь розроблено планів дій на випадок окупації території. До того ж постійна фальсифікація подій на фронті, яку озвучували керівники держави через офіційні ЗМІ створили оманливий образ недоторканості території Радянського Союзу. Пропаганда нав'язувала міф, що у разі нападу ворога Червона армія швидко відіб'є територію СРСР у загарбника. Крім того в уяві пересічних людей після пакту Молотова–Ріббентропа Німеччину позиціонували як союзника. У державних засобах інформації рефреном простежувалися добросусідські відносини, спільність ідеологій на

соціалістичних началах, і коли розпочалася німецька окупація населення не змогло відразу зорієнтуватися в воєнно-політичній ситуації.

А насправді події склалися катастрофічно, бо найбільш підготовленим до розгортання партизанський дій у ворожому тилу виявився Наркомат внутрішніх справ СРСР та його місцеві відділи. Адже 90 % партизанських загонів на території СРСР було сформована за активної участі чекістів [484, с. 163].

За даними НКВС УРСР після відходу Червоної армії з Дніпропетровщини у тилу ворога було залишено 50 партизанських загонів загальною кількістю 3 191 осіб і 294 диверсійні групи кількістю 1 227 осіб [421, с. 345]. Ю. Зінченко подає дещо інші цифри: 32 загони кількістю 1 730 осіб [460, с. 18]. Відповідно до телеграми начальника штабу Оперативної групи УРСР Князьову, на 24 липня 1941 р. у Дніпропетровській області за даними штабу винищувальних батальйонів було сформовано 67 партизанських груп з особовим складом 987 осіб [8, арк. 26], а на 5 серпня 1941 р. партизанських загонів та груп було вже 206, із загальною кількістю 2 437 бійців, а винищувальних батальйонів нараховувалося 30 з особовим складом 6 400 осіб [8, арк. 29]. Питома вага учасників, які були задіяні у партизанських загонах та групах, дорівнювала 38 % від загального особового складу бійців винищувальних батальйонів, на базі яких формувалися партизанські загони та групи.

Вважаю, що чимало партизанських загонів залишалася на папері, тому що більшість їх після окупації Дніпропетровської області були ліквідовані ворогом, влилися у регулярні частини РСЧА або саморозпустилися.

Розвиток партизанського руху на Дніпропетровщині мав суттєві відмінності від інших регіонів. Наприклад, партизанський рух на півночі й на півдні України різнився внаслідок географічних відмінностей. На відміну від Полісся, на півночі України, Придніпровський регіон розташований у степовій зоні, тому діючі партизанські загони та групи могли використовувати інші природні особливості ландшафту задля камуфляжу місць дислокації. Придатними для цієї мети виявилися лише численні болота, які утворювалися

низкою приток р. Дніпро та значний за площею лісовий масив у середній течії р. Самари, притоки р. Дніпро, східніше м. Дніпропетровськ. Площа цих ділянок становила приблизно 200 кв. км, але разом вони охоплювали 1 % від усієї площі. Крім того, обидва лісові масиви віддалені один від одного відкритим простором протяжністю близько 100 км. Від лісів на півночі відстань незалісненого степу ще більша за розмірами [441, с. 275–277].

Напередодні війни особливостями регіону Придніпров'я, які вплинули на розвиток і хід партизанського руху, можна назвати такі: відкрита місцевість та ізоляція можливих центрів партизанських дій від лісових та болотистих районів, розташованих на півночі України; різноманітний та перебуваючий у розвитку соціальний та етнічний склад населення [441, с. 281].

Війська супротивника з'явилися в області на початку другої декади серпня 1941 р., і не всі винищувальні батальйони змогли одразу перейти на партизанські методи боротьби через швидке просування противника територією Дніпропетровської області, а також слабку підготовку до ведення партизанських дій і невдалий добір у члени партизанських загонів, низку інших негативних факторів.

Так, відповідно до рапорту начальника П'ятихатської районної міліції лейтенанта Табунова винищувальний батальйон П'ятихатського району для переходу на партизанську боротьбу у тилу ворога, загалом, був підготовлений: закладена матеріальна база і заготовлені продукти харчування в укриттях у Саксаганському та Бістревському лісах [7, арк. 56]. Коли німці наблизилися до м. П'ятихаток, винищувальний батальйон дав бій, проте переважаючі сили противника змусили батальйон відійти до лісу. Із 131 бійця у Саксаганському лісі перебувало лише 53 особи. Командир винищувального батальйону Лавринов у рапорті до начальника оперативного відділу УНКВС у Дніпропетровській області повідомляв, що супротивник знав про перебування у лісі батальйону, якому бракувало продуктів харчування, одягу, взуття [7, арк. 61].

На початку липня 1941 р. для координації збройної боротьби в тилу гітлерівців створено республіканське управління з керівництва партизанськими загонами і диверсійними групами на чолі з Т. А. Строкачем. 29 серпня Т. А. Строкач повідомляв до штабу винищувальних батальйонів НКВС СРСР: «У всіх неокупованих областях винищувальні батальйони готуються до бойових дій партизанськими методами у тилу супротивника. Зі складу винищувальних батальйонів, як основної бази формування партизанських загонів і диверсійних груп, по 10 областях України сформовано 66 партизанських загонів та 800 груп». До 1 січня 1942 р. НКВС УРСР додатково направив у ворожий тил 6 239 командирів та бійців винищувальних батальйонів [447, с. 96]. У перший рік війни на території України до партизанських дій приступили 109 винищувальних батальйонів.

На 1 жовтня у винищувальних батальйонах Дніпропетровської області залишилося 600 бійців. Особовий склад решти батальйонів поповнив частини Червоної армії (23 батальйони). Водночас 1 331 боєць винищувальних батальйонів склали основу партизанських загонів області [531, арк. 147–151]. Але частина з них згодом відсіялася.

Підготовка винищувальних батальйонів відіграла тут позитивну роль. Бойова готовність партизанських загонів, сформованих на основі бійців, які брали участь у бойових операціях, була на порядок вищою за ті, що створювали з цивільного населення.

У процесі перетворення винищувальних батальйонів на партизанські підрозділи керівництво НКВС та партійних органів велику увагу надавало добору кадрів. Зрозуміло, що в умовах німецької окупації області колишнім бійцям винищувальних батальйонів доводилося воювати зовсім в інших умовах як партизанам. Від якості виконання бійцями поставлених завдань залежали довготривалість та ефективність ведення партизанської війни.

Особистісні та військові якості майбутніх партизанів навіть в умовах швидкого просування противника вглиб радянської території ретельно перевіряли. Перш за все, це здійснювали командири винищувальних

батальйонів, котрі безпосередньо керували військово-політичною підготовкою бійців і знали їх особисто. Окрім того, відбувалося «особистське обслуговування» бійців батальйонів.

Вступ до партизанського загону відбувався на добровільних засадах. Кандидат у партизани подавав командирі батальйону заяву з проханням про зарахування до партизанського загону, потім відбувалася співбесіда з кандидатом у партизани, і у разі, якщо на бійця не було ніяких компрометуючих матеріалів, він складав присягу і ставав де-юре радянським партизаном.

Трансформація винищувальних батальйонів у партизанські загони та групи відбувалася не без проблем. По-перше, більшість керівників не мали належного спеціального досвіду організації партизанських загонів; по-друге, значну кількість бійців відсіювали через військову, моральну та політичну неспроможність ведення партизанської боротьби. У винищувальні батальйони громадяни часто записувалися винятково з огляду на партійну дисципліну. Інколи військовозобов'язані та особи призовного віку під прикриттям винищувального батальйону намагалися уникнути призову до лав діючої армії. З наближенням лінії фронту перед бійцями постав вибір: залишитися у партизанському загоні в умовах ворожої окупації чи відступати разом із підрозділами РСЧА в радянський тил. Бійці та керівники різних рівнів здебільшого намагалися не потрапляти на окуповану територію.

На організаційному етапі трансформації винищувальних батальйонів у партизанські загони (кінець липня 1941 р. – середина серпня 1941 р.) їх особовий склад помітно відрізнявся від партизанського контингенту. Так, Апостоловський винищувальний батальйон налічував 200 бійців, а внаслідок організації у партизанський загін залишилося 77 бійців. Зі 173 бійців Васильківського батальйону створений на його базі партизанський загін налічував 150 осіб. Винищувальний батальйон Криничанського району складався з 252 осіб, а відповідний партизанський загін – зі 190 людей [9, арк. 13]. В інших новостворюваних партизанських загонах особовий склад

становив від чверті до третини чисельності винищувального батальйону. Згодом, після окупації території ворогом, кількісний склад партизанських загонів ставав ще меншим.

З іншого боку, практика створення невеликих партизанських груп мала свої переваги. По-перше, такий загін виявлявся мобільнішим, по-друге, він привертав менше уваги окупаційної адміністрації, по-третє, його було простіше забезпечити продовольством, по-четверте, ускладнювалося потрапляння до загону випадкових осіб.

Слід зазначити, що один із найактивніших партизанських осередків у Придніпров'ї сформувався у Дніпровських плавнях, західніше м. Нікополь, де зібралися партизанські загони Дніпропетровської й інших областей. Плавні – це заливні заболочені та незаболочені ділянки, які заросли плавневим лісом, густим чагарником та високими травами. Тут р. Дніпро ділилася на безліч рукавів та протоків, утворюючи велику кількість островів та острівців. На тлі безлісного степу плавні були надійним укриттям.

Важкодоступність, непрохідність місцевості дали підстави німецькому командуванню називати цю територію джунглями [59, арк. 2]. Одноманітний рельєф не давав можливості окупантам орієнтуватися на місцевості. Вони потребували допомоги місцевих жителів, які знали плавні, і могли пересуватися як удень, так і вночі. Район плавнів західніше м. Нікополь виступав важливим стратегічним пунктом, плацдармом для ведення партизанської боротьби та збирання важливої розвідувальної інформації. До того ж, командування Південним фронтом створювало лінію оборони на лівому березі р. Дніпро і потребувало правдивих розвідувальних відомостей про неприятеля, тому покладало надії на місцеві партизанські загони. Апостолівський, Марганецький та Нікопольський партизанські загони Дніпропетровської області були створені на базі винищувальних батальйонів. У плавнях разом співпрацювали Нікопольський та Апостолівський партизанські загони.

Так, Апостолівський винищувальний батальйон трансформувалася у партизанський 23 серпня 1941 р. на чолі з колишнім завідувачем

Апостоловського райфінвідділу І. І. Карастояновим, комісар колишній голова Апостоловського райспоживспілки Н. Т. Руденко, [528, с. 152]. Особовий склад загону складався з 53 осіб. Як згадував полковник А. А. Мельничук (на той час і до листопада 1941 р. перебував на посаді начальника оперативної групи розвідвідділу штабу Південного фронту, а згодом начальник розвідвідділу 9-ої армії Південного фронту), перед Апостолівським партизанським загonom він поставив такі завдання: утримувати плавні як плацдарм для радянських військ; організувати випуск і поширення політичних листівок серед населення на окупованій території; вести у тилу ворога розвідку, руйнувати його комунікації [37, арк. 9].

Нікопольський винищувальний батальйон на чолі з колишнім директором міськпромкомбінату Ф. Т. Рижиковим та комісаром А. Г. Резніченком нараховував 80 осіб. За координації розвідвідділу Південного фронту в плавнях під с. Покровське (Нікопольський район) загін обладнав базу зі зброєю та продовольством. Після знищення греблі Дніпрогесу 18 серпня 1941 р. під час паводку база загону дуже постраждала [37, арк. 6, 10].

Цінними та своєчасними були розвіддані партизан. Підтверджувалися номери дивізій супротивника, що діяли на підступах до р. Дніпро, визначалися райони їх скупчення. За здобуті відомості командування фронту оголосило подяку партизанам обох загонів [37, арк. 13].

Територія відповідальності партизан була такою: а) бойова охорона підходів до плавнів та переправ з правого берега р. Дніпро від с. Ново-Воронцовки (сучасна Херсонська обл.) до м. Нікополя. Загін І. І. Карастоянова діяв у секторі Ново-Воронцовка–Мар'янське–Грушевий Кут, загін Ф. Т. Рижикова у с. Покровка–Капуловка–Нікополь; б) спостереження за рухом військ противника в цих секторах по шосе Нікополь–Кривий Ріг та Нікополь–Херсон, залізниці Запоріжжя–Кривий Ріг до залізничних станцій Нікополь і Чортомлик. Партизани повинні були розвідати зручні підходи до залізничних мостів і вірогідні місця на шляхах для організації диверсій і засад; в) розвідка військ супротивника в м. Нікополь і приміських селах Олексіївка, Капулівка,

Покровське, Грушевий Кут, Шолохово, Мар'янське, Ново-Воронцовка як місця ймовірного зосередження ворожих військ для переправи на лівий берег, або, за сприятливих умов, місцем відпочинку виведених з фронту частин [37, арк. 13].

Полковник А. А. Мельничук зазначав, що радіус дій партизан не був занадто великим, але дозволяв мати уявлення про становище у найближчому тилу противника. Головною метою партизанських підрозділів було з'ясування ділянки р. Дніпро, де супротивник збирався наносити головний удар, місцями дислокації його ударного угруповання, а також склад та структура бойових порядків [37, арк. 13].

Партизани І. І. Карастоянов, Ф. Т. Рижиков та А. Г. Резніченко 28 серпня 1941 р., напередодні наступу військ супротивника біля м. Каховка, поблизу с. Капулівка на захід від м. Нікополь здійснили напад на легкову машину. У результаті обстрілу авто, офіцер та шофер були ліквідовані. Партизани вилучили документи, забрали польову сумку і благополучно зникли з місця подій.

Після огляду вилученого було встановлено, що нападники знешкодили начальника служби зв'язку німецького армійського корпусу майора Баге. У офіцера було знайдено карту, на якій чітко і з німецькою акуратністю нанесено повну дислокацію німецьких військ всього Південного фронту з нумерацією полків і дивізій, вказано розмежувальні лінії з точними даними про штаби частин і з'єднань до батальйону включно, райони скупчення інших ешелонів і резервів. Спеціальними розпізнавальними знаками ліній відмічалися засоби зв'язку (основні та дублюючі). На карті чітко показане штурмове угруповання противника, його склад і бойовий устрій для удару по обороні радянських військ у районі м. Каховка. Отже, на карту було нанесено те, що могло бути тільки на цілком таємній звітній мапі фронтового штабу противника. Штаб Південного фронту, а згодом і Генеральний штаб РСЧА високо оцінили трофей [37, арк. 14–15].

Отримані з німецької карти цінні відомості про дислокацію та завдання і плани супротивника дозволили командуванню Південного фронту організувати

оборону біля м. Каховка і завчасно підготувати тиловий рубіж оборони на лінії південно-західніше Запоріжжя–Мелітополь.

Зусиллями командирів загонів був установлений контакт зі всіма партизанськими загонами та групами у західній частині Дніпровських плавнів й у населених пунктах по лівий берег р. Дніпро. На початку вересня для взаємодії було створено єдину партизанську Раду всіх діючих у тому районі загонів. До складу ради ввійшли командири всіх угруповань. Від командування Південного фронту було призначено представником Ради фронту Ф. Т. Рижикова, а начальником розвідки Ради – І. І. Карастоянова.

У другій декаді вересня розвідвідділ Південного фронту на допомогу існуючим загонам додатково відправив у район плавнів збірний партизанський загін особливого призначення № 1080, чисельністю 311 осіб на чолі з батальйонним комісаром М. Захаровим. За декілька днів у плавнях за підтримки артилерії супротивник розпочав масштабний наступ піхоти, мінометів та авіації. Ворог розраховував, що в результаті попередніх боїв йому вдалося викрити систему вогневих позицій партизан і з'ясувати, що щільність вогню доволі слабка, бо партизани були озброєні в основному гвинтівками [37, арк. 19].

Проте Південний фронт забезпечив партизанські загони озброєнням, радіостанцією, інструктажем. Окрім гвинтівок і легких кулеметів на озброєнні були також важкі кулемети, легкі гармати, які дозволяли вести боротьбу з регулярними частинами противника [44, арк. 1]. Тож, коли солдати вермахту просочилися у плавні, вони були знищені зустрічним вогнем великої кількості автоматичної зброї. Наприкінці серпня 1941 р. гітлерівці розпочали активні дії на Каховському напрямку, але в районі плавнів успіху не мали.

Відчуваючи загрозу від партизанів, німці відразу почали вживати заходи боротьби з ними. Верховне командування гітлерівської армії, ще в директиві від 18 липня 1941 р. кваліфікувало народних месників та їхніх помічників як озброєних бандитів і проголосило їх нещадне винищення. В одному з німецьких повідомлень читаємо: «Партизани – це добре вишколені кадрові

солдати російської армії, які пройшли ще спеціальну 8-місячну підготовку... Для боротьби з ними треба виділяти спеціальні підрозділи, краще підрозділи СС» [440, с. 59].

Про серйозне ставлення німців до антипартизанської боротьби свідчить і той факт, що у вересні–жовтні 1941 р. для виявлення партизан вони почали формувати спеціальні розвідгрупи кількістю від 2 до 30 осіб. До груп добирали добрих стрільців, фізично сильних і сміливих солдатів.

Командні інстанції німецької армії були готові негайно якнайжорстокіше придушувати найменші спроби організації опору. Верховне командування вермахту доволі довго утримувалося від прийняття загальних правил дій військ при спробах спротиву, тому воно надало арміям, корпусам і дивізіям право боротися з непокірним цивільним населенням такими засобами, які вони вважали доцільними у кожному окремому випадку [440, с. 59].

У грудні 1941 р. у донесеннях командувача групи армій «Південь» до штабу ОКВ у м. Берлін повідомлялося: «Наприкінці липня 1941 р. супротивник повсюди створював військові частини, завданням була насамперед охорона важливих військових об'єктів, контроль за пересуванням населення, боротьба з парашутними десантами, саботажниками та шпигунами. Військовослужбовці винищувальних батальйонів у населених пунктах та їхніх околицях при захопленні нами даної території продовжують діяти як банди» [509, с. 62].

У наказі командування 2-ї німецької танкової армії зазначалось: «Членів винищувальних загонів слід розглядати як партизан» [533]. Цей наказ було розіслано всім з'єднанням та частинам вермахту. Таким чином усі каральні заходи німецької армії проти радянських партизанів поширювалися і на тих учасників винищувальних батальйонів, які навіть не перебували в партизанських загонах. Так, 18 серпня на території сучасного м. Орджонікідзе німці розстріляли бійців винищувального батальйону, а потім почали чистки серед місцевого населення [530, с. 592]. Так само, 10 лютого 1942 р. у м. Нікополь у протитанкових ровах було розстріляно бійців винищувального загону с. Водяне Кам'янсько-Дніпровського району. Адже 32 бійці цього

винищувального батальйону були залишені для підпільної роботи. Коли село окупував ворог, підпільники не змогли відійти разом з радянськими військами. Зрадники надали поліції особові списки батальйону. Поліція заарештувала не тільки бійців батальйону, які перейшли на підпільне становище, а й увесь особовий склад батальйону (87 осіб), яких згодом розстріляли [480, с. 3].

Із перших днів окупації м. Марганець німецька влада провела арешти, допити, розстріли підозрювальних у причетності до винищувального батальйону, незважаючи на стать, вік і повну інвалідність [68, арк. 4]. Колишніх бійців-винищувачів Солонянського району за приводом поліцаїв висилали до окружного відділку поліції [57, арк. 23–23а; 58]. Подальша доля бійців невідома.

Гестапо заарештувало бійців винищувального батальйону в с. Чаплі, розстріляло бійців батальйону у с. Сурсько-Литовське та хут. Червоний Яр, сел. Підгородня, Приміського району [15, арк. 69, 79а; 532]. Після масованої облави у с. Миколаївці Новомосковського району заарештовано 11 бійців-винищувачів [16, арк. 50], подальша доля яких невідома. 27 вересня німецька піхота на території Поліванівської МТС Магдалинівського району здійснювала пошуки бійців-винищувачів. Згодом супротивник виявив частину солдат, працівників МТС і відправив до м. Дніпропетровськ. Доля цих людей нам теж невідома. 23 листопада 1941 р. у хут. Веселий Гай, Магдалинівського району, гестапо заарештувало трьох бійців батальйону, яких після численних допитів та знущань відправили до Дніпропетровського гестапо. Гестапо здійснило обшук в осіб, у яких переховувалися бійці винищувального батальйону. В результаті такої акції німецької поліції конфісковано продовольчі товари [17, арк. 161–161а, 162].

У 1942 р. у Синельниківському районі розстріляно 9 бійців-українців винищувального батальйону [70, арк. 130, 145]. У числі розстріляних троє голів колгоспів, один голова сільради, решта – колгоспники. По всій Дніпропетровській області СС та гестапо вишукували членів винищувальних батальйонів та партизан. Часто під каральні дії підпадали непричетні цивільні

люди, котрі були задіяні у винищувальних батальйонах лише дотично або перебували у групах сприяння винищувальним батальйонам.

Проти партизанів, що діяли у плавнях західніше м. Нікополь, була направлена 444-та охоронна дивізія, посилена артилерійським дивізіоном, піхотним полком, двома окремими батальйонами та групою таємної польової поліції. Командир дивізії у донесеннях до начальника оперативного тилового району групи армій «Південь» писав: «Достатньо добре навчені, озброєні автоматичною зброєю партизани постають як сильний противник, і наступ на них без важких видів озброєння завдає неабияких втрат. У зв'язку з цим необхідно забезпечити весь підрозділ мінометами, створити при охоронних дивізіях, полках, батальйонах спеціальні підрозділи зв'язку [509, с. 88].

6 листопада 1941 р., підбиваючи підсумки бойової діяльності військ тилового району груп армій «Південь» за перші місяці війни, генерал піхоти К. фон Роквес, котрий перебував на посаді командувача тилового району цієї групи повідомляв: «Активність партизанських загонів зростає. Старим, давно відомим осередком заворушень, виступає лісовий масив південно-західніше м. Черкаси з протилежним берегом р. Дніпро... Район у низині р. Дніпро, західніше від м. Нікополь, завдяки тривалій роботі використанню великих сил і здолання неабияких труднощів майже повністю очищений» [415, с. 366–367; 509, с. 88–89].

Загалом, відповідно до донесення командування групи армій «Південь», протягом 1941 р. дивізії охорони тилу, війська вермахту і СС провели 10 великих боїв з партизанами, у тому числі 9–27 жовтня під м. Нікополь. У січні 1942 р. у звіті про діяльність групи таємної польової поліції в районі м. Дніпропетровськ відмічалось: «...середній вік партизан, які перебувають у лісі, складає від 20 до 45 років. Більшість із них були справжніми солдатами і захищали своє життя до останньої хвилини у будь-який спосіб. Тільки численні, досить суворі допити призводили до часткових зізнань... партизани, провину котрих не можна було довести доказами, а ні їхніх визнань, але проти

яких існували суттєві підозри, в останні хвилини перед розстрілом визнавали свою партизанську приналежність» [509, с.89].

Безчинствували групи таємної польової поліції, які підпорядковувалися в оперативному відношенні дивізіям охорони тилу. Такі групи забезпечували масові репресії радянських людей у спільних каральних операціях. 15 січня 1942 р. у донесенні начальника таємної поліції командувачу військ оперативного тилового району групи армій «Південь» генералу піхоти Е. Фрідеріці про результати «умиротворення» окупованих територій України у жовтні–грудні 1941 р. відмічалось: «32 526 осіб перевірено на благонадійність, 6 550 – відправлено у табори для військовополонених, 2 388 – розстріляно [415, с. 78].

Напередодні війни проти СРСР були створені ГФП (гейхайме фельдполіцай) – спеціальні підрозділи для нейтралізації шпигунів і саботажників у тилу вермахту. Поряд з іншими каральними органами ГФП залучали до придушення народного опору на окупованій території СРСР, тісно взаємодіючи як із вермахтом, так і з військами СС, СД гестапо, абвером тощо [509, с. 153].

У донесенні директора ГФП (таємної польової поліції) при 444 охоронній дивізії Шмідта, знаходимо цінні відомості про боротьбу з партизанами. У результаті зради деяких партизанів, супротивник дізнався про кількість, озброєння, розташування, імена командирів, завдання загонів, зв'язок з Червоною армією та ін. Дані були підтверджені аерофотозйомкою. Це значно полегшило роботу охоронній дивізії з ліквідації партизанського опору.

Як зазначав Шмідт, найсильнішими угрупованнями виступали загони під керівництвом колишніх командирів винищувальних батальйонів А. Резниченка та І. І. Карастоянова [42, арк. 1, 5]. Коли район Дніпровських плавнів перестав бути стратегічно важливим, Командування Південного фронту видало наказ партизанам йти з плавнів.

На жаль, Апостолівський загін 22 жовтня 1941 р. при виході із плавнів потрапив у пастку біля с. Костроми. В результаті зіткнення було знищено три

німецькі машини і 12 бійців супротивника. Вночі після бою партизани відійшли у степ. Німці і місцева поліція швидко стягнули у цей район великі сили. Становище ускладнила зрада одного з партизанів, котрий розповів ворогу де заховане озброєння та спорядження. У результаті загін втратив запаси патронів і кулеметів, а партизани змушені переховуватися у населення. Проте 23 жовтня 34 бійця окупанти заарештували, а 4-х із них розстріляли у приміщенні Костромського сільвиконкому. Решту ліквідувала в різний час поліція.

Командир загону І. І. Карастоянов, комісар Н. Т. Руденко та декілька партизанів перейшли у балки по р. Кам'янка. Пізніше під час розвідки комісара Н. Т. Руденка схопила і згодом розстріляла поліція [23, арк. 1–5]. Командир та ще шість бійців загону перейшли лінію фронту і приєдналися до частин Червоної армії. Згодом наказом Військової ради 9-ї армії за зразкове виконання бойового завдання у тилу ворога і проявлення при цьому особистої мужності І. І. Карастоянова було нагороджено орденом «Червоного Прапора» [37, арк. 25].

Загалом, за період перебування у плавнях Апостолівський партизанський загін на чолі з І. І. Карастояновим провів декілька вдалих спецоперацій: підірвав залізничний міст на лінії Нікополь–Апостолово, знищив ешелон біля с. Високопільля (сучасна Херсонська обл.), який ішов до лінії фронту, пошкодив декілька залізничних об'єктів, знищив сотні ворожих солдатів та офіцерів [42, арк. 3].

З боями виходив із плавнів нікопольський партизанський загін. Більшість партизанів схопили та розстріляли, у т.ч. і командира Ф. Т. Рижикова. Комісар А. Г. Резніченко вийшов з оточення останнім і дістався с. Ушкалка (сучасна Херсонська обл.), де мешкала його сестра. Однак його вистежили. Під час перестрілки А. Г. Резніченка поранили, але він все-таки добрався до с. Астраханки Мелітопольського району. 22 грудня 1941 р. його впізнав агент гестапо і після жорстоких тортур стратили [528, арк. 437].

У цьому районі діяв також партизанський загін, що утворився на базі винищувального батальйону м. Марганець у складі 110 бійців на чолі з першим

секретарем міськкому м. Марганець М. К. Ключком. Після ретельної перевірки та відбору частину учасників загону направлено у РСЧА і лише 55 осіб залишено для партизанської боротьби.

Перебуваючи у с. Іскрова, загін систематично виконував завдання командування частин Червоної армії: проводив розвідку у тилу ворога, доставляв «язиків», а також брав участь у військових діях. Так, у вересні 1941 р. на лівому березі р. Дніпро вище с. Грушівка (сучасна Запорізька обл.) загін обстріляв ворожий катер, знищив 12 німців. Партизани захопили катер та взяли у полон двох німців, яких передали командуванню Червоної армії [24, арк. 43].

У цьому ж місяці загін прийняв бій з групою німців та мадяр, котрі висадилися на березі р. Бугай. Під час бою знищено 30 окупантів. У листопаді 1941 р. загін здійснив рейд у тил супротивника на хутір Певчий. Під час рейду знищили трьох зрадників і відбили в німців 2 тис. голів худоби. Наприкінці грудня 1941 р. у районі с. Благовіщенка (сучасна Запорізька обл.) командира загону М. К. Ключка, що перебував у розвідці, оточила поліція. Під час перестрілки він був поранений і, будучи у безвихідному становищі, застрелився. Наступного дня загін чинив опір поліції, при цьому знищив 15 поліцейських. Противник, дізнавшись, що на території м. Марганець діють партизани, влаштував тотальні облави, внаслідок яких більшість партизан захопили та в подальшому розстріляли [24, арк. 43–44].

Так на початку німецько-радянської війни на території України скінчилося існування першого великого партизанського з'єднання, яке діяло в районі Дніпровських плавнів на захід від м. Нікополь. Об'єднаний партизанський загін становив серйозну силу і велику небезпеку для противника. Не дивно, що партизанам протистояла неабияка військова сила. Власне Охоронна дивізія була не в змозі ліквідувати партизанське вогнище, тому їй на допомогу надавалися додаткові з'єднання. Відтак супротивник застосовував воєнну силу не на лінії фронту, а у власному тилу. Ворог не зміг взяти під контроль та окупувати територію плавнів аж до закінчення активних дій з боку партизанів. Лише по тому, як регулярні частини Червоної армії

відійшли на велику відстань углиб території СРСР і підтримка партизанам з «великої землі» помітно зменшилась, окупанти змогли локалізувати партизанську боротьбу [505 в, с. 104] .

Іншим великим ареалом партизанщини виступала залісна територія Павлоградського, Новомосковського та Васильківського районів. Одне із великих партизанських з'єднань очолював П. К. Кабак, 1898 р. н., член ВКП(б) з 1920 р., який народився у Павлоградському хуторі № 1, походив він із сім'ї українських селян-середняків, мав вищу освіту. У царській армії мав звання молодшого унтер-офіцера. У 1918–1926 рр. служив у РСЧА у складі середнього командного складу. Перед війною працював директором Павлоградської міської електростанції.

Комісар загону – Г. Д. Ковнат, 1902 р. н., член ВКП(б) з 1929 р., уродженець с. Сталіндорф Дніпропетровської області, єврей, з робітників. Із 1919 р. до 1924 р. служив добровільно у РСЧА, до війни – член бюро райкому ВКП(б), працював помічником прокурора.

Начальник штабу – П. К. Курдибаха, 1909 р. н., кандидат ВКП(б), народився у с. Юхимівка Шаргородського району Вінницької області, із селян-бідняків, українець, освіта 7 класів. Із 1931 р. до 1933 р. служив у РСЧА молодшим командиром [25, арк. 2].

Підготовка до формування партизанського загону розпочалася наприкінці липня 1941 р. Цьому слугувала директива Дніпропетровського УНКВС за № 47/761 від 25/7/ 1941 р. про проведення роботи зі створення партизанських груп на території Павлоградського району. У серпні 1941 р. на базі Павлоградського винищувального батальйону створено 29 партизанських груп, у складі від 3-х до 9-ти осіб кожна, разом 194 члени [7, арк. 49–50].

У вересні 1941 р. партизанський загін налічував 217 осіб, складався з 13 груп, розміщувався у 10 населених пунктах Павлоградського району. Чисельність особового складу груп була від 9-ти до 44-х бійців [25, арк. 1]. Загін мав таке озброєння: гвинтівок – 296 од., берданок 6 од., кулеметів 10 од., наганів 30 од., гранат 539 од., бойових патронів 132 800 од., вибухових речовин

одна тонна, запальних пляшок 1 453 од. З цього озброєння по одній гвинтівці, дві гранати та по сто набоїв були у розпорядженні кожного партизана. Решта озброєння та боєприпасів зберігали на 14-ти спеціальних базах [25, арк. 2–3].

Компартійні органи часто брали на себе роль основного організатора створення партизанських загонів. Наприклад, Павлоградський міськком у звітах брав на себе відповідальність за формування партизанського загону [25, арк. 4–5]. Про участь партійних органів у партизанському будівництві писав у своїй доповіді партизан Павлоградського загону М. В. Логвіненко: «Дивлячись як брали участь в організації партизанського загону керівники району, можна сказати, що наш загін організували органи НКВС за безпосередньої участі начальника райвідділу НКВС. 26 вересня у казармі винищувального батальйону я мав розмову з начальником РВ НКВС та у присутності представника із УНКВС, командира і комісара загону мені було запропоновано у разі окупації Павлоградського району взяти участь у партизанському загонові. На їхню пропозицію я дав згоду, в той же день прийняв партизанську присягу і був зарахований до складу загону» [25, арк. 11].

Партизанський загін П. К. Кабака протягом вересня – грудня 1941 р. знешкодив легкову машину німецького офіцера, чим запобіг пограбуванню колгоспного населення німецькими окупантами. У районі Самарського хутора партизани реквізували німецький обоз із награваним майном. У результаті перестрілки було вбито 7 німців, спалено 10 автомашин з боєприпасами та живою силою супротивника. Партизани підпалили скирти з необмолоченим зерном та сільськогосподарські машини, за допомогою яких німці збирали хліб. 3–4 листопада загін вступив у бій із групою німецьких солдатів між селами Булахівкою та Кочережки. Під час бою знешкоджено 7 солдатів противника і декількох взято у полон. Партизани здійснювали патрулювання центральних шляхів між селами Булахівкою та Карабинівкою, де були виведені з ладу автомашини та жива сила противника. Підірвано 5 мостів на шляхах: Дніпропетровськ–Перещепине–Васильківка [25, арк. 5, 30а].

20 жовтня 1941 р. дальній пост, облаштований біля водного млина південніше с. Самарське, доповів, що в напрямку с. Самарське вздовж р. Вовча рухаються дві підводи та 40 німців. Із доповіді партизана М. В. Логвиненка відомо, що командир загону у цей час здійснював розвідку. Його заступник А. С. Скиба організував засідку силами загону на лівому березі р. Вовча біля с. Самарське. Коли німці наблизилися на відстань пострілу, загін відкрив вогонь. У результаті операції частина німців була знищена, а інша розбіглася. Після операції німці вчинили каральний акт – спалили с. Самарське, а мешканців виселили у с. Кочережки. Декількох місцевих жителів розстріляли [25, арк. 18].

Збитки, завдані загonom, не залишилися непоміченими окупантом. Почалися кільцеві облави. Орлівщанський ліс прострілювався артилерією та мінометами противника. Партизанам стало бракувати зброї та боєприпасів. Становище ускладнила зрада трьох партизанів. Командир загону П. К. Кабак прийняв рішення розформувати загін і малими групами та поодинці покинути ліс [25, арк. 6].

У Васильківському районі зі 111 бійців винищувального батальйону 50 осіб увійшли до складу сформованого партизанського загону. Командиром загону було призначено очільника винищувального батальйону В. В. Бабича, 1902 р. н., члена ВКП(б), колишнього голову Васильківської райспоживспілки Васильківського виконкому райради. Комісаром став К. В. Колот, 1907 р. н., член ВКП(б), завідувач райторгвідділу, а начальником штабу – Х. І. Фомін 1907 р. н., член ВКП(б), який раніше працював завідувачем військового відділу Васильківського РК КП(б)У. Сформований загін складався з 5 груп [11, арк. 7–8].

Після завершення евакуації району 4 жовтня 1941 р. командир партизанського загону В. В. Бабич наказав приступити до знищення телефонного, телеграфного зв'язку та радіоапаратури, архівних документів, залишених в організаціях і установах району. Водночас загін підтримував зв'язок з передовими частинами Червоної армії, які стримували лінію оборони

в напрямку Васильківського району, допомагав вести розвідку. В спільній операції з червоноармійцями партизани ліквідували німецького мотоцикліста, взяли у полон трьох німців, у т.ч. одного офіцера [32 а, арк. 26].

Під час відступу частин Червоної армії із с. Васильківка 11 жовтня 1941 р. командир В. В. Бабич віддав наказ усім партизанським групам відійти з відступаючими військами в найближчі села, дочекатися часу переходу лінії фронту, а потім повернутися на колишні місця і чекати наступного наказу [32а, арк. 26].

У перші дні окупації німецька комендатура отримала від зрадників списки особового складу винищувального батальйону, залишеного для партизанської роботи. Місцевий фотограф Назута передав гестапо негативи фотографій комуністів району, що збереглися у нього з часу виготовлення партійних документів [510, с. 18].

Німці організували тотальне переслідування, обшуки, арешти та допити бійців винищувального батальйону, які не були членами партизанського загону, та самих партизан. 16 жовтня 1941 р. В. В. Бабич через явочні квартири повідомив про негайний перехід усього загону в глибоке підпілля. У загоні залишилося 32 особи, інші відсіялися або перейшли на бік німців. Штаб загону та командири груп залучали відданих людей з числа тих людей, котрі працювали старостами та поліцейськими та на інших керівних посадах у місцевому управлінні, котрі допомагали партизанському загонові [32 а, арк. 27].

Штаб партизанського загону використовував своїх людей у державних та господарських організаціях сіл Васильківка, Павлівка, Мало-Михайлівка та хутора Широкий, отримуючи можливість доступу до потрібних документів, продовольства та ін. Партизанський загін обстріляв роз'їзд Крутоярівка, де були розквартировані італійські частини. Чаплинська, Копанська та Мало-Михайлівська групи використовували залізничний інструмент для диверсійних дій на залізничних шляхах. Мало-Михайлівська група на ст. Просяна підірвала цистерну з паливом.

10 березня 1942 р. німцям від зрадників стало відомо про місце розташування штабу. Під час знешкодження та подальшого переслідування увесь партизанський загін ліквідовано. Катували, а згодом розстріляли командира та комісара партизанського загону В. В. Бабича та К. В. Колота. У 1946 р. обох посмертно нагороджено орденом «Вітчизняної війни 1-го ступеня» [528, с. 175].

Зона дій партизанських загонів Котовського, Криничанського, Межівського, Петропавлівського, Перещепинського, Царичанського районів та сел. Підгородня, Приміського району, поширювалася на степові території, що й зумовило характер партизанських дій та труднощі конспірації і маскування.

У вересні 1941 р. з бійців Котовського винищувального батальйону створено партизанський загін у складі 65 бійців на чолі з колишнім головою Личківської сільради Є. І. Іванченком, комісаром – колишнім другим секретарем Котовського РК І. Т. Філковим, начальником штабу – колишнім інспектором наргоспобліку Котовського району О. Р. Гудимом.

Загін складався з п'яти груп. На озброєнні партизани мали 45 гвинтівок, один кулемет «Дегтярьова», 150 гранат, 8 тис. патронів та 45 кг вибухових речовин. За партійною ознакою загін сформували з 21 члена ВКП(б), 9 кандидатів у члени ВКП(б), 6 комсомольців, 29 позапартійних.

За час існування партизани загону знищили у вересні 1941 р. у Шедневському лісі німецьку розвідку із 7 осіб, а також паром у с. Котівка через р. Оріль та 4-х німецьких солдат [28, арк. 27а].

У результаті відступу частин Червоної армії керівний склад партизанського загону (командир загону, комісар та начальник штабу) дезертирували, залишивши загін сам на сам з ворогом, унаслідок чого декілька бійців покинули загін або перейшли на бік окупантів, тому партизанський загін самоліквідувався. Через зрадників гестапо стали відомі прізвища партизан. Багатьох з них арештували, а 24 бійці були розстріляні [28, арк. 29а, 45].

У Криничанському районі зі 108 бійців винищувального батальйону було відібрано 48 осіб. Командиром партизанського загону УНКВС

Дніпропетровської області призначило керівника винищувального батальйону О. Я. Тарасенка, 1902 р. н., члена ВКП(б), колишнього начальника міліції Криничанського району.

17 серпня 1941 р. з появою німецької розвідки у с. Кринички, О. Я. Тарасенко втратив зв'язок із загonom, значна частина якого приєдналася до частин Червоної армії. Частину бійців (15 осіб) командир загону зустрів у с. Карнаухівка, де він отримав від керівництва Дніпропетровського УНКВС указівку разом із загonom переправитися через р. Дніпро та направитися у Петриківський район для виконання завдань.

Діставшись Петриківського району, від уповноваженого УНКВС з м. Москва партизани отримали вказівку дістатися острова на р. Дніпро в районі Кабакового хутора Кишиньківського району Полтавської області [29, арк. 17, 17а, 18].

11–12 вересня загін О. Я. Тарасенка дав бій німецько-італійським військам, які намагалися захопити острів. Після 6 днів оборони командир загону отримав вказівку від начальника УНКВС залишити острів та із загonom перебраться у м. Павлоград. Після відповідного оформлення у м. Павлоград загін передислоковують у Знаменівські ліси в районі с. Кочережки для виконання спецзавдання у тилу ворога. На новому місці підрозділ об'єднався у зведений загін під керівництвом П. К. Кабака.

Криничанський партизанський загін у лісах перебував близько 3-х місяців, де у складі зведеного загону виконував бойові завдання. Самостійно загін О. Я. Тарасенка знищив понад 100 солдат та офіцерів противника, одну штабну машину, підірвав чотирі мости (один. через р. Самару у ліс; другий по дорозі із с. Голубівка на м. Павлоград за с. Кочережки; третій на профіліровній дорозі Новомосковськ–Павлоград, прокладений за с. Драбинівка; четвертий у с. Андріївка на р. Самара).

У перших числах грудня 1941 р. склалася непроста обстановка для загону: бракувало продовольства та боєприпасів, проводилися масові облави. За згодою командира зведеного загону П. К. Кабака О. Я. Тарасенко реорганізував

свій загін у групи по 2–3 особи, поставив конкретні завдання перед ними та відрядив їх для подальших дій у с. Кринички. У цілому зв'язок між групами було втрачено. О. Я. Тарасенко прибув у с. Дівоче-Поле Олександрівського району Кіровоградської області, де перебував на нелегальному становищі. Там він організовував заходи із запобігання відправки молоді до Німеччини. За день до приходу РСЧА у с. Дівоче-Поле О. Я. Тарасенко вдалося перейти лінію фронту. В лавах передових частин Червоної армії 184 мотострілецького полку взяв участь у боях за с. Дівоче-Поле [45, арк. 11].

27 вересня 1941 р. бюро Петропавлівського райкому затвердило керівний склад партизанського загону, основу якого склали 52 бійця винищувального батальйону. Командиром загону призначили другого секретаря райкому Д. А. Кривулю, комісаром – завідувача військового відділу райкому Н. М. Тимофєєва, начальником штабу – працівника УНКВС А. І. Хівінцева.

Після прийняття партизанської присяги було ухвалено рішення про заготовку продовольства, зброї, паперу, літератури, листівок, а також облаштування конспіративних квартир. Партизанський загін заготував: 200 гвинтівок, 330 гранат, 100 тис. патронів, значну кількість вибухових речовин та інших боєприпасів. Бійці встановили радіоприймач, придбали друкарську машинку. На складах продовольства зберігалось: 30 ц борошна, 15 ц сала, 5 ц вершкового масла, 2 ц цукру, 2 ц меду, мило, тютюн, сигарети та інші необхідні продукти.

У глухих місцях та балках партизани вирили та обладнали землянки для перебування у небойовий час. Оскільки умови степової місцевості ускладнювали можливість діяти всьому загону, його розбили на 7 груп по 6–10 осіб на чолі з командирами груп [31, арк. 4].

Підготовча робота у формуванні партизанського загону та підготовці належної бази для його ефективного функціонування завершилася 10 жовтня 1941 р., а 13 жовтня супротивник окупував Петропавлівський район.

Активна бойова діяльність загону розпочалася 20 жовтня 1941 р. Біля с. Іванівки партизани на чолі з Д. А. Кривулею замінували, а згодом підірвали

дерев'яний міст через р. Бик, який мав важливе стратегічне значення для німецької армії. 25 жовтня у с. Петропавлівка партизани підпалили до 5 т нафти та бензину, а в ніч на 27 жовтня зруйнували обладнання хлібопекарні. Через день на території с. Дмитрівка біля ст. Дмитрівка комбатанти знищили дві німецькі машини з боєприпасами, ліквідували офіцера та двох солдатів [31, арк. 5].

У листопаді 1941 р. партизани роздали населенню с. Росишки до 10 т змолоченого зерна, зрізали близько 20 телеграфних стовпів та порвали дроти. 20 грудня 1941 р. у с. Мар'ївка група партизан біля будинку старости підпалали німецьку машину з боєприпасами. У результаті чого згоріли обидва об'єкти [31, арк. 5].

На початку лютого 1942 р. при наближенні частин Червоної армії (57-а армія) до с. Петропавлівка 8 партизан на чолі з командиром Д. А. Кривулею здійснили бойовий наліт на німецький гарнізон цього населеного пункту, внаслідок чого було знищено 28 німецьких солдат і офіцерів. Трьох німецьких солдатів полонили, а згодом розстріляли. Партизани здобули в бою два кулемети, 11 гвинтівок, 4 ящики набоїв, 11 стрічок з патронами до кулемету та дві пари коней [31, арк. 5].

На цю операцію німці відповіли каральними заходами. Стратили схоплених 5 осіб, у т.ч. двох комсомольців. Партизани у відповідь атакували німецьку заставу, захопили станковий кулемет, полонили чотирьох німецьких солдат, яких згодом розстріляли за с. Троїцьким [31, арк. 5].

На початку лютого 1942 р. партизани центральної групи на три дні відновили радянську владу в с. Росишки. За цей час було роздано населенню продукти, заготовлені для німецької армії, зокрема – 1 152 кг м'яса та 240 кг сала [31, арк. 5].

У березні 1942 р., коли лінія фронту проходила вздовж р. Самара, партизани встановили із частинами 57-ої армії зв'язок, який підтримували до кінця травня 1942 р. Партизани забезпечували частини РСЧА відомостями про чисельність, дислокацію та технічну оснащеність німецьких частин.

Після відходу Червоної армії наприкінці травня 1942 р. німецькі каральні загони посилили боротьбу з партизанами. Гестапо здійснювало часті облави, обшуки на полях та в селах Петропавлівського району, брало заручників та розстрілювало родичів партизан. Продовжувати підпільну боротьбу ставало дедалі складніше. У червні 1942 р. у степу біля с. Олександрополь партизани провели нараду, на якій ухвалили рішення перенести бойову діяльність у сусідні райони та поповнити особовий склад за рахунок військовополонених, відбитих у ворога, та лояльних до радянської влади активістів.

До листопада 1942 р. загін діяв на околицях Петропавлівського та суміжних районів. Із наближенням зими через відсутність безпечної схованки керівництво загону віддало наказ продовжувати діяльність по селах окремими групами, переважно проводячи антифашистську агітацію та пропаганду серед населення окупованих територій [31, арк. 6–7].

Керівництво та декілька бійців загону приєдналися до партизан Добропільського району Запорізької області. 25 лютого 1943 р. цей загін увівся в лави РСЧА. При цьому був організований і проведений удар із тилу по гарнізону противника, розташованому в с. Петропавлівка. Спільними діями з підрозділами Червоної армії було знищено до 200 солдат та офіцерів противника.

Партизани проводили не тільки бойову діяльність, а й масово-політичну роботу серед населення району. Це дало можливість значній частині населення уникнути долі оstarбайтерів у Німеччині. У селах Брагинівка та Росишки виконувався план заготовки продуктів лише на 15–20 % [31, арк. 8].

У вкрай складних географічних умовах та під постійною загрозою від каральних органів окупаційної влади Петропавлівський партизанський загін Д. А. Кривулі зміг чинити активний опір та створювати нестерпні обставини для ворога, змушуючи його відволікати сили на боротьбу з партизанами.

У Царичанському районі партизанський загін налічував 32 бійці на чолі з А. М. Мостовим. Загін складався з трьох груп, дислокованих у селах

Царичанка, Могильов і Бабайківка. 13 вересня 1941 р. партизани дали бій супротивнику, під час якого загинув командир загону.

У перші дні окупації за доносами зрадників частину партизан німці заарештували та розстріляли. Царичанська група перейшла до Полтавської області, Могилівська група перебувала у підпіллі, але в березні 1942 р. була викрита. Бабайківська група в підпіллі проводила агітаційну роботу серед населення, збирала зброю, готувалася до збройної боротьби, але у березні 1943 р. через зраду також була викрита [35, арк. 11–12].

Партизанський загін Царичанського району, як бойова одиниця, повністю припинив існування у березні 1942 р. через втрати особового складу та відсутності належного керівництва. 12 бійців загону розстріляли німці, трьох осіб відправили до Німеччини, дві особи арештувало гестапо, один боєць приєднався до РСЧА, доля 10 осіб невідома, одного розстріляли розвідники Червоної армії [32, арк. 5].

Межівський партизанський загін був сформований у жовтні 1941 р. у кількості 67 бійців зі складу колишнього винищувального батальйону. Серед них 22 бійці були членами КП(б)У. Загін складався з 7 груп. Очолював його І. Є. Юрченко – завідувач торгмиськвідділу Межівської райради депутатів трудящих. Комісаром став Н. А. Охотович, відряджений із частин Червоної армії, а начальником штабу призначили А. Х. Данилка, директора контори «Заготживсировина» Межівського району.

Озброєння, боєприпаси та продовольство були закопані у землі по селах дислокацій груп. Після прийняття присяги партизани загону були розпущені по домівках та конспіративних квартирах у місця розташування груп, де несли службу з охорони своїх баз озброєння, боєприпасів та продовольства [30, арк. 31].

Після окупації району ворогом у середині жовтня 1941 р. керівництво загону не створило належної системи зв'язку з партизанськими групами, а також не поставило бойових завдань із ведення партизанської боротьби у тилу ворога. До того ж п'ятеро партизан пристали на бік окупантів і повідомили

німецькій владі про місця зберігання зброї, продовольства, коштів, а головне проінформували про особовий склад партизанського загону. Внаслідок цього 40 партизан майже відразу заарештували, а це становило 60 % втрат усього особового складу [30, арк. 31].

У середині листопаду 1941 р. партизанський загін припинив своє існування. Командування не змогло налагодити зв'язок з рештою бійців. Причини провалу партизанської боротьби в Межівському районі криються у недотриманні правил конспірації та некомпетентному командуванні загону.

Командир загону І. Є. Юрченко та начальник штабу А. Х. Данилко перейшли лінію фронту та влилися до лав діючої армії. У своїх 4-х звітах до партійних органів командир загону І. Є. Юрченко давав плутані відомості про діяльність загону: різну кількість знищених ворожих солдатів, офіцерів, автомашин та спорядження, а також щоразу інше число здійснених диверсій. Перевірка даних не підтвердила правдивість цих звітів. І. Є. Юрченко пояснював, що після перетину лінії фронту боявся відповідальності за бездіяльність загону, тому у своїх звітах якнайбільше характеризував активну діяльність загону [34, арк. 26]. Унаслідок того, що загін не провів жодної операції, Межівський райком у 1962 р. оцінив даний загін як бездіяльний.

Загін Перещепинського району на чолі з Н. А. Міненком проіснував з жовтня до грудня 1941 р., коли був знищений унаслідок зради. Нейтралізація загону стала можливою через невикористання системи конспірації і неналежний добір людей до складу загону [36, арк. 6].

Аналогічна доля спіткала й загін в сел. Підгородня, Приміського району. У серпні 1941 р. у селищі був сформований взвод винищувального батальйону Приміського району в складі 32 осіб на чолі з В. П. Білим. На початку вересня 1941 р. В. П. Білому запропоновано з повним складом приєднатися до партизанського загону під командуванням Н. М. Макарова.

У партизанському підрозділі В. П. Білого виділялася група із 7 осіб, завданнями якої було спостереження за рухом на залізниці та через два мости. З

поставленими завданнями група справлялася, необхідні відомості доставлялися у штаб партизанського загону.

Після окупації німцями сел. Підгородня, командир партизанського загону Н. М. Макаров наказав підлеглим розійтися по місцях проживання, стати до роботи у громадських господарствах та чекати сигналу. У жовтні 1941 р. гестапо затримала двох партизан. Згодом всі партизани, котрі працювали у громадських господарствах, були заарештовані, більшість із них німці розстріляли [33, арк. 7–8].

Партизанська група В. П. Білого до проведення арештів німцями здійснила декілька акцій: 5 разів обрізали лінії зв'язку; ліквідувала чатового на мосту, на території сел. Ключко знешкодила мотоцикліста. Після тотальних арештів група розпалася, а командир перетнув лінію фронту та вступив до РСЧА [33, арк. 8–9].

Отже, узимку 1941–1942 рр. більшість партизанських загонів Дніпропетровської області були ліквідовані або розсіяні, чи припинили активну бойову діяльність з метою збереження структури і кадрів в умовах тотального німецькою терору. Так закінчився перший етап діяльності партизанів у Дніпропетровській області. У цей період відбулося зародження партизанського руху, були проведені операції на допомогу Червоній армії, в оборонних боях забезпечувалася бойова діяльність великих партизанських з'єднань у сприятливих умовах для партизанської війни ландшафту і ліквідація більшості партизанських формувань узимку 1941–1942 рр.

Виникає питання, чи вважати діяльність партизанських загонів, створених на базі винищувальних батальйонів, пролонгацією діяльності останніх? Звичайно, в чистому класичному вигляді партизанські загони не були тотожні винищувальним батальйонам, адже мали відмінні сфери діяльності. Винищувальні батальйони були тилловими організаціями, які підтримували належний порядок на місцях дислокації на своїй території, а партизанські загони як тиллові об'єднання діяли в умовах окупованих територій. Відмінними є функції, умови діяльності. Водночас партизанські загони, до яких вступали

бійці винищувальних батальйонів, формувалися, як правило, на добровільних засадах і часто командно-штатну структуру партизанські загони брали таку саму, що й у винищувальних батальйонах. Найголовніше, що в партизанських загонах діяли ті самі люди, що раніше формували особовий склад батальйону.

Основну роль в організації, діяльності, матеріальному забезпеченні винищувальних батальйонів з подальшою трансформацією у партизанські загони, аж до створення Українського штабу партизанського руху в червні 1942 р., відігравали органи НКВС. Організуюча роль компартійних органів на початковому етапі діяльності батальйонів простежується слабо.

У складний початковий період війни доводилося у найкоротші терміни організовувати винищувальні батальйони, забезпечувати їх зброєю та спорядженням, навчати людей поводитися зі зброєю та основам тактики. Не завжди вистачало озброєння, не систематично проводилися заняття з особовим складом. Стрімко наближувалася лінія фронту, тому бійці винищувальних батальйонів спільно із регулярними військами або самостійно чинили опір ворогу і в міру можливостей стримували його наступ.

Винищувальні батальйони сформували добре підготовлений резерв для Червоної армії. У цілому по СРСР лише в 1941 р. до лав РСЧА влилися 1350 винищувальних батальйонів загальною чисельністю 250 тис. осіб [461, с. 180]. На території Дніпропетровської області у 1941 р. до партизанських дій за планом повинні були вдатися всі винищувальні батальйони. Втім, лише 12 з 30 батальйонів пристали на методи партизанської боротьби. Середня чисельність партизанських загонів дорівнювала 50–60 бійців. Стали партизанами 813 бійців-винищувачів області. Відповідно до зведених відомостей про діяльність партизанських загонів і груп Дніпропетровської області у 1941–1942 рр. [488, с. 226–230] це становить понад 70 %, тобто 2/3 від загальної чисельності учасників партизанських загонів та груп пройшли вишкіл у винищувальних батальйонах.

3.2. Оперативна робота винищувальних батальйонів у радянському тилу

Винищувальні батальйони організовували водночас зі звільненням території від німецьких окупантів. Їх відновлення обумовлювалося нестабільністю тилу, в якому знаходилися/проживали особи, що не відповідали критеріям громадянина радянської держави (колишні поліцаї, прихильники окупаційної влади, диверсанти, саботажники), котрих вважали загрозою регіону та мирного життя. Третій, прикінцевий, період діяльності винищувальних батальйонів Дніпропетровщини розпочався восени 1943 р. і завершився весною 1945 р. Останній період можна розділити на два етапи: перший – жовтень 1943 р. – лютий 1944 р., другий етап – лютий 1944 р.– травень 1945 р.

Особливості першого етапу третього періоду діяльності винищувальних батальйонів полягали у тому, що події на фронтах Другої світової війни значною мірою впливали на хід формування батальйонів області. Ці структури організовували паралельно зі звільненням території від військ противника, що робило можливим забезпечення належного громадського порядку.

Гітлерівське верховне командування після провалу операції «Цитадель» віддало наказ військам перейти до оборони на всьому східному фронті і міцно утримувати зайняті позиції. Водночас ворог приступив до облаштування системи рубежів углиб окупованої території. При цьому намічалось використовувати передусім як природні перешкоди великі ріки. Особливе місце німецько-фашистське командування надавало р. Дніпро. Ще навесні 1943 р. після поразки під Сталінградом вермахт розпочав зміцнення його правого берега. 11 серпня 1943 р. А. Гітлер віддав наказ невідкладно приступити до будівництва Східного валу як стратегічного оборонного рубежу, який проходив лінією: р. Нарва, східніше м. Псков і м. Орша, р. Сож, середня течія р. Дніпро, р. Молочна. Головною частиною валу мали стати оборонні споруди вздовж Дніпра. Широка повноводна ріка з високим правим берегом становила серйозну природну перешкоду для атакуючих військ. За задумом командування вермахту, ця особливість ландшафту мала стати нездоланим бар'єром для Червоної армії. «... Швидше Дніпро потече у зворотному напрямку, ніж руські

здолають його ...», – заявляв А. Гітлер на одній із нарад у м. Берлін [452, с. 231].

З виходом до р. Дніпро Південно-Західний фронт отримав завдання знищити плацдарм супротивника на лівому березі р. Дніпро в районі м. Запоріжжя. Цей плацдарм загороджував радянським військам шлях до важливих економічних районів міст Кривий Ріг і Нікополь і в той же час допомагав противнику утримувати оборонний рубіж уздовж р. Молочна. Тому Верховне командування вермахту вимагало від групи армій «Південь» утримати його будь-якими силами.

Уранці 15 жовтня 1943 р. ударне угруповання військ Степового (згодом 2-го Українського) фронту, зосереджене на плацдармі на південний Схід від м. Кременчук, перейшло у наступ. У другій половині дня в бій вступили з'єднання 5-ї гвардійської танкової армії. Наступ наземних військ підтримувала 5-та повітряна армія. Танки стрімко прорвалися до м. Кривий Ріг і в район, розташований у 30 км на схід від м. Кіровоград. Війська вклинилися на 125 км углиб розташування противника.

Успішне просування військ 2-го Українського фронту створило умови для розпочатого 23 жовтня 1943 р наступу 3-го Українського фронту з плацдармів західніше і південніше від м. Дніпропетровськ. Через два дні радянські війська увійшли в міста Дніпропетровськ та Дніпродзержинськ, а до кінця місяця відкинули супротивника на захід від р. Дніпро на 70 км.

Німецьке командування намагалось утримати Криворізький басейн, перекинувши у район Кривого Рога чотири танкові й моторизовані та дві піхотні дивізії із Західної Європи, а також значні сили із сусідніх ділянок фронту. Воно намагалось завдати низку контрударів, щоб потім розвинути їх у контрнаступі й відкинути війська Червоної армії за р. Дніпро. 24 жовтня 1943 р. розпочалися запеклі бої. Війська 2-го Українського фронту спочатку успішно відбивали удари танкових дивізій противника, але згодом, будучи послаблені у попередніх боях, змушені були відійти до р. Інгулець. Потіснити радянські

війська далі до р. Дніпро противнику не вдалося. Зазнавши неабияких втрат, ворог перейшов до оборони.

Протягом листопада–грудня 1943 р. 2-й та 3-й Українські фронти продовжували наступальні операції на кіровоградському та криворізькому напрямках... Протягом трьох місяців неперервних боїв 2-й та 3-й Українські фронти у складних умовах вибороли на правому березі р. Дніпро величезний плацдарм протяжністю 450 км по лінії фронту і до 100 км углиб. Всі спроби супротивника ліквідувати цей плацдарм були невдалими [452, с. 241–242].

30–31 січня 1944 р. в умовах відлиги війська 3-го та 4-го Українських фронтів поновили наступ. Війська генерала Р. Я. Малиновського прорвали оборону супротивника і 5 лютого зайняли м. Апостолове. 8 лютого війська генерала Ф. І. Толбухіна повністю очистили лівий берег р. Дніпро від ворожих військ, ліквідувавши нікопольський плацдарм. Того ж дня загальними зусиллями фронтів німців з м. Нікополь вигнано. Після деякої паузи, що виникла через необхідність підтягнення фронтів, 3-й Український фронт завдав удару в напрямку Кривого Рогу і 22 лютого здобув його. У подальші дні війська фронту вийшли до р. Інгулець [452, с.292], остаточно відбивши у німців територію Дніпропетровщини.

У зайнятих районах радянська влада створювала винищувальні батальйони, організаційна структура, принципи комплектування особового складу, озброєння яких не зазнали істотних змін порівнянні з 1941 р. [466, с. 73]. Після вигнання військ противника відбувається зміна пріоритету діяльності батальйонів. Якщо до окупації батальйони формувалися передусім для боротьби зі шпигунами, диверсантами, панікерами, націоналістичним підпіллям, то після деокупації – для підтримки громадського порядку та охорони об'єктів у місцях дислокації. З відсуванням лінії фронту на захід ця роль тільки посилювалася.

Винищувальні батальйони на Дніпропетровщині почали наново створювати згідно з постановою Дніпропетровського обкому від 20 жовтня

1943 р. [40, арк. 8]. У Дніпропетровській області комплектування винищувальних батальйонів в основному відбувалося у 1944 р.

Бойові дії завдали величезних матеріальних і людських збитків населенню на території Дніпропетровської області. Житловий фонд м. Дніпропетровськ скоротився до 70 % (найбільше постраждала центральна частина міста – проспект К. Маркса та частина проспекту О. Пушкіна). Майже повністю зруйнований житловий фонд Амур-Нижньодніпровського району. Збереглося лише 56 % із 94 шкіл, які були до 1941 р. Збитки, завдані за час війни, сягали 30 млрд крб. у довоєнних цінах [505 а, с. 38–46]. Зруйнована матеріально-технічна база ускладнювала можливість повної дислокації винищувальних батальйонів, особливо у містах області. Власне бракувало приміщень для збору, навчання, тренування батальйонів та їхніх взводів.

Умови відбудовного періоду позначилися на процесі відновлення винищувальних батальйонів. Основною проблемою стало комплектування особового складу. Війна ще не завершилася, тривала мобілізація до Червоної армії, а чисельність населення в області помітно зменшилася у порівнянні з довоєнним періодом.

Особовий склад винищувальних батальйонів комплектувався за постійними нормативними принципами, які протягом війни не змінилися. Очільників винищувальних батальйонів, командирів рот, начальників штабів і штабних писарів, зазвичай, призначали органи НКВС. Заступників командирів батальйонів із політичної частини призначали міськкоми та райкоми КП(б)У.

Бійці, командири відділень, командири та помічники взводів, старша медсестра, санітар і замполіти рот призначалися з числа працівників підприємств та установ і мешканців населених пунктів, на базі яких створювали загони.

Роль винищувальних батальйонів, особливо в сільських районах, зростала у період жнив. Потрібно було запобігати підпалам полів, елеваторів, машинно-тракторних станцій та пошкодженню сільськогосподарського майна. В умовах війни безперебійне постачання хліба на фронт було так само важливим, як і

забезпечення зброєю. Тому, зазвичай, на час збирання врожаю, чисельність особового складу збільшувалася. Так, у винищувальному батальйоні Магдалинівського району Дніпропетровської області, який очолював спочатку Напілов, а згодом начальник Магдалинівського райвідділу НКВС Рябов, особовий склад налічував 420 осіб, а під час жнивування зріс до 515 осіб, із яких 319 чоловіків, 196 жінок [51, арк. 82–83]. Батальйон формували 7 взводів, що дислокувалися по території району. Патрулювання бійцями, за винятком чергових відділень, здійснювалося без відриву від виробництва [47, арк. 34].

Соціальний склад винищувачів Дніпропетровщини в цілому був подібний до батальйонів Харківщини та Запоріжжя. Бійцями-винищувачами здебільшого ставали допризовники 1927/28 років народження та чергові призовники. Основний контингент формували представники інтелігенції та колгоспники. Винищувальний батальйон Софіївського району (командир – С. С. Юртов, начальник Софіївського райвідділу НКВС) складала сільська інтелігенція (директори шкіл, учителі, військові військкоматів, партійні працівники), робітники та колгоспники району [47, арк. 34].

Поповнення винищувальних батальйонів відбувалося з числа учасників війни, демобілізованих із лав армії та колишніх партизанів. Зазвичай, бійці проходили вишкіл спочатку у винищувальному батальйоні, потім у партизанському підрозділі, а з часом на добровільних засадах у батальйоні. Така система підготовки формувала кадри з належними військовими та професійними якостями.

У Криворізькому районі діяв збройний загін молоді під керівництвом Н. Гриньова. Це воєнізоване формування діяло на території рудників, звільнених від окупантів. Міський відділ компартії м. Кривого Рогу виступив ініціатором щодо перетворення загону на винищувальний батальйон, який взяв активну участь в оперативних заходах відповідно до розпоряджень начальника міськвідділу НКВС [52, арк. 8].

Бійці винищувальних батальйонів були молодого віку та представниками різних професій, втім керівництво батальйонами відзначалося, як правило,

однією категорією – керівниками районних, міських відділів НКВС. Цей факт свідчить, що батальйони організаційно та мобілізаційно створювали органи НКВС. Окремі батальйони очолювали працівники міліції та військові офіцери. Начальниками штабів, майже завжди, призначали з числа військових кадрів, заступниками командирів батальйону з політичної частини – особи з числа партійної номенклатури райкомів та обкомів КП(б)У.

Вплив компартійних органів на організацію та діяльність винищувальних батальйонів помітно зріс. На початковому етапі райкоми та обкоми не були у змозі впливати на ефективне функціонування батальйонів, оскільки всю роботу щодо організації, забезпечення, озброєння, навчання здійснювали органи НКВС–НКДБ. Після вигнання нацистських окупантів комуністична партія відіграла провідну роль. Увесь склад винищувальних батальйонів затверджували на засіданнях райкомів та міськкомів КП(б)У. Командири були підзвітними перед партійними органами.

Аналізуючи архівні матеріали компартійних підрозділів, протоколи засідань бюро, постанови та інші документи, можна дійти висновку, що партійні органи неабияку увагу приділяли організації та діяльності винищувальних батальйонів. При цьому на обговорення виносили питання аналізу недоліків у діяльності як винищувальних батальйонів, так і їхнього керівництва. Постанови та директиви райкомів й обкомів були обов'язковими для виконання.

Кількість особового складу батальйонів зменшилася у порівнянні з першим періодом діяльності на початку німецько-радянської війни. Наприклад, до окупації винищувальний батальйон Криничанського району налічував 200–250 осіб, а в 1944 р. – лише 75 осіб [46, арк. 38–39].

У складі Апостолівського винищувального батальйону на 22 березня 1944 р. діяло 150 бійців, із яких 50 – у райцентрі, а 100 бійців були зосереджені у сільрадах (у середньому по 5 осіб) [42, арк. 11–12]. В Апостолівському районі було створено три взводи (по 35 бійців), які дислокувалися у Костромській, Кам'янській сільрадах та в райцентрі Апостолово. На територіях Грушівської та

Кутянської сільради, з врахуванням особливих природних умов (плавні), організували підрозділи чисельністю до 15 бійців [43, арк. 47–48]. До окупації особовий склад батальйону був на 50 бійців більше, при тому що дислокація взводів не змінилася.

У 1941 р. винищувальний батальйон Васильківського району діяв у п'ятьох населених пунктах (с. Васильківка, ст. Чаплі, с. М-Михайлівка, с. Павлівка, с. Копани), а після відновлення – лише в перших двох. У Васильківському винищувальному батальйоні надзвичайно ретельно добирали особовий склад. Райком Васильківського району подавав характеристики на кандидатів у батальйон до Васильківського райвідділу НКВС, де ретельно перевіряли кандидатів відповідно до вимог. Резолюцією НКВС затверджували відповідних осіб у складі винищувального батальйону.

За батальйоном Васильківського району закріплялася вантажна машина для виконання оперативних заходів, яку надавали за вимогою командира батальйону директори Ульяновської та Просяницької МТС [53, арк. 200]. Винищувальний батальйон забезпечували зброєю як зі складів НКВС та військкоматів, так і з трофейного арсеналу, нагромадженого на території Васильківщини [54, арк. 17].

Загони, сформовані у містах області, були помітно чисельнішими, ніж у сільських районах. На кількісний склад міських винищувальних батальйонів впливала густина населення та наявність стратегічних об'єктів на території міст.

У доповіді начальника міського відділу НКВС Бученкова на засіданні бюро Дніпропетровського міському від 14 січня 1944 р. наголошувалося, що діяльність винищувального батальйону знизить кількість «деструктивних елементів» у місті. Бюро міському постановило сформувати один батальйон у Дніпропетровську на чолі з начальником міського відділу РК міліції Бученковим. Заступником командира батальйону з політичної частини призначили Свиридова, начальником штабу – Нопруженка [18, арк. 8].

Дніпропетровський винищувальний батальйон складався із 310 бійців, з яких 280 бійців призначили в райони міста, а 30 осіб – до взводу управління при командирі. Особовий склад добирали секретарі райкомів та ЛКСМУ, голови виконавчих комітетів і райрад, депутати органів місцевого управління.

Взводи Дніпропетровського винищувального батальйону розподілялися так: Амур-Нижньодніпровський р-н. – 80 бійців, Ленінський р-н – 50 бійців, Красногвардійський р-н – 50 бійців, Кіровський р-н – 50 бійців, Жовтневий р-н – 50 бійців, взвод управління – 30 бійців. Особовий склад батальйону добирали з працівників підприємств, установ та організацій у віці від 18 років і старше. Кандидатам у батальйон надавали звільнення від військової служби або приписували бронь від призиву, нововведенням стала гендерна політика. До батальйону зараховували дівчат й бездітних жінок молодого віку [18, арк. 8–9].

У м. Дніпродзержинськ на 5 січня 1944 р. батальйон налічував 160 осіб, кандидатури яких запропонували секретарі первинних парторганізацій та керівники підприємств й установ, а саме: вагонний завод ім. газети «Правди» – 30 осіб, завод ім. Ф. Дзержинського – 70 осіб, ГРЕС – 30 осіб, міськвідділ НКВС – 30 осіб. Командиром батальйону призначили заступника начальника міськвідділу НКВС, 1902 р. н., члена КП(б)У С. М. Пономарьова; заступником командира з політчастини – завідувача військового відділу міськкому КП(б)У, 1905 р. н, члена КП(б)У Ф. Ф. Олещенка; начальником штабу – дільничного уповноваженого при міськвідділі НКВС, 1903 р. н., кандидата КП(б)У М. М. Ланчена; командиром 1-го взводу – військкерівника технікуму, 1920 р. н., члена ВЛКСМ В. К. Аксьонова; командиром 2-го взводу – заступника начальника вогнестійкого цеху, 1910 р. н., члена КП(б)У М. С. Кузнєцова; командиром 3-го взводу – механіка ГРЕС, 1914 р. н., кандидата КП(б)У Г. К. Бондаря; командиром 4-го взводу – головного механіка вагонного заводу ім. газети «Правди», 1909 р. н., позапартійного – П. Л. Немудрого [40, арк. 8].

На кінець 1944 р. Нікопольський винищувальний батальйон надавав систематичну допомогу органам НКВС у виявленні та затримці дезертирів Червоної армії, осіб, що ухилялися від призову, а також злочинців.

Батальйоном затримано: 4 поліцаїв; 9 старост; 41 ухиянт від призову та дезертирів РСЧА; 69 осіб без документів. Особовий склад числом 45 бійців формувався переважно з молоді 1927 р. н. і поділявся на два стрілецькі взводи. Один з них дислокувався у Нікополі, а інший – на території Трубного металургійного заводу [49, арк. 158–159].

Зменшення особового складу практично в усіх батальйонах області пояснюється мобілізацією населення як на військовий, так і трудовий фронт. До того ж відпала потреба у великій кількості батальйонів у зв'язку з віддаленням лінії бойових дій, хоча диверсійна, шпигунська та диверсантська небезпека зберігалася. Для диверсійних дій близькість лінії фронту великою мірою не мала вирішального значення. Головне на невидимому фронті – це рівень підготовки розвідників, диверсантів. Можна зазначити, що підготовка професіоналів, агентів абверу знизилася у порівнянні з 1941 р.

З огляду на віддаленість фронту, мали місце випадки послаблення контролю окремими керівниками місцевих партійних організацій та органів НКВС за діяльністю винищувальних батальйонів. Обґрунтовували подальшу непотрібність винищувальних батальйонів у області. На таку позицію Дніпропетровський обком компартії відповів директивою про необхідність продовження роботи батальйонів, оскільки німецькі розвідувальні органи і надалі направляли у радянський тил своїх шпигунів та диверсантів. З метою отримати відомості про виготовлення нових видів техніки та боєприпасів диверсанти намагалися вдаватися до застосування вибухівки та підпалів основних цехів оборонних заводів, електростанцій, залізничних мостів та інших об'єктів військово-стратегічного значення [46, арк. 31–32].

У директиві обкому зазначалося: «Територія області значною мірою заселена колишніми ставлениками та поплічниками німецьких окупантів, бандитами, дезертирами, що формують базу для різних контрреволюційних формувань... Нашим обов'язком стає викорінення ворожих елементів. Ми повинні закрити всі шпарини, крізь які ворожі елементи можуть діяти на нашій території» [46, арк. 31–32].

Тим самим керівництво області вказувало на важливість ефективної роботи батальйонів, що забезпечують стабільність тилу. Винищувальні батальйони стали необхідною складовою відбудови та відновлення області, стабілізуючим фактором у регіоні.

Загалом, станом на 15 липня 1944 р. в УРСР сформовано 621 винищувальний батальйон, пізніше їх кількість зросла до 630 батальйонів (табл. 3.1).

Таблиця 3.1 – Кількість винищувальних батальйонів УРСР по областях [1, арк. 1]

№ п/п	Область	Кількість батальйонів
1	Ворошиловградська	34
2	Волинська	9
3	Вінницька	46
4	Дніпропетровська	29
5	Житомирська	37
6	Запорізька	27
7	К. Подільська	38
8	Київська	54
9	Кіровоградська	28
10	Миколаївська	28
11	Одеська	38
12	Полтавська	47
13	Рівненська	30
14	Сталінська	37
15	Станіславська	5
16	Сумська	31
17	Тарнопільська	21
18	Харківська	38

Продовження табл. 3.1

1	2	3
19	Чернігівська	40
20	Чернівецька	13

Улітку 1944 р. кількість бійців у винищувальних батальйонах в Україні сягнула 50 356 осіб, серед яких 3 964 членів та кандидатів компартії (7,9 %), а також 5 112 членів ВЛКСМ (10,2 %) [1, арк. 1]. Це свідчить про те, що основу винищувальних батальйонів складала не комуністи та комсомольці, яких було лише 18 %, а позапартійні – 82 % .

У Дніпропетровській області комуністично-комсомольський контингент складав лише 4 % від загальної кількості особового складу винищувальних батальйонів [1, арк. 13]. Це у 4,5 рази менше у порівнянні з даними в цілому по Україні.

На кінець 1943 р. разом із міліцією, НКВС, військами НКВС, офіцерами та рядовими РСЧА, партійно-радянським активом за підтримки бійців винищувальних батальйонів Дніпропетровської області здійснено низку заходів, у результаті здійснених операцій охоплено перевіркою 49 775 осіб.

Згідно з оперативними планами у грудні 1943 р. у Дніпропетровській області здійснена перевірка населених пунктів, лісових масивів, а також залізничних споруд, житлових та нежитлових приміщень, погребів, землянок, колишніх бензо- та овочесховищ, дотів, дзотів та окопів, які залишилися після військовий дій в усіх звільнених районах області від німецьких окупантів.

Перевірка населених пунктів та прочистка лісових масивів, залізничних споруд та інших уразливих місць проводилася декілька разів. Крім цього, у районах та лісах здійснено 128 облав та обходів. Перевіркою охоплено 12 675 будинків, 29 835 квартир, 8 базарів, 3 кінотеатри, 3 готелі, 264 товарних та пасажирських потягів. У ході перевірок та оперативних заходів із різних причин було затримано значну кількість осіб (табл. 3.2).

Таблиця 3.2 – Кількість затриманих бійцями винищувальних батальйонів Дніпропетровської області протягом жовтня–грудня 1943 р. [21, арк. 35–37]

Категорія затриманих	Кількість затриманих, осіб
Шпигуни і підозрювані у шпигунстві	16
Дезертири	233
Громадяни, що ухиляються від призову до РСЧА	135
Солдати, які відстали від своїх військових частин	23
Військовослужбовці з простроченими документами	32
Військовослужбовці без документів	19
Громадяни без документів	31
Військовополонені, котрі прибули з ворожого полону	12
Німецькі поплічники, зрадники Батьківщини	31
Крадії	8
Громадяни, котрі не пройшли загальний переоблік	178
Ночівля без дозволу коменданта гарнізону, міліції та сільрад	146
Самогонники	25
Поліцейські	3
Німецькі агенти	2

Продовження табл. 3.2

Категорія затриманих	Кількість затриманих, осіб
Дезертири оборонної промисловості	28
Мародери	3
Розкрадачі соціалістичної власності	7
Солдати, що самовільно пішли з поля бою	16
Спекулянти	24
З фальшивими документами	16
Притягнуто до адмінвідповідальності	236
Вилучено різної зброї, одиниць	37
Загальна кількість затриманих	1 174

Із числа виявлених та затриманих було направлено: комендантам гарнізонів – 339 осіб; військкоматам – 188 осіб; НКДБ – 34 особи; СМЕРШ – 14 осіб; прокуратурі – 18 осіб; притягнуто до кримінальної відповідальності – 26 осіб; 101 особа проходила фільтрацію [21, арк. 37].

Серед затриманих окрема увага була приділена деяким особам. Наприклад, затриманий І. А. Галаган, 1892 р. н., працюючи під час окупації старостою колгоспу с. Жовте П'ятихатського району, систематично бив колгоспників, які ухилялися від примусової роботи, видав гестапо декількох членів партії (Губенка, Деркача, Котика, Лещенка, Лучка, Сай) [21, арк. 38–39].

Інший затриманий М. А. Пуханський, 1909 р. н., працював у період німецького режиму поліцейським у с. Миронівка П'ятихатського району, брав активну участь у розстрілах євреїв [21, арк. 38–39]. О. С. Пашкова, 1913 р. н., яка проживала у с. Миронівна, під час фільтрації виявилася німецьким агентом [21, арк. 38–39].

Р. Потоцький, 1889 р. н., під час окупації виконував обов'язки начальника поліції села Замостьє П'ятихатського району, проводив систематичні езекуції

громадян за невихід на роботу, відбирав у населення цінні речі для німецької армії, видавав гестапо комуністів [21, арк. 38–39].

І. З. Хоруженко, 1927 р. н., та Г. І. Колесник з Петриківського району, маючи автомат і гвинтівку, займалися грабунком та вбивствами. Під час затримання обидва чинили збройний спротив, поранивши дільничного уповноваженого Петропавлівського району Панкова. Попереднім розслідуванням встановлено, що затримані здійснили 10 збройних пограбувань, убили громадянку Маленко, поранили громадянина Боженка, кинули гранати у Санича, стріляли у командира РСЧА з метою убити його та заволодіти особистою зброєю.

Названих осіб після арешту засудили, за винятком О. С. Пашкової, справу якої як німецького агента розслідував НКДБ [21, арк. 38–39]. Потрібно зазначити, що наприкінці 1943 р. територія Дніпропетровської області не була повністю звільнена, що впливало на характер діяльності батальйонів.

Наприклад, у Харківській області батальйони організовували протягом літа–осені 1943 р., і вже восени 1943 р. за завданням органів НКВС вони провели 180 операцій з виявлення і знешкодження ворожих елементів, 86 облав, 171 прочісування лісів та населених пунктів, виставили 9 загороджувальних постів та 14 засад, вислали 39 пошукових груп. Спільно з військами Червоної армії та міліції бійці батальйонів провели 60 операцій, а також періодично виставляли 49 постів спостереження за повітрям та надавали до 100 пар патрулів у райцентрах і великих населених пунктах області.

Протягом літа–осені 1943 р. у результаті проведених заходів, здійснених за допомогою винищувальних батальйонів, затримано двох парашутистів, одного диверсанта, чотирьох авіапілотів противника, 13 бандитів, 222 ставлеників і поплічників ворога (старост, поліцаїв), 760 дезертирів Червоної армії та осіб, що ухилялися від призову, 352 дезертири трудового фронту, 510 порушників режиму воєнного часу, 115 осіб кримінального контингенту, сім в'язнів із таборів військовополонених, 51 арештанта

пенітенціарної системи, 198 спекулянтів і шахраїв, 3 620 осіб без документів, вилучено 16 453 антирадянських листівок, загалом затримали 5 855 осіб.

До того ж, бійці винищувальних батальйонів Харківщини зібрали на полях битв понад 200 тис. гвинтівок, більше ніж 100 тис. патронів, близько 2 тис. кулеметів та іншого військового інвентарю [401, арк. 108–109].

За січень–серпень 1944 р. бійці винищувальних батальйонів НКВС УРСР затримали 98 991 особу [1, арк. 8]. Кожен восьмий затриманий на території України був узятий силами винищувальних батальйонів Дніпропетровської області. Також вони посіли перше місце поміж інших загонів УРСР за кількістю заарештованих під час патрулювання, безпосередньою участю у секретах, засідках, облавах, операціях за завданням НКВС. Затриманих нараховувалося 8 069 осіб (табл 3.3). На другому та третьому місці за кількістю затриманих знаходилися винищувальні батальйони Тернопільщини та Київщини, які затримали 7 946 та 7 171 осіб відповідно [1, арк. 11].

Таблиця 3.3 – Кількість затриманих бійцями винищувальних батальйонів Дніпропетровської області протягом січня-серпня 1944 р. [1, арк. 11]

Категорія затриманих	Кількість затриманих, осіб
Диверсанти, бандити, ставленики і пособники ворожих військ та працівників окупаційної адміністрації	423
Дезертири Червоної армії	3 729
Деструктивні елементи (провокатори, дестабілізатори тилу та інші підозрілі)	3 917
Всього	8 069

Учасники винищувальних батальйонів, виконуючи службові обов'язки з охорони життєвоважливих, стратегічних об'єктів, а також усіх інших видів нарядів, проявили себе як сміливі, мужні та віддані Батьківщині громадяни. Не рахуючись з тим, що основний обов'язок їх як бійців винищувальних батальйонів, виконувався без відриву від виробництва, воїни та командири несли свою службу якісно та добросовісно.

Начальник штабу винищувальних батальйонів НКВС УРСР полковник Васильєв наводив низку прикладів особистої хоробрості та прояву поміркованої ініціативи своїх підлеглих. На Дніпропетровщині республіканське керівництво позитивно характеризувало Синельниківський батальйон [1, арк. 12].

Вдалу роботу Синельниківського батальйону ілюструє один із випадків: 11 травня 1944 р. для конвоювання звинуваченого у зраді радянському режиму Смолякова були призначені міліціонер Ковтун і борець Синельниківського винищувального батальйону Яма. У дорозі слідування етапований, намагаючись роззброїти конвоїрів, завдав сильного удару міліціонеру Ковтуну і наніс ушкодження бійцю Ямі [517, с. 145]. Після невдалої спроби заволодіти гвинтівкою у бійця Ями, Смоляков, використовуючи особливості місцевості, намагався втекти. У результаті швидких і рішучих дій бійця Ями Смоляков був затриманий і доставлений до Синельниківського райвідділу НКВС.

Відомі і прикрі випадки у діяльності винищувальних батальйонів. На Дніпропетровщині зафіксовано найбільшу в Україні кількість «випадкових пострілів». Одна із таких пригод трапилася 14 червня 1944 р. у Костромській МТС Апостолівського району. Тракторист В. І. Ярошенко отримав від свого бригадира завдання о 3-й годині ночі виїхати до Високопільського району Херсонської області по запасні частини до тракторів. Прямуючи з дому до бригади, дорогою зустрів колгоспницю Лісовець, котра в сутінках не впізнала односельця. На колгоспному дворі у той час зібралися бійці взводу винищувального батальйону Костромської сільради Апостолівського району.

Лісовець повідомила їм, що зустріла невідомого чоловіка, який швидко прямував до поля.

Бійці батальйону, на озброєнні яких налічувалося п'ять гвинтівок та один автомат, негайно відреагували на повідомлення, вийшли в указаному напрямку. Помітивши людину на відстані 800 м, за їхніми словами, віддали команду: «Стій», але В. І. Ярошенко, не відреагувавши на команду, рухався далі. Тому бійці відкрили вогонь і вбили невинного тракториста.

На засіданні бюро Апостолівського райкому КП(б)У відмічалось, що дії бійців Костромського взводу, які спричинили смерть, є наслідком недисциплінованості, відсутності відповідного інструктажу з користування зброєю та нехтуваннями правилами поведінки бійців. Також бюро зазначило, що командир батальйону Єгоров не забезпечив контроль за діяльністю Костромського взводу, за що йому була оголошена догана [43, арк. 34–35]. На території Костромської сільради зберігалася бойова зброя, з якої будь-хто міг безконтрольно стріляти. Через халатність голів сільрад не було проведено облік зброї, яку зберігали у незамкнених приміщеннях [66, арк. 125].

Все ще не зібрана на полях зброя становила загрозу для життя дітей та підлітків. Так, 12 березня 1944 р. до лікарні потрапив Микола Засольський, 13–14 років, із наскрізним кулевим пораненням голови, а 14 березня до районної лікарні с. Апостолово був доставлений Іван Рябков, десяти років, зі сліпим пораненням черевної порожнини з ураженням внутрішніх органів [107, арк. 38].

Керівництво області та районів дали розпорядження взяти всю зброю на строгий облік. Було заборонено видачу зброї бійцям винищувальних батальйонів у неслужбовий час і без розписки у відповідному журналі. На бійців, помічених у безцільній стрільбі, у подальшому накладали суворе стягнення. Під особисту відповідальність голів сільських рад і командирів батальйонів та взводів, залишки озброєння наказано доставити до районних відділів, відділень НКВС, залишивши озброєння тільки за кількістю бійців і встановивши біля складів цілодобове чергування [66, арк. 125].

Категорично заборонялося мати зброю на квартирах, у будинках членів винищувальних батальйонів. Видачу зброї бійцям батальйонів видавали лише для конвоювання арештованих або під час охорони важливих об'єктів. Після закінчення несення служби зброю бійці здавали [56, арк. 229].

У Котовському районі всю зброю, яка була у винищувальному батальйоні, – гвинтівки, кулемети, гармати, нагани, пістолети та боєприпаси до них – потрібно було зареєструвати у Котовському РВ НКВС. У випадку ненадання озброєння для реєстрації вступала в дію кримінальна відповідальність [63, арк. 71].

Районним керівництвом надавалися вказівки, згідно з якими взагалі заборонялася видача вогнепальної зброї бійцям винищувальних батальйонів, котрі не вміли користуватися зброєю. Вищезазначені вказівки неодноразово порушувалися, особливо у Ново-Руській та Богуславській сільрадах Павлоградського району, внаслідок чого мали місце поранення та летальні випадки. Начальник Павлоградського РВ НКВС капітан держбезпеки Гужва, він же командир Павлоградського винищувального батальйону, зазначав, що видачу зброї бійцям-винищувачам для здійснення службових обов'язків потрібно проводити після перевірки рівня користування зброєю кожного бійця. Начальник РВ НКВС попереджував, що голови сільрад у разі видачі зброї особам, які не вміли з нею поводитися, несуть особисту відповідальність у судовому порядку [67, арк. 166].

Узагалі по Дніпропетровщині таких «випадкових пострілів», які призвели до різних фізичних ушкоджень, у тому числі й до вбивства людей, зафіксовано 18, а в Україні – 89. Із 112 випадків порушення військових статутів, дисципліни та військової служби у Дніпропетровській області мали місце 28 випадків.

Крім того, зафіксований один факт безпечності, недбалості під час охорони ув'язнених та конвоюванні арештантів (Магдалинівський винищувальний батальйон). Так, 7 січня 1944 р. у селі Дудкове (сучасне с. Дудківка) Магдалинівського району було затримано двох невідомих, одягнених у військову форму. Затримані були озброєні однією

гвинтівкою. Затриманих доставили до сусіднього села Крамарка, де помістили в контору сільськогосподарської артілі. Охороняти осіб, одягнутих у військове, доручили двом бійцям винищувального батальйону Сіріці і Дорофєєву, у котрих на озброєнні була відібрана у затриманих гвинтівка. Ніяких вказівок та інструктажу стосовно правил охорони арештованих бійці не отримали, і ніхто цією справою по суті не зайнявся. Скориставшись безпечністю бійців винищувального батальйону, які «безтурботно» заснули, арештовані, забравши у сплячих гвинтівку, убили їх і безкарно зникли. Також зафіксовано три випадки пиятики та аморальної поведінки [1, арк. 8–9, 14].

Такі негативні прояви мали місце серед бійців винищувальних батальйонів з причини постійної ротації особового складу, бійців призивали до лав регулярної армії, новозараховані бійці не завжди розуміли специфіку роботи у загонах, вважаючи її невійськовою, тому і дотримуватися військового укладу не намагалися. Такі порушення не мали системного, перманентного характеру і в цілому помітно не впливали на загальну роботу винищувачів Дніпропетровської області.

Після звільнення всієї території Дніпропетровщини розпочинається заключний, другий, етап діяльності батальйонів (лютий 1944 р. – травень 1945 р.), який характеризується зменшенням диверсійних атак з боку супротивника. У період, коли територія області була повністю звільнена від нацистських військ, основні зусилля покладалися на підтримку громадського порядку в місцях дислокації та зачистці території від деструктивного елемента.

Зокрема, лише по м. Павлограду силами винищувального батальйону на чолі з командиром Гужвою затримано: кримінально-злочинного контингенту – 78 осіб; ставлеників і пособників противника – 18 осіб; вилучено вогнепальної зброї – 304 од.; зібрано фашистських провокаційно-агітаційних брошур та листівок – 600 примірників. У цьому батальйону допомагали групи сприяння, які дислокувалися: завод – 55 осіб., артучилище – 10 осіб, станція Павлоград – 15 осіб, Обозно-будівельний завод – 10 осіб, Маслозавод № 11 – 7 осіб, Завод

№ 4 – 7 осіб, Силікатний завод – 5 осіб, Лубзавод і Цегляний завод – 10 осіб [38, арк. 12а–13]. По м. Павлограду в групах сприяння перебувало 119 осіб.

Узагалі протягом другого півріччя 1944 р. силами винищувальних батальйонів Дніпропетровщини під час виконання службових обов'язків затримано значну кількість осіб (табл. 3.4).

Таблиця 3.4 – Кількість затриманих бійцями винищувальних батальйонів Дніпропетровської області протягом серпня–грудня 1944 р. [23, арк. 39]

Категорія затриманих	Кількість затриманих, осіб
Диверсанти, бандити, ставленики і пособники окупаційних військ та працівників адміністрації	43
Дезертири Червоної армії	1 016
Громадяни, котрі ухилялися від призову до РСЧА	282
Дезертири трудового фронту	605
Порушники воєнного режиму	394
Кримінальний елемент	224
Утікачі з місць ув'язнення	34
Спекулянти та шахраї	221
Громадяни без документів та підозрілі	844
Загальна кількість затриманих	3 663

У функції батальйонів входило, крім покладених на них завдань, також контроль за використанням, переховуванням цивільним населенням зброї, яка залишилася після війни. У зв'язку з цим проводилися систематичні перевірки і облави з метою вилучення зброї [48, арк. 41]. Такі заходи, здійснювані бійцями винищувальних батальйонів, знижували рівень небезпеки, яка ще залишалася після вигнання окупантів.

За 1944 р. особовим складом винищувальних батальйонів Дніпропетровської області зібрано значну кількість різноманітної зброї та боєприпасів (табл. 3.5).

Таблиця 3.5 – Кількість зібраного озброєння та приладдя винищувальними батальйонами Дніпропетровщини у 1944 р. [48, арк. 39]

Назва видів озброєння та приладдя	Кількість озброєння та приладдя
Гвинтівки іноземні	2 642
Гвинтівки вітчизняні	3 378
Патрони іноземні	190 973
Патрони вітчизняні	261 512
Ручні кулемети вітчизняні	145
Ручні кулемети іноземні	203
Гранати	863
Автомати іноземні	64
Автомати вітчизняні	552
Патрони до автоматів	72 561
Ракетниці	5
Велосипеди	58
Міномети	8
Снаряди	345
Протитанкові ракети (ПТР)	19
Міни	13
Станкові кулемети	1
Протигази	12
Телефони німецькі	1
Загальна кількість зібраного	8 309

Протягом заключного етапу в діяльності винищувальних батальйонів намітилося зниження їх ефективності. Низка батальйонів області перестали існувати або частково розпалися. Винищувальний батальйон Новомосковського

району був реорганізований у групи сприяння міліції [39, арк. 84]. У грудні 1944 р. заново організували Дніпродзержинський винищувальний батальйон [41, арк. 34а–35], винищувальний батальйон Нікопольського району [49, арк. 158–159], Магдалинівський батальйон [51, арк. 122] та інші.

Про кількість винищувальних батальйонів, їхню чисельність, укомплектованість на початок 1945 р. у Дніпропетровській області можна судити із додатка Е. По Дніпропетровській області в цей час діяло 29 батальйонів з особовим складом за штатом 3 050 бійців, але в наявності нараховувалося 2 014 бійців.

Як бачимо, винищувальні батальйони укомплектовані на 66 %, недокомплектованість особового складу пояснюється постійною мобілізацією до лав діючої армії, оскільки деякі батальйони укомплектовувалися бійцями призовного віку – 1927/1928 р. н., завдяки чому бійці, котрі пройшли школу винищувальних батальйонів, відзначалися кращою військовою підготовкою, стійкістю, вмінням користуватися зброєю. Але в той же час недоукомплектування винищувальних батальйонів у багатьох випадках пояснювалося недбалістю відношенням як партійних (райкомів, міськкомів), державних органів (виконавчі комітети), так і органів НКВС місцевого рівня до діяльності винищувальних батальйонів, пояснюючи недоцільністю їх функціонування унаслідок віддаленості від фронту території Дніпропетровської області. Така низька оцінка ефективності винищувальних батальйонів з боку регіональних властей призводила до тилової нестабільності у деяких районах.

Ситуація зі створенням груп сприяння винищувальним батальйонам була ще гіршою. Групи сприяння повинні організовуватися в кожному населеному пункті. Але із 1 757 населених пунктів Дніпропетровщини на 1 січня 1945 р. створено тільки 525 груп сприяння, що складало 29, 8 % від загальної кількості груп сприяння батальйонам, які мали бути створені в області. Ситуація з групами сприяння не додавала покращення ефективності в діяльності батальйонів. Винищувальні батальйони фактично не дислокувалися у всіх населених пунктах області, функції батальйонів виконували групи сприяння,

особливо там, де не було взводів або відділень батальйонів.

Неукомплектування особовим складом винищувальних батальйонів позначалось на їхній ефективності. Хоча лінія фронту на 1944–1945 рр. поступово відсувалася від території Дніпропетровської області, роботи винищувальним батальйонам вистачало – вони виконували міліцейські, охоронні функції.

Крім того, у деяких районах області керівники райвідділень НКВС на базі винищувальних батальйонів створювали групи охорони громадського порядку (ГОГП). Так, керівництво райвідділень Синельниківського, Покровського та Васильківського НКВС доручило дільничному уповноваженому РВ НКВС проконтролювати створення у кожному колгоспі, сільраді в залежності від величини останніх групи ОГП від чотирьох осіб і більше, у кожній групі призначали старшого по колгоспу, а у створених при сільрадах – старшого при сільраді. Взводи винищувальних батальйонів, а також бригади сприяння міліції попросту перейменовувалися у групи охорони громадського порядку. Функції, завдання груп ОГП залишалися такі ж самі, що у винищувальних батальйонах. У члени ГОГП не допускалися вороже налаштовані до радянської влади, а також громадяни, у яких родичі перебували на керівних посадах у окупаційній адміністрації або служили у каральних органах, поліції та жандармерії [69, арк. 153; 64, арк. 48; 55, арк. 35–36].

Членами ГОГП ставали після засідання розширеного пленуму сільрад, у присутності голів колгоспів обговорювали кожну кандидатуру. На затверджених на пленумі членів ГОГП готувалися повна характеристика та довідка про соціальне становище, які потім надсилалися до РВ НКВС [61, арк. 23; 62, арк. 1].

Згідно з наказом Харківського військового округу (до якого, на той час, входила територія Дніпропетровської області) від 21 грудня 1943 р. № 0128 зазначалося, що противник продовжує засилати у радянський тил парашутні десанти з диверсійною метою. Для виявлення десантів противника, територію районів наказувалося розбити на бойові сільські ділянки, згідно з

адміністративним поділом. Начальниками бойових дільниць призначали голів сільрад, котрі організовували у всіх населених пунктах цілодобове спостереження за небом для своєчасного виявлення авіадесанту противника. Таке спостереження здійснювали сільські жителі [31, арк. 1].

Вищезгадані формування за змістом, формою та за функціями не відрізнялися від винищувальних батальйонів, оскільки в їхні обов'язки входила низка завдань, притаманна винищувальним батальйонам. Різниця між групами охорони громадського порядку та бойовими дільницями полягала лише у назві, тому дані угруповання можна вважати підрозділами батальйонів. Крім того, наявність великої кількості подібних загонів, їх поширення по всій території Дніпропетровської області на даний момент не підтверджується архівними документами ЦДАГО, ЦДАВО України та Дніпропетровського обласного архіву.

Заключний етап існування винищувальних батальйонів характеризується зменшенням активності у діяльності. Низка батальйонів перестала існувати, або ж якщо й батальйони діяли, то особовий склад батальйонів зменшився вдвічі. Керівники підприємств та організацій не поповнювали склад батальйонів із числа своїх робітників та службовців, мотивуючи це тим, що потрібні робочі руки. Загалом військова напруга у регіоні зменшилася, тому в травні 1945 р. винищувальні батальйони розформували у зв'язку із завершенням бойових дій та нацистсько-радянської війни загалом.

* * *

Винищувальні батальйони у найскладніший період Другої світової війни, в якій вирішувалася доля існування держави як такої, сформовані з місцевого цивільного населення як перші добровільні парамілітарні формування, виправдали своє існування.

У той час, як радянські війська поступово відступали вглиб території СРСР, постало питання про боротьбу у ворожому тилу. Винищувальні батальйони під керівництвом НКВС та його місцевих органів

трансформувалися в партизанські загони. Партизанський рух у Придніпров'ї значною мірою відрізнявся від інших регіонів. Це здебільшого пояснюється географічними факторами, оскільки Придніпровський край, за невеликим винятком, є степовим.

У таких незручних природних умовах довелося вести партизанську діяльність на території Дніпропетровської області. Основу партизанських загонів склали 1 331 бійців винищувальних батальйонів. Серед партизанських загонів, сформованих на основі винищувальних батальйонів, які добре себе зарекомендували в боротьбі в тилу ворога, були Апостолівський партизанський загін під командуванням І. І. Карастоянова, Нікопольський – Ф. Т. Рижикова, Марганецький – М. К. Клочка, Павлоградський – П. К. Кабака, Васильківський – В. В. Бабича, Котовський – Є. І. Іванченка, Криничанський – О. Я. Тарасенка, Петропавлівський – Д. А. Кривулі та ін.

Вищезгадані партизанські загони дали гідну відсіч окупаційним військам, знищуючи при цьому техніку і живу силу противника. У складі партизанських загонів нараховувалося понад 70 % бійців винищувальних батальйонів від загальної кількості партизанів по області. Тож з упевненістю можна стверджувати – винищувальні батальйони склали найдієвішу основу партизанських загонів Дніпропетровщини.

Після звільнення території області від противника, батальйони виконували великий обсяг роботи у першу чергу з підтримки громадського порядку, охороні важливих стратегічних об'єктів та знешкодження деструктивного елементу. На перший погляд може здатися, що ліквідація десятка ворожих шпигунів, диверсантів – мізерна кількість по відношенню до звитяг регулярних військ РСЧА, які знищували вояків вермахту тисячами, але необхідно зазначити, що на відміну від радянських військ, які знали, де їхній ворог, – на другому боці передової лінії, – бійці винищувальних батальйонів вели наступальні дії на «таємному фронті», в якому складно визначити його лінію. У такій невизначеній ситуації не можна зі стовідсотковою точністю знати наперед, звідки буде нанесений удар, оскільки підступність ворога не знала

меж. Тому знешкодження навіть одного або декількох шпигунів та диверсантів противника ліквідовувала загрозу життю сотням або, навіть, тисячам осіб, зберігало неушкодженими стратегічні об'єкти і давало можливість отримати важливу інформацію стосовно намірів противника.

Таким чином, винищувальні батальйони Дніпропетровської області у 1943–1945 рр. цілком виправдали своє існування, оскільки за даний період зусиллями батальйонів затримано понад 13 тис. осіб, серед яких виявлено диверсантів, шпигунів, поліцейських, німецьких агентів – 518 осіб, дезертирів Червоної армії та трудового фронту – 5 712 осіб, деструктивного елементу (дестабілізаторів тилу, провокаторів, кримінального елементу, мародерів, утікачів з місць ув'язнення) – 4 175 осіб.

Винищувальні батальйони підтримували громадський спокій на місцях, особливо там, де не було міліції, здебільшого у сільській місцевості по сільрадах. Бійці батальйонів охороняли державні установи та стратегічні пункти (мости, переправи, підприємства та ін.). Велику роботу батальйони виконували під час збирання урожаю, охороняли поля від можливих підпалів, а також МТС, елеватори, склади, що давало можливість зберегти зібране зерно і направити частину врожаю на потреби армії.

У цілому внесок винищувальних батальйонів зі стабілізації радянського тилу проявився в очистці від ворожих елементів і швидкому налагодженню мирного життя шляхом підтримки громадського порядку. Через систему винищувальних батальйонів регіону пройшли понад три тисячі бійців, котрі здобули належну військово-політичну підготовку і вже в Червоній армії у військових умовах на фронтах Другої світової війни демонстрували вміння і навички, отримані у винищувальних батальйонах. Це давало можливість значною мірою скорочувати курс підготовки новобранців, що у військовий час відіграло важливу роль.

ВИСНОВКИ

Винищувальні батальйони були першими добровільними організаціями, які створювалися у тилу країни й на яких покладалися складні задачі із захисту цивільного населення і державного майна від диверсійних дій ворога. У складних ситуаціях, пов'язаних із здійсненням своїх функцій, вони були готові реагувати відповідно до ситуації – чи то до відбиття і знешкодження авіадесантів противника, чи до викриття шпигунських дій з подальшим знаходженням шпигунів.

Із великого кола різноманітної літератури, присвяченої подіям Другої світової війни, проблематиці винищувальних батальйонів приділено менше уваги. В історіографії діяльності винищувальних батальйонів Дніпропетровської області протягом 1941–1945 рр. виділено два періоди (радянський та сучасний) та чотири етапи. В основу історіографічної періодизації покладено якісні та кількісні зміни стосовно дослідження діяльності винищувальних батальйонів, а також оцінка місця, ролі та внеску батальйонів у справу спротиву агресії противника.

У першому історіографічному періоді (1941–1991 рр.) проблематикою винищувальних батальйонів займалися такі дослідники: П. М. Балковий, Ф. Г. Банніков, С. В. Біленко, М. А. Кірсанов, А. Д. Колесник, А. М. Синіцин, О. Г. Перехрест, А. С. Чайковський та ін. У радянській історіографії стосовно винищувальних батальйонів перебільшується роль комуністичної партії і партійних органів. Висвітлення діяльності батальйонів в основному відбувалося у позитивних, панегіричних тонах. Замовчувалися прорахунки органів виконавчої та партійної влади, недоліки в роботі винищувальних батальйонів не аналізувалися, а якщо й були спроби критичної оцінки, то причини неповноцінної роботи винищувальних батальйонів перекладалися на різного роду деструктивні елементи (панікерів, ворожих елементів, недостатню політичну підготовку), не визнаючи при цьому об'єктивних причин невдач, особливо на початковому етапі їх діяльності.

Позитивний, корисний момент усієї радянської історіографії історії винищувальних батальйонів – це накопичення, систематизація фактичного матеріалу та розробка багатьох тем, пов'язаних із діяльністю партійних та державних органів, а також висвітлення різних аспектів діяльності батальйонів, що значною мірою заклало основу для сучасних досліджень.

У другому історіографічному періоді (з 1991 р. до сьогодні) зі зміною політичного режиму далось можливим без упередження ставитися до проблематики винищувальних батальйонів. За умов незалежності України дослідження з проблематики винищувальних батальйонів здійснюються на нових методологічних засадах. Як правило, дослідження представлені у вигляді статей або розділів у монографіях.

Згодом з'являються перші дисертаційні роботи Л. С. Герасименко, О. П. Безносюка, А. А. Погорелова, О. В. Нікуліної, В. Шоліна та інших, в яких об'єктом дослідження виступають винищувальні батальйони. Дані дослідження виводять проблематику формувань на інший якісний рівень. Розкриття діяльності винищувальних батальйонів на регіональному рівні, і, зокрема, Дніпропетровщині, залишається маловивченим, проблему діяльності винищувальних батальйонів розкриває низка праць дисертанта. На сьогодні загальної праці з проблематики діяльності винищувальних батальйонів у роки Другої світової війни немає. Дана тема потребує подальших неупереджених досліджень, перш за все починаючи з регіонального рівня, який у подальшому дасть змогу вийти на загальнодержавний рівень.

Робота підготовлена на широкій репрезентативній джерельній базі чотирьох архівів (ЦДАГО України, ЦДАВО України, Держархів Дніпропетровської області, Держархів Харківської області). Загалом автором опрацьовано понад 400 справ 110 фондів, з яких переважна більшість документів уперше вводиться до наукового обігу. Дослідження значно розширює актуалізовану джерельну базу з проблематики винищувальних батальйонів Дніпропетровщини і взагалі історії України періоду Другої світової війни. Джерельна база не може претендувати на всеохоплюючу, оскільки

потенційно не включає матеріали галузевих архівів, а також архівосховищ Російської Федерації.

Складність вивчення діяльності винищувальних батальйонів Дніпропетровщини, особливо у перший рік війни, полягає у відсутності (знищенні) значної кількості документів, особливо фондів Державного архіву Дніпропетровської області. Цю прогалину заповнюють матеріали Центрального державного архіву громадських об'єднань України та Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України.

У Державному архіві Дніпропетровської області документи з проблематики винищувальних батальйонів не каталогізовані, розпорошені по фондах та справах на відміну від центральних державних архівів. Документи автентичні, джерельна база достатня, вірогідна та репрезентативна, що дало можливість порівняти різні документи.

Надзвичайна обстановка, яка виникла у зв'язку із військовими діями, особливо у прифронтових областях, вимагала створення винищувальних батальйонів у найкоротші терміни, протягом декількох днів. Управління винищувальними батальйонами, їх бойова підготовка, оперативне використання у боротьбі із ворожими парашутними десантами і диверсантами були покладені на НКВС СРСР і його місцеві органи. У Дніпропетровській області винищувальні батальйони почали формуватися після постанови Дніпропетровського обкому КП(б)У в 1941 р.

Для забезпечення своєчасної та ефективної боротьби з парашутними десантами та диверсантами противника в усіх обласних УНКВС організовувалися оперативні групи, в завдання яких входили організація, озброєння, підготовка винищувальних батальйонів. Організація винищувальних батальйонів стала відповіддю на диверсійну шпигунську атаку з боку абверу вермахту.

Радянське керівництво розуміло рівень небезпеки з боку Німеччини, і військові приготування противника були помічені радянською розвідкою. Виникало питання часу атакування Німеччиною СРСР, тому раптовість нападу

відчули скоріше прості солдати та офіцери, а особливо цивільне населення, ніж вище керівництво державою.

Головна мета створення винищувальних батальйонів – не допустити невидимого ворога до реалізації поставлених перед абверівцями завдань із дестабілізації як цивільного населення, так і військових.

На території Дніпропетровської області, до приходу військ противника, батальйони в цілому являли собою організовані військові загони, що ускладнювало роботу абверу, особливо у сільських районах. Створення батальйонів стало справою новою. Перед війною утворення подібних угруповань не практикувалося, ефективність діяльності прямо пропорційно залежала від військової обстановки на фронті. Протягом першого тижня війни формування винищувальних батальйонів в основному було завершено. Але процес становлення винищувальних батальйонів як бойових одиниць зайняв триваліший період.

Домінуюча теза радянської історіографії – про переважаючу кількість членів комуністичної партії серед бійців – не має підстав. Членів КП(б)У серед бійців – 2 322 осіб, що становило 38,65 %; членів ВЛКСМ – 651 особа, відповідно у відсотковому відношенні це складало 10,8 %; безпартійних бійців налічувалося 3 034 осіб – 50,5 %.

На серпень 1941 р. на Дніпропетровщині налічувалося 30 винищувальних батальйонів з особовим складом 6 579 бійців, серед яких членів комуністичної партії та комсомолу – 1 236 осіб [10, арк. 104], що становило 18,78 % і відповідно 81,22 % безпартійних.

Соціальна картина особового складу бійців винищувальних батальйонів залежала від географічно-економічного фактора. Бійці винищувального батальйону – це, перш за все, місцеві жителі, котрі працювали у містах та селах області. В містах основу винищувальних батальйонів складали робітники та службовці, а в селах – працівники сільськогосподарської галузі.

Кількість особового складу винищувальних батальйонів залежала від густоти населення, де організовувався винищувальний батальйон, знаходження

важливих стратегічних об'єктів на території місця дислокації, а також кількості бійців, мешканців району, які перебували у лавах Червоної армії. У середньому по області кількість бійців, які перебували у батальйонах, становила 220 осіб в одному батальйоні. У містах області особовий склад налічував близько 250 бійців. Кожен батальйон розбивався на 8–10 взводів, по 15–25 бійців у кожному. При дислокації взводів винищувальних батальйонів передбачався виробничо-територіальний принцип роботи та проживання бійців, тобто по адміністративних районах, а також по підприємствах, шахтах, копальнях, що давало можливість більш ефективно виконувати покладені на винищувальні батальйони завдання. Усі бійці винищувальних батальйонів, а також військовозобов'язані запасу, вважалися мобілізованими і призову в армію не підлягали.

Для успішного виконання покладених на винищувальні батальйони завдань у колгоспах, радгоспах, на окремих промислових підприємствах створювалися групи сприяння батальйонам. Вони були зобов'язані інформувати винищувальні батальйони про всі випадки появи парашутних десантів і диверсантів противника у районі діяльності батальйонів.

Організація винищувальних батальйонів проходила невідривно від військово-політичної підготовки. Органи НКВС Дніпропетровської області розробили програму навчання бійців винищувальних батальйонів. Мета підготовки полягала в наданні бійцям основ військових знань та практичних навичок стройової, вогневої і тактичної підготовки для дій у бойовій обстановці самостійно та групами. Часу на підготовку майже не залишалось, треба було в найкоротші терміни сформувати винищувальні батальйони та навчити їх. Ворог просувався швидкими темпами, у серпні 1941 р. окуповано Дніпропетровськ, у жовтні 1941 р. – всю область. Часу на підготовку лишалось 2–4 місяці. Одним із недоліків у підготовці залишалася також велика плінність особового складу батальйонів. Рівень підготовки бійців залежав від ефективного керівництва. Нерідко командири винищувальних батальйонів не справлялися з покладеними

на них обов'язками, часто вони просто були некомпетентними у військових питаннях.

Але все-таки особи, які пройшли через систему винищувальних батальйонів, мали уявлення з низки військових питань. Вони уміли поводитися зі зброєю, гранатами, орієнтуватися на місцевості, знешкоджувати диверсантів та авіадесанти противника. Рівень підготовки відрізнявся, але й така підготовка в умовах війни мала велике значення. Так, у порівнянні з народним ополченням, яке формувалося у короткий проміжок часу, винищувальні батальйони були краще підготовленими до бойових умов. Основну роль у формуванні відігравали органи НКВС, які у складний напружений військовий час зуміли змобілізувати особовий склад винищувальних батальйонів для вирішення поставлених завдань.

Військово-політична підготовка бійців винищувальних батальйонів у червні–жовтні 1941 р. відіграла важливу роль. Долаючи складні перепони у навчанні, в тяжких умовах і за короткий час усе ж удалося, хоч і не на достатньому рівні, підготувати боєздатні загони для виконання поставлених завдань, що потім позначилося на діяльності партизанських загонів, винищувально-диверсійних груп та у створенні резерву для діючої армії.

Дислокація винищувальних батальйонів мала свою специфіку в порівнянні з дислокацією регулярних військ. Ця своєрідність полягала у тому, що винищувальні батальйони були розташовані на далекій відстані від лінії фронту. Дислокація їх характеризувалася розосередженням на території свого району. Цього вимагав характер бойової діяльності винищувальних батальйонів, коли вони виконували роботу із охорони тилу. Але з перенесенням військових дій на територію, де діяв винищувальний батальйон, останній у силу зміни обстановки змінював і місце дислокації, яка вже полягала не в розосередженні своїх сил, а на такий спосіб розташування, коли необхідно досягнути максимальної концентрації потужностей батальйону для боротьби з противником безпосередньо на передовій.

З наближенням лінії фронту ускладнювалося виконання бійцями своїх безпосередніх функцій. Противник просувався швидкими темпами. До приходу вермахту винищувальні батальйони в більшості випадків уже сформувалися в підготовлені бойові одиниці. З приходом противника змінився характер діяльності винищувачів Дніпропетровської області. Відбувся перехід від суто тилової практичної діяльності до бойової – безпосередньо на лінії вогню. Винищувальні батальйони прифронтових районів області ставали автоматично військовими з'єднаннями.

Винищувальні батальйони, які являли собою нерегулярні військові формування, у найтяжчий період війни на території області стримували, як могли, переважаючи сили противника, а також разом із регулярними частинами брали активну участь в обороні міст та сіл області. Із 30 винищувальних батальйонів Дніпропетровської області до оборонних дій приступило 13 загонів, які стримали передові частини вермахту на декілька годин, а то і днів, що в умовах війни відіграло значну роль. Особливо проявили себе Дніпродзержинський (командир винищувального батальйону І. Г. Долматов), Котовський (Є. І. Іванченко), Межівський (Т. В. Бегун), Апостолівський (І. І. Карастоянов) та ін.

На базі винищувальних батальйонів створювалися партизанські загони. Розвиток партизанського руху у Придніпров'ї досить суттєво відрізнявся від того ж самого процесу в інших регіонах, особливо у північних. Різниця між партизанським рухом на півночі й на півдні України, у більшості випадках, пояснюється географічними особливостями.

Поповнили лави Червоної армії 23 батальйони з особовим складом 1 331 боєць. Превентивна підготовка винищувальних батальйонів відіграла позитивну роль. Бойова готовність партизанських загонів, сформованих на основі винищувачів, які брали участь у бойових операціях, відзначалася на порядок вище інших загонів.

Із 30 винищувальних батальйонів на партизанські методи боротьби перейшло 12. У середньому партизанський загін нараховував 50–60 бійців. По

області нараховувалося 813 партизанів з бійців винищувальних батальйонів, що в порівнянні зі зведеними відомостями про діяльність партизанських загонів і груп, які діяли у 1941–1942 рр. у Дніпропетровській області, складає 70 % від загальної кількості партизанів. Особливо героїчно проявили себе Апостолівський (командир І. І. Карастоянов), Васильківський (В. В. Бабич), Криничанський (О. Я. Тарасенко), Марганецький (М. К. Клочко), Нікопольський (Ф. Т. Рижиков), Павлоградський (П. К. Кабак), Петропавлівський (Д. А. Кривуля) партизанські загони та ін.

У період після звільнення території від військ противника відбувається зміна пріоритетів діяльності батальйонів. Якщо до окупації батальйони – це формування передусім із боротьби зі шпигунами, панікерами, то після звільнення вони виконують, переважно, роль охоронних органів від різного роду кримінального елемента та парамілітарних формувань, а також загонів з підтримки громадського порядку в місцях дислокації.

Роль винищувальних батальйонів, особливо в сільських районах, збільшувалася із настанням збирання врожаю. Потрібно було патрулювати поля, елеватори, машинно-тракторні станції від несанкціонованих підпалів та пошкодження сільськогосподарського майна. В умовах війни безперервне постачання хліба на фронт залишалося не менш важливим від забезпечення озброєнням.

Вплив партійних органів на роботу винищувальних батальйонів помітно зріс. Якщо на початку війни райкоми, обкоми не в змозі були налагодити ефективне функціонування батальйонів (всю роботу по їх організації, забезпеченню, озброєнню, навчанню здійснювали органи НКВС–НКГБ), то після звільнення комуністична партія відіграла провідну роль.

Були випадки, коли деякі керівники місцевих партійних організацій та органів НКВС послаблювали роботу зі зміцнення та ефективного керівництва винищувальних батальйонів, посиляючися на віддаленість від фронту, і у зв'язку з цим вели мову про зникнення необхідності продовження діяльності винищувальних батальйонів у області. На таку позицію Дніпропетровський

обком компартії відповів директивою про необхідність продовження роботи батальйонів, оскільки німецькі розвідувальні органи і далі направляють у радянський тил своїх шпигунів та диверсантів.

За січень–серпень 1944 р. винищувальними батальйонами НКВС УРСР затримано 98 991 особу. Кожен восьмий затриманий на території України був узятий силами винищувальних батальйонів Дніпропетровської області. Винищувальні батальйони Дніпропетровщини займали перше місце поміж інших батальйонів УРСР за кількістю арештованих під час патрулювання, безпосередній участі у секретах, засідках, облавах, операціях за завданням НКВС. Узагалі нараховувалося 8 069 затриманих осіб.

Заключний період діяльності винищувальних батальйонів характеризується зменшенням активності. Низка батальйонів перестала існувати. У діючих батальйонах особовий склад зменшився вдвічі.

Винищувальні батальйони Дніпропетровської області у 1943–1945 рр. виконали своє завдання, адже за даний період зусиллями батальйонів затримано понад 13 тисяч осіб. Серед них виявлено диверсантів, шпигунів, поліцейських, німецьких агентів – 518 осіб; дезертирів Червоної армії та трудового фронту – 5 712 осіб; деструктивного елементу (дестабілізаторів тилу, провокаторів, кримінального елементу, мародерів, утікачів з місць ув'язнення) – 4 175 осіб та інших.

Внесок винищувальних батальйонів у стабілізацію радянського тилу проявився в очистці від ворожих елементів і швидкому налагодженню мирного життя шляхом підтримки громадського порядку. Через систему винищувальних батальйонів пройшли понад 10 тисяч бійців, котрі здобули належну військово-політичну підготовку й вже у Червоній армії у військових умовах на фронтах Другої світової війни демонстрували вміння і навички, отримані у винищувальних батальйонах. Винищувальні батальйони – парамілітарні, допоміжні, добровольчі частини – зробили значний внесок у справу спротиву ворогу, що у свою чергу ускладнювало просування углиб території, а також окупацію.

Вивчення даної проблематики актуалізує і сучасна складна воєнно-політична обстановка, коли на Сході України триває Антитерористична операція. За цих умов історичний досвід та діяльність винищувальних батальйонів у 1941–1945 рр. має не тільки науково-академічний інтерес, а й важливе практичне значення відсічі сепаратизму, диверсійно-розвідувальних груп та шпигунів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

І. Джерела

1. Неопубліковані архівні документи

Центральний державний архів громадських об'єднань України

Ф. 1 Центральний Комітет Комуністичної Партії України. Окремий сектор ЦК КП(б)У. Секретна частина.

оп. 83.

1. Спр. 13. Проект рішення ЦК(б)У и СНК УССР, докладные записки о работе истребительных батальонов НКВД УССР, 18.06. 1941– 27.03. 1945 pp., 61 арк.

Ф. 57 Коллекция документов по истории Коммунистической партии Украины.

оп. 4.

2. Спр. 12. Справки и воспоминания к ним об организации народного ополчения, истребительных батальонов, мобилизация людских резервов и деятельность партийных организаций в начале Великой Отечественной войны Винницкой, Днепропетровской, Донецкой, Житомирской, Запорожской, Кировоградской, Крымской, Львовской областей. /Документы присланные партийными архивами обкомов Компартии Украины в 1964–1965 гг./, 237 арк.

3. Спр. 189. Копии постановлений ГКО, докладных записок, отчётов и справок о боевой деятельности партизанских групп и отрядов на Украине в период Великой Отечественной войны. Докладные записки о деятельности истребительных батальонов УССР. Фотокопии мандата заместителя начальника Украинского штаба партизанского движения т. Сыромолотного И. К.

Документы, полученные из партархива комиссии по истории Великой Отечественной войны на Украине при АН УССР, 1941–1945 гг., 361 арк.

Ф. 62 Український штаб партизанського руху. Відділ – 4–те управління НКВС УРСР

оп. 8

4. Спр. 1. Директивные указания НКВД УССР и переписка с НКВД СРСР, СНК УССР, областных управлений НКВД УССР об организации и боевой

деятельности истребительных батальонов, усилении боевой и политической подготовки их личного состава и других вопросах.

Справки и сведения оперативного штаба НКВД УССР о ходе формирования истребительных батальонов Украинской ССР, дислокация воинских частей НКВД Киевского округа. 25.06–28.12. 1941 г., 142 арк.

5. Спр. 12. Постановление ГКО СРСР и СНК СРСР, Военного совета Юго–Западного фронта /копии/, приказы и указания НКВД СССР, штаба истребительных батальонов НКВД СССР, НКВД УССР об усилении борьбы с шпионами и диверсантами противника, боевой подготовкой и материальном обеспечении бойцов истребительных батальонов, выделении продовольственных пайков опергруппам НКВД УССР. Учебные программы НКВД СССР и НКВД УССР боевой и политической подготовки бойцов истребительных батальонов. 4.01.–17.06.1942 г., 78 арк.

6. Спр. 30. Постановление СНК СССР о мероприятиях по борьбе с парашютными десантами и диверсантами противника в прифронтовой полосе, указание наркомфина СССР о порядке выплаты зарплаты бойцам народного ополчения(копии). Приказы, указания НКВД УССР, оперативной группы НКВД УССР по борьбе с десантами, УНКГБ и УНКВД по Днепропетровской области, начальника Днепропетровского гарнизона об организации и деятельности истребительных батальонов, представлений сведений об их переводе на партизанские методы борьбы с противником, 23.06. – 24.09. 1941 г., 159 арк.

7. Спр. 31. Инструкции Генерального штаба Красной Армии об организации и тактики партизанских отрядов. План проверки сотрудниками 4 отдела Управления НКВД по Днепропетровской области состояния истребительных батальонов и их готовность к переходу на методы партизанской борьбы. Докладные записки Районных отделений УНКВД по данному вопросу. 5.08–3.09.1941 г., 84 арк.

8. Спр. 34. Сводки, справки и донесения УНКВД по Днепропетровской области об организации, численном составе и вооружении истребительных

батальонов. Список командиров ИБ Днепропетровской области. 27.06. – 3.09. 1941 г., 52 арк.

9. Спр. 35. Докладные записки, справки, сведения, рапорты УНКВД по Днепропетровской области в НКВД УССР, сотрудников 4 отдела УНКВД в области. Управление о переводе истребительных батальонов на партизанские методы борьбы с противником. 10.09. – 26.09. 1941 г., 92 арк.

10. Спр. 36. Докладные записки и донесения городских и районных отделений НКВД в УНКВД по Днепропетровской области об организации, месте дислокации, численном составе и вооружении истребительных батальонов. Акты и справки работников УНКВД о проверке состояния истребительных батальонов районов Днепропетровской области. 2.07. – 3.09.1941 г., 131 арк.

11. Спр. 38. Личное дело истребительного батальона Васильковского района Днепропетровской области. 17.08. – 11.09. 1941 г., 64 арк.

12. Спр. 45. Материалы о переходе истребительных батальонов Пятихатского, Софиевского и Широковского районов Днепропетровской области на партизанские методы борьбы в тылу противника. Докладные записки, справки, рапорты районных отделений УНКВД, списки личного состава. 12.08.– 20.09.1941 г., 29 арк.

13. Спр. 53. Личное дело истребительного батальона Белозерского района Запорожской области. 10.07. – 17.09. 1941 г., 91 арк.

**Центральний державний архів вищих органів влади та управління
України**

Ф. 4620 Колекція документів з історії Великої Вітчизняної війни

оп. 3

14. Спр. 25. Наукове дослідження співробітника комісії Д. В. Погребінського про організацію та керівництво винищувальними батальйонами України. 31 арк.

15. Спр. 352. Документи про тимчасову окупацію німецько-фашистських загарбниками населених пунктів Апостолівського, Васильківського, Дніпропетровського, Приміського, Котовського районів Дніпропетровської

області. Список жителів, вигнаних до Німеччини по Дніпропетровській області. 1941–1945 рр., 106 арк.

16. Спр. 354. Документи про тимчасову окупацію німецько-фашистських загарбниками населених пунктів Криничанського, Межівського, Новомосковського, Покровського, Павлівського районів Дніпропетровської області. 1941–1945 рр., 121 арк.

17. Спр. 355. Документи про тимчасову окупацію німецько-фашистських загарбниками населених пунктів Магдалинівського району Дніпропетровської області. 1941–1943 рр., 199 арк.

Державний архів Дніпропетровської області

Ф. 18 Днепропетровский городской комитет КП(б)Украины

Днепропетровской области

оп. 3

18. Спр. 34. Протоколы заседаний бюро райкома с № 9 по № 13, 1944 г., 254 арк.

Ф. 19 Днепропетровский обком Компартии Украины. Дела общего производства
оп. 3.

19. Спр. 388. Выступление секретаря обкома КП(б)У С. Б. Задионченка на совещании передовиков производства г. Кривого Рога, Днепродзержинска, на приёме грузинской делегации. Справка об экономическом положении области. 01.09.–10.11. 1940 г., 46 арк.

20. Спр. 4. Стенограммы собрания областного оборонного актива о ходе перестройки массово-оборонной работы. 1.10 –19.10.1940 г., 49 арк.

оп. 4.

21. Спр. 4. Особовий сектор, секретна частина. Письма, информации, докладные записки обкома в партийные и советские органы, горкомов и райкомов партии, военных органов и частей в обком о работе военкоматов, оборонительном строительстве и военном базировании, создании истребительных батальонов, борьбе с хищениями, соблюдении соцзаконности, зверствах оккупантов и их пособников. 26.09.–3.02.1943 г., 66 арк.

22. Спр. 5. Особовий сектор, загальна частина. Письма, информации, сведения ЦК КП(б)У, УССР в обком, обкома в ЦК КП(б)У, наркоматы УССР, горкомы и райкомы по вопросам организационно-партийной и массово-политической; о состоянии городов и сёл, авиационных заводов, состоянии сельского хозяйства; восстановлении, вводе в строй, охране промышленных и железнодорожных объектов. 25.05.1943–3.02.1944 гг., 136 арк.

23. Спр. 197. Материалы чрезвычайной Государственной комиссии об ущербе, причинённом немецко-фашистскими захватчиками и их сообщниками гражданам, колхозам, общественным организациям, государственным предприятиям и учреждениям.

Докладные записки областного управления НКВД о деятельности истребительных батальонов по состоянию на 1 января 1945 г. 25.01.–13. 06. 1945 г. 39 арк.

оп. 8.

24. Спр. 138. Кошевого Петра Фёдоровича, о подпольной партизанской деятельности в тылу врага, в период временной немецкой оккупации Днепропетровской области. Отчёт утверждён. 25.11.1943–31.10.1944 г., на 6 арк.

25. Спр. 156. Отчёты, справки и другие материалы о боевых операциях партизанского отряда города Павлограда, действовавшего под командованием Кабака П. К. в период временной немецко-фашистской оккупации. Сентябрь 1941–август 1945 гг., 72 арк.

26. Спр. 158. Отчёты, справки и другие материалы о боевых операциях партизанского отряда Апостоловского района под командованием Карастоянова И. И. в период временной немецко-фашистской оккупации 1941–1943 гг. (Отчёт утверждён). 14.05 1945–25.09. 1966 гг., 62 арк.

27. Спр. 168. Отчёты, справки и другие материалы о деятельности партизанских отрядов Иванченко Е. И. и Демченко И. И., действовавших на территории Котовского района, Днепропетровской области. в период временной немецко-фашистской оккупации. 26.04.–26.05. 1945 г., на 75 арк.

28. Спр. 169. Отчёты, справки и другие материалы о деятельности партизанских отрядов Иванченка Е. И и Демченко И. И., действовавших на территории Котовского района в период временной немецко-фашистской оккупации. Отчёт утверждён. 2.02. 1944–20.12. 1950 гг., 163 арк.

29. Спр. 170. Отчёт, справки и другие материалы о деятельности партизанского отряда Криничанского района, проводившего боевые действия на территории Самарского леса Павлоградского района (Командир Тарасенко А. Я.). Отчёт утверждён. 25.11. 1943–19.01. 1945 гг., 41 арк.

30. Спр. 172. Отчёт, справки и другие материалы о деятельности партизанского отряда Межевского района в период временной немецко-фашистской оккупации, (командир Юрченко И. Е.) 25.04. 1942–19.04. 1945 гг., 43 арк.

31. Спр. 184. Отчёт, справки и другие материалы о деятельности партизанского отряда Кривули Д. А. на территории Петропавловского района в период временной немецко-фашистской оккупации. 19.03. 1944–24.05. 1945 гг., 65 арк.

32. Спр. 193. Отчёт, справки и другие материалы партизанского отряда Межевского района, действовавшего под командованием Юрченко И. Е. в период временной немецко-фашистской оккупации. 28.05. 1945. 15 арк.

32 а. Спр. 275. Отчёт, справки и другие материалы о деятельности партизанского отряда Бабича В. В. и патриотической деятельности отдельных граждан Васильковского района в период временной немецко-фашистской оккупации. 29.03–2.07.1962 г., на 78 арк.

33. Спр. 276. Справки, списки и другие материалы о деятельности партизанской группы под руководством Белого В. П. на временно оккупированной территории посёлка Подгороднего, бывшего Днепропетровского Пригородного, ныне Новомосковского района. (Отчёт утверждён). 14.08.–2.11. 1962 г., 29 арк.

34. Спр. 280. Справки, списки и другие материалы о деятельности партизанской группы под командованием Юрченко Е. И. и подпольно-диверсионных группах в период временной оккупации немецко-фашистскими

войсками территории Межевского района, Днепропетровской области. (Отчёт утверждён). 19.04.–15.06. 1962 г., 39 арк.

35. Спр. 300. Отчёты, справки и другие материалы партизанского отряда под командованием Мостового, подпольной партизанской группы и отдельных советских патриотов, действовавших на временно оккупированной территории Царичанского района. Отчёт утверждён. 13.04.–12.11. 1962 г., 29 арк.

36. Спр. 306. Список личного состава партизанских отрядов, действовавших на территории Днепропетровской области в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 гг., дополнительно утверждённых бюро обкома КП Украины в 1962 году. 1962 г., на 64 арк.

37. Спр. 440. Историческая справка о создании и боевой деятельности партизанских отрядов в днепровских плавнях юго–западнее г. Никополя в 1941 г, составленная подполковником запаса А. А. Мельничуком – бывшим начальником разведотдела 9 армии (до ноября 1941 г. – начальник оперативного пункта разведотдела Южного фронта). Март 1988 г. – 26 апреля 1990 г., на 32 арк.

Р–2567 Днепропетровский штадткомиссар г. Днепропетровск
(периода немецко-фашистской оккупации)

оп.1.

38. Спр.13. Переписка с генералкомиссаром о выдаче паспортов, пропусков, ведомости запроектированных полезащитных насаждений. (Документы на немецком языке). 1 апреля 1942–10 сентября 1943 гг. На 20 арк.

Ф. 28 Новомосковский горком КП(б) Украины Днепропетровской области
оп. 1

39. Спр. 19. Директивные указания Обкома КП(б)У и выписки из протоколов бюро горкома партии по вопросам организационно-партийной работы. 16.01–30.08. 1944 г., на 19 арк.

Ф. 31 П'ятихатський райком КП(б)У

оп. 2.

39. а Планы работы военного отдела райкома КП(б)У. Отчёты о работе райсовета Осоавиахима и добровольного общества красного креста. 23.03–9.09 1944 г. на 91 арк.

Ф. 33 Днепродзержинский горком КП(б)У

оп. 1

40. Спр. 41. Протоколы заседаний бюро горкома с № 9 по № 13. 2.01–24.01. 1944 г. 21 арк.

41. Спр. 52. Протоколы заседаний бюро горкома с № 62 по № 64. 14.12–28.12. 1944 г., на 39 арк.

Ф. 38 Апостоловский районный комитет КП(б) Украины Днепропетровской
области

оп. 1.

42. Спр. 7. Протоколы заседаний бюро горкома с № 1 по № 8. 14.02–26.04. 1944 г., на 35 арк.

43. Спр. 8. Протоколы заседаний бюро горкома с № 9 по № 25. 2.05–25.08. 1944 г., на 8 арк.

44. Спр. 14. Директивные указания обкома и отчёты о деятельности партизанских отрядов и групп в районе. Списки бойцов партизанского отряда. 20.01.–24.10. 1944 г., на 26 арк.

Ф. 45 Криничанский районный комитет КП(б) Украины Днепропетровской
области

оп. 1.

45. Спр. 21. Отчёты, справки о подпольной работе по Криничанскому району в период немецкой оккупации. 1944 г. 25 арк.

46. Спр. 46. Директивные указания обкома по вопросам физкультурной работы. 21.01.–05.12. 1944 г. 40 арк.

Ф. 59. Софиевский районный комитет КП(б) Украины Днепропетровской
области

оп. 1.

47. Спр. 7. Протоколы заседаний бюро райкома с № 1 по № 27. 5.03–23.12. 1944 г. 86 арк.

Ф. 60 Синельниковский районный комитет КП(б) Украины Днепропетровской области

оп. 1.

48. Спр. 40. Протоколы заседаний бюро райкома КП(б)У. 20.01–29.06. 1945 г. 125 арк.

Ф. 62 Никопольский городской комитет КП(б) Украины Днепропетровской области

оп. 1

49. Спр. 21. Протоколы заседаний бюро горкома КП(б)У с № 19 по № 37. 11.07.–27.12. 1944 г., на 166 арк.

50. Спр. 211. Протокол XI-й Никопольской городской партийной конференции. 25.12.–26.12. 1948 г., на 155 арк.

Ф. 64 Магдалиновский районный комитет КП(б) Украины Днепропетровской области

оп. 1

51. Спр. 14. Протоколы заседаний бюро райкома КП(б)У. 10.01–25.12. 1944 г. 124 арк.

Ф. 114 Криворожский горком Компартии Украины

оп. 1.

52. Спр. 15. Протоколы заседаний бюро горкома КП(б)У с № 6 по № 72. 22.01.–19.12. 1944 г., на 310 арк.

Ф. 269 Васильковский районный комитет КП(б) Украины Днепропетровской области

оп. 1

53. Спр. 16. Протоколы заседаний бюро райкома КП(б)У с № 1 по № 30. 2.01–21.06. 1944 г. 234 арк.

54. Спр. 37. Планы работы военного отдела, отчёты, информация по вопросам оборонной работы и обеспечению нужд семей военнослужащих. 10.01.–16.10. 1944 г. 58 арк.

55. Спр. 44. Протоколы заседаний бюро райкома КП(б)У. № 152 и с № 1 по № 18. 3.01–11.06. 1945 г. 147 арк.

Ф. Р–1230 Исполнительный комитет Очеретоватского сельского совета депутатов трудящихся. с. Очеретоватое, Магдалиновского району, Днепропетровской области.

оп. 1.

56. Спр. 1. Материалы на граждан, находившихся на оккупированной территории в период Великой Отечественной войны. Сентябрь 1941–сентябрь 1943 гг. 250 арк.

Ф. Р–2311 Сельские управы Днепропетровской области периода немецко-фашистской оккупации (объединённый фонд)

оп. 2.

57. Спр. 108. Солоньянская сельская управа. с. Солёное. Приказы и распоряжения немецких властей и управы о заготовке сельхозпродуктов, выделении десятских, об эвакуировании кабардино-балкарцев, карачаевцев, штрафах за неявку на празднование 29 августа, об учёте румын, итальянцев, немцев. Сведения о движении населения, убитых немецких солдат, нетрудоспособных, об имуществе эвакуированных, учащихся в сельхозшколе, решение мирового суда, сведения о раскулачивании. 19.01.1942–6.08.1943 гг. 120 арк.

58. Спр. 116. Приказы и распоряжения оккупационных властей о запрещении оказывать помощь военнопленным красноармейцев, списки истребительного батальона полиции, молокосдатчиков, неплательщиков страховых взносов, отчёты хозяйств. 01.01. 1942–30.12. 1943. 160 арк.

Ф. Р–2427 Днепропетровская областная комиссия по учету ущерба, причинённого немецко-фашистскими захватчиками и их сообщниками.

г. Днепропетровск

оп.1.

59. Спр. 219а. Сведения о фашистских злодеяниях в г. Кривом Роге (ксерокопии). 1944 г. 111 арк.

Ф. Р–2643 Павлоградское районное отделение Рабочее-Крестьянской милиции
г. Павлоград, Павлоградский район, Днепропетровская область.

оп. 1

60. Спр. 220. Директивы отдела уголовного розыска управления НКВД и приказы управления по Днепропетровской области. 21.01.–1.08. 1941 г. 165 арк.

Ф.Р–2695 Исполнительный комитет Екатериновского сельского совета
депутатов трудящихся с. Екатериновка Покровского района Днепропетровской
области.

оп. 1.

61. Спр. 3. Переписка с районными организациями по вопросам деятельности сельсовета. Т.2. 1943 г. 300 арк.

62. Спр. 6. Переписка с районными организациями по вопросам деятельности сельсовета. 1946 г. 54 арк.

Ф. Р–2891 Деканский сельсовет депутатов трудящихся. с. Деканка Котовского
района.

оп. 1.

63. Спр. 1. Постановление и решение Котовского исполнительного комитета депутатов трудящихся о хлебозаготовках по району, выполнение плана хлебозаготовок в фонд Красной Армии. Выписки из протоколов заседания районного совета депутатов трудящихся и переписки с ним об уборке урожая, контрактации скота и птицы и по другим вопросам. 2.01.1941–1.01.1943. 131 арк.

Ф. Р–3209 Исполнительный комитет Синельниковского районного совета
депутатов трудящихся, Днепропетровской области.

оп. 1.

64. Спр. 16. Постановления райисполкома о подготовке колхозов и уборочной компании о проведении противопожарных мероприятий и других вопросах,

переписка с колхозами района о ходе полевых работ, списки делегатов на всесоюзную выставку за 1941 г. 18.01.–13.08. 1941 г. 91 арк.

Ф. Р–3980 Базавлуцкий сельский совет депутатов трудящихся с. Базавлук
Апостоловского района

оп. 1.

65. Спр. 1. Директивные указания райисполкома, касающихся деятельности сельсовета. 1944 г. 219 арк.

Ф. Р– 4015 В–Костромской сельсовет депутатов трудящихся с. В-Костромка
Апостоловского района Днепропетровской области.

оп. 1.

66. Спр. 2. Директивы и указания Апостоловского райисполкома, касающиеся деятельности сельсовета и колхозов. 1944 г. 419 арк.

Ф. Р–4134. Ново-Русский совет депутатов трудящихся с. Ново-Русское
Павлоградского района Днепропетровской области.

оп. 1.

67. Спр. 3. Директивные указания райисполкома, райземотдела, касающиеся деятельности сельсовета и колхозов. 1944 г. 166 арк.

Ф. Р–4384 Марганецкий городской совет депутатов трудящихся
Днепропетровской области.

оп. 1.

68. Спр. 2. Дело № 12. Протоколы заседаний исполкома Марганецкого совета депутатов трудящихся. 7.02.–23.12. 1944 г. 103 арк.

Ф. Р–4675 Исполнительный комитет Дибровского сельского совета депутатов трудящихся с. Диброва Синельниковского району Днепропетровской области.

оп. 1.

69. Спр. 5. Постановления, директивы исполкома районного совета депутатов трудящихся, графики по выполнению сельскохозяйственных работ и заданий. 15.01–25.12. 1944 г. 301 арк.

Ф. 19 Днепропетровский обком Компартии Украины. Дела общего производства
оп. 8.

70. Спр. 343. Дополнительный список участников подпольных партийных и комсомольских организаций, подпольных антифашистских групп, действовавших на территории Днепропетровской области в период временной фашистской оккупации 1941–1944 гг. 1964 г., на 168 арк.

Ф. Р–4677 Славгородский поселковый Совет депутатов трудящихся
пос. Славгород Синельниковского района

оп. 1.

71. Спр. 1. Директивные письма от исполкома районного Совета депутатов трудящихся, указания от райземотдела, райвоенкомата, и других учреждений района за 1943 на 61 арк.

72. Спр. 2. Протокол заседания исполкома 2.11.43–5.12.43 на 6 арк.

73. Спр. 3. Письма с фронта односельчан за 1943 г. на 62 арк.

74. Спр. 4. Директивные письма от исполкома районного совета депутатов труда указания от райземотдела, райвоенкомата и других учреждений района за 1944 г. на 615 арк.

75. Спр. 5. Протокол сессий 12.03–28.10.44 на 6 арк.

76. Спр. 6 Протокол заседаний исполкома 15.01–12.12.44 на 42 арк.

77. Спр. 7 Письма с фронта односельчан за 1944 г. на 6 арк.

Ф. Р–3999 Солдатский сельсовет депутатов трудящих с. Солдатское
Апостоловского района Днепропетровской области

оп. 1.

78. Спр. 1. Постановления РК и райисполкома, касающиеся деятелей сельсовета 1944–1945 гг. на 44 арк.

79. Спр. 2. Директивные указания РК и райисполкома, касающихся деятелей сельсовета 1944–1944 гг. на 86 арк.

80. Спр. 3. Директивные указания райисполкома касающиеся деятелей сельсовета 1944–1945 гг. на 37 арк.

81. Спр. 4. Протокол заседания сельсовета 1944–1945 гг. на 32 арк.

82. Спр. 11. Решения IX сессии райсовета, касающиеся деятелей сельсовета 1945г. на 28 арк.

- 83.** Спр. 12. Директивные указания РК райисполкома, касающиеся деятелей сельсовета 1945 г. на 156 арк.
- 84.** Спр. 13. Директивные указания РК райисполкома, касающиеся деятелей сельсовета 1945 г. на 143 арк.
- 85.** Спр. 14. Протокол заседаний сельсовета 1945 г. на 143 арк.
Ф. Р–5158 Исполнительный комитет Саксаганского сельсовета депутатов трудящихся с. Саксагань Пятихатского района Днепропетровской области.
оп. 1.
- 86.** Спр. 1. Протокол № 4–11 за 1943 г. и 01–27 за 1944 г. заседаний исполкома 9.11.43 – июль 1944 г. на 73 арк.
- 87.** Спр. 2. Протокол № 28–69 заседаний исполкома 3.06–31.12.44 г. на 74 арк.
- 88.** Спр. 4. Протокол № 7–12 сессий первого созыва 13.01– 26.10.45 г. на 14 арк.
Ф. Р–5627 Исполнительный комитет Сорочинского сельсовета депутатов трудящихся с. Сорочино Петриковского района Днепропетровской области.
оп. 1.
- 90.** Спр. 1. Протокол сессий и заседаний исполкома сельсовета 27.01.1944–08.12.1944 г. на 34 арк.
Ф. Р–2748 Исполнительный комитет Артюковського сельсовета депутатов трудящихся Томаковского района.
оп. 2.
- Спр. 3. Сведения о нанесенном ущербе, нанесенном немецкими оккупантами за 1941–1943 гг. на 26 арк.
- Ф. Р–5050 Исполнительный комитет Саивского сельсовета депутатов трудящихся с. Саивка Пятихатского района Днепропетровской области.
оп. 1
- 91.** Спр.1. Постановления, решения циркуляры райисполкома.
- 92.** Спр. 2. Протоколы заседаний президиума сельсовета 1943 на 13 арк.
- 93.** Спр. 3. Протокол заседаний сельсовета за 1944 на 34 арк.

94. Спр. 8. Постановления, решения райисполкома, сельсовета 1945 г. на 62 арк.

95. Спр. 12. Протокол заседаний сельсовета 1945, 30 арк.

Ф. Р–5643 Исполнительный комитет Розы-Люксембургского сельсовета депутатов трудящихся село Розы-Люксембург Широковского района, Днепропетровской области.

оп. 1.

96. Спр. 1. Протокол № 1–14 заседаний исполкома сельсовета депутатов трудящихся 26.05–22.12.44 г. на 20 арк.

97. Спр. 2. Протоколы № 2–6 и 13–15 01.02.45–16.05.45 г. на 11 арк.

Ф. Р–4921 Исполком Рудьковского сельсовета депутатов трудящихся с. Рудька Царичанского району Днепропетровской области.

оп. 1.

Спр. 1. Протокол сессий б/н без созыва 17.06–26.12.1944 г. на 14 арк.

Спр. 2. Протокол заседаний б/н без созыва исполкома № 4–20 14.01–27.11.1944 г. на 30 арк.

Спр. 7. Протоколы сессий заседаний исполкома № 1–29 на 01.01–20.12.45 г. на 29 арк.

Ф. Р–4679 Исполком Раздорского сельсовета депутатов трудящихся с. Раздоры, Синельниковского района Днепропетровской области.

оп. 1.

98. Спр. 1. Протокол заседаний исполкома сельсовета, посвящённых освобождению Синельниковского района от немецких захватчиков 21.09.1944 г. на 7 арк.

99. Спр. 3. Протокол заседаний исполкома сельсовета том № 1 15.01–01.04.1945 г. на 9 арк.

Ф. Р–5476 Исполком Савровского сельсовета депутатов трудящихся с. Савро Пятихатского района Днепропетровской области,.

оп. 1.

100. Спр. 1. Протоколы № 1–18 заседаний исполкома 24.01–29.12.44 на 18 арк.

- 101.** Спр. 2. Сведения об ущербе, нанесенном немецкими фашистскими оккупантами колхозу сельсовета и списки угнанных в Германию за 1944 г. на 35 арк.
- 102.** Спр. 3. Протокол № 1–26 заседаний исполкома 10.01–20.12.45 г. на 51 арк.
Ф. Р–5472 Исполком Боголюбовского сельсовета депутатов трудящихся
Пятихатского района Днепропетровской области, село Боголюбовка.
оп. 1.
- 103.** Спр. 1. Протокол заседаний исполкома 4.12.43–09.08.44 г. на 41 арк.
Ф. Р–4973 Исполком Малософиевского сельсовета депутатов трудящихся, село
Малософиевка Щорского района, Днепропетровской области.
оп. 1.
- 104.** Спр. 3. Протокол заседаний исполкома сельсовета 15.01.45–11.05.45 г. на
12 арк.
Ф. Р–4624 Исполком Багачанского сельсовета депутатов трудящихся
Перещепинського, с 1963 г., Новомосковского района, Днепропетровской
области.
оп. 1.
- 105.** Спр. 1. Протокол заседаний исполкома сельсовета 15.02.44–01.11.44 г. на
10 арк.
- 106.** Спр. 4. Протокол заседаний исполкома сельсовета 18.01.45–25.12.45 г. на
14 арк.
Ф. Р–3980 Базавлущкий сельсовет депутатов трудящихся, село Базавлук
Апостоловского района Днепропетровской области.
оп. 1.
- 107.** Спр. 1. Директивные указания райисполкома касающиеся деятельности
сельсовета 1944 г. на 215 арк.
- 108.** Спр. 3. Протокол заседаний сельсовета 22.04.44–16.02.45 г. на 22 арк.
- 109.** Спр. 4. Сведения об ущербе причинённом немецкими захватчиками
сельсовету, о наличии конского поголовья в колхозе «Коммунар», отчет о ходе
ремонта сельхоз. инвентаря, о ходе полевых работ 1944 г. на 6 арк.

Ф. Р–1743 Бородаевский сельсовет депутатов трудящихся село Бородаевка
Верхнеднепровского района Днепропетровской области.

оп. 1.

110. Спр. 1. Директивные указания райисполкома касающиеся деятельности сельсовета 01.11.43–17.02.44 гг. на 464 арк.

111. Спр. 6. Решение райисполкома РК КП Украины, касающиеся деятельности сельсовета 6.01–25.10.45 г. на 306 арк.

112. Спр. 7. Протокол общих собраний колхозников 01.06.45 г. на 97 арк.

Ф. Р–4967 Исполком Щорского поселкового совета депутатов трудящихся
Козельщанского района Днепропетровской области.

оп. 1.

113. Спр. 1. Месячные планы работы исполкома поселкового совета 1944 г. на 10 арк.

114. Спр. 2. Протокол заседаний исполкома поселкового совета 17.01–24.12.44 г. на 24 арк.

115. Спр. 3. Протоколы общих собраний жителей поселка Щорск 22.01–09.07.44 г. на 24 арк.

116. Спр. 4. Протоколы сессий поселкового совета 14.03–17.10.45 г. на 11 арк.

117. Спр. 5. Протокол заседаний исполкома поселкового совета 24.01–27.12.45 г. на 40 арк.

Ф. Р–5243 Исполком Желторецкого поселкового совета депутатов трудящихся
Пятихатского района Днепропетровской области.

оп. 1.

118. Спр. 1. Протокол заседаний исполкома на 10.01–23.12.44 г. на 70 арк.

119. Спр. 3. Протокол сессий поселкового совета 15.08–26.09.45 г. на 11 арк.

Ф. Р–4995 Исполкома Куриловского поселкового совета депутатов трудящихся
Петриковского района Днепропетровской области.

оп. 1.

120. Спр. 1. Протоколы заседаний исполкома с № 1–№ 33 09.01–31.12.44 г. на 34 арк.

121. Спр. 4. Протоколы заседаний с № 1–№ 23. 13.01–03.07.45 г. на 63 арк.

Ф. Р–2709 Исполком Покровского сельсовета депутатов трудящихся
с. Покровка Покровского района.

оп. 2.

122. Спр. 1. Протокол заседаний исполкома сельсовета 07.01.44–20.11.44 г. на 33 арк.

123. Спр. 4. Протокол заседаний сельсовета 09.01–20.12.45 г. на 26 арк.

Ф. Р–3288 Апостоловская районная управа города Апостолово Апостоловского района Днепропетровской области (периода немецко-фашистской оккупации).

оп. 1.

124. Спр. 1. Постановления и распоряжения районной управы 10.12.41–29.07.43 гг. на 16 арк.

125. Спр. 2. Приказы по райуправе, заявления налогоплательщиков 19.09.41–23.11.43 гг. на 7 арк.

Ф. Р–3421 Местная кандидатура № 11/421 города Пятихатки Пятихатского района Днепропетровской области периода немецко-фашистской оккупации.

оп. 1.

126. Спр. 1. Приказы по местной кандидатуре (материалы на немецком языке) 16.10.42 – 12.10.43 гг. на 38 арк.

Ф. Р– 2281 Генеральный комиссариат города Днепропетровск периода немецко-фашистской оккупации.

оп. 1.

127. Спр. 1. Инструкции, циркуляры и постановления рейхкомиссариата Украины, (документы на немецком языке) 31.08.41–06.08.43 гг. на 58 арк.

128. Спр. 2. Двенадцать заповедей об отношениях к русскому населению на востоке 1943 на 30 арк. (документы на немецком языке).

129. Спр. 6. Переписка с разными учреждениями по административно-хозяйственным вопросам, списки предприятий города Днепропетровска, ордера на получение квартир (документы на немецком языке) 21.12.41–15.09.43 гг. на 118 арк.

130. Спр. 11. Приказы, распоряжения оккупационных властей, репертуары театров, переписка с организациями о снабжении театров и увеличении хлебного пайка артистам, доносы артистов и работников театров, анкеты и ходатайства об освобождении военнопленных артистов (документы на немецком языке) 09.10.41–27.08.43 гг. на 329 арк.

Ф. Р–2282 Гебитскомиссариат города Кривой Рог Днепропетровской области
(периода немецкой оккупации)

оп. 1.

131. Спр. 1. Приказы, распоряжения рейхскомиссара Украины по вопросам землеустройства, работе землемерных управлений при гебитскомиссарах, списки сотрудников Криворожского землемерного управления, есть документы на немецком языке. 24.02.42–06.10.43 гг. на 46 арк.

132. Спр. 2. Указания рейхскомиссара Украины по землеустройству, образованию общинных хозяйств, директивные инструкции генерального комиссара о размещении лесозащитных полос, планы по распределению земель по Апостоловскому, Широковскому, Криворожскому районах 01.05.42–06.06.43 гг. на 26 арк.

133. Спр. 3. Распоряжения немецких властей по землеустройству, личному составу, отчет по землеустроительным работам в Апостоловском районе, ведомости на выплату зарплаты командирам, расписки, авансовые отчеты 01.06.42–01.03.43 гг. на 112 арк.

Ф. Р–3235 Общины хозяйств Днепропетровской области, периода немецко-фашистской оккупации.

оп. 1.

135. Спр. 647. Общинное хозяйство № 10 Николаевской сельуправы село Николаевка. Приказы коменданта о запрещении хождений по селу с 16 часов до 6 часов утра в связи с нападением на село Знаменевку партизанского отряда, список вернувшихся домой военнопленных Красной армии, переписка о сдаче сельхозпоставок. 30.10.41–17.12.41 гг. на 48 арк.

136. Спр. 1256. Общинное хозяйство № 4 Подгавриловской сельуправы. Село Подгавриловка.

Ф. Р–5797 Подгороднянский сельской совет депутатов трудящихся исполнительный комитет с. Подгородня Межевского района Днепропетровской области.

оп. 1.

137 Спр. 1. Решения и постановления райисполкома, относящиеся к основной деятельности 26.09.43–13.12.43 гг. на 36 арк.

138 Спр. 2. Протоколы 1–6 сессий сельского совета первого созыва. 29.10.45–26.10.46 гг. на 14 арк.

139 Спр. 3. Протоколы заседаний исполкома сельского совета с № 13 по №33 1.11.45–22.11.45 гг. на 48 арк.

Ф. Р–6374 Ново-Андреевский сельский совет депутатов трудящихся, исполнительный комитет Васильковского района Днепропетровской области.

оп. 1.

140. Спр. 1. Протоколы сессий заседаний исполкома сельского совета и документы к ним 16.03.44–17.12.44 г. на 28 арк.

141 .Спр. 2. Планы работы сельского совета на 1944 г. на 2 арк.

142. Спр. 3. Отчеты депутатов перед избирателями за 1944 г. на 2 арк.

143. Спр. 6. Протоколы сессий и заседаний исполкомов сельского совета и документы к ним. 2.01.45– 9.01.45 на 29 арк.

Ф. Р–5912 Исполнительный комитет Новопетровского сельского совета депутатов трудящихся, село Новопетровка Магдалиновского района Днепропетровской области.

оп. 1.

144. Спр. 1. Информационный отчет о работе исполкома за 1943 год на 3 арк.

145. Спр. 2. Протоколы 1–3 сессий первого созыва 29.02.44–18.06.44 г. на 42 арк.

146. Спр. 3. Протоколы 4–7 сессий первого созыва 18.01.46– 05.04.46 г. на 7 арк.

Ф. Р–5996 Исполком Новомихайловского сельского совета депутатов
трудящихся Томаковского района Днепропетровской области,
с. Новомихайловка.

оп. 1.

147. Спр. 1. Протоколы заседаний исполкома сельского совета с № 1–18.
12.03.44 –19.10.45 гг. на 19 арк.

148. Спр. 2. Протоколы заседаний исполкома сельского совета с № 15–20,
№ 1–15. 4.10.44–30.06.45 гг. на 24 арк.

149. Спр. 3. Договор о социалистическом соревновании между
Новомихайловским и Жмеринским сельскими советами и отчет о его
выполнении за 1944 год на 22 арк.

Ф. Р–4194 Ново-Русский сельсовет депутатов трудящихся с. Ново-русское
Павлоградского района Днепропетровской области.

оп. 1.

150. Спр. 1. Директивные указания райисполкома, касающиеся деятельности
депутатов сельсовета, планы, отчеты о проведении посевной, уборочной
компаний, сдачи государству сельскохозяйственных культур, сведения, списки
об ущербе, причинённом немецко-фашистскими захватчиками селам
сельсовета, граждан, насильно угнанных в гитлеровскую Германию 1943 год
на 530 арк.

151. Спр. 2. Директивные указания райисполкома, райземотдела, касающиеся
деятельности сельсовета 1944 год на 402 арк.

152. Спр. 3. Директивные указания райисполкома, райземотдела, касающиеся
деятельности сельсовета 1944 год на 272 арк.

153. Спр. 4. Протоколы заседаний сельсовета 1944 на 42 арк.

154. Спр. 5 Отчетная ведомость по доходам и расходам бюджета на 1944–
1945 гг. Штатное расписание и смета на 1944 г.

155. Спр. 6. Единовременные отчеты о возрастном и половом составе сельского
населения сельсовета, колхозов, соцдоговор сельсовета, акт проверки

выполнений условий соцсоревнований, сводки о закупке скота, наличии посевного материала и пр. 1944 г. на 102 арк.

156. Спр. 10. Решения, директивные указания райисполкома, касающиеся деятельности сельсовета, план-графики сдачи зерна, мяса государству на 1945 г. на 478 арк.

157. Спр. 12. Протоколы заседаний сельсовета 1945 г. на 72 арк.

158. Спр. 13. Акты ущерба, причинённого немецко-фашистскими захватчиками колхозам сельсовета, подворные списки о наличии скота у колхозников.

159. Спр. 14. Заключительный отчет об итогах сева под урожай 1945 г. и наличии скота в хозяйствах колхозников, единоличников, рабочих и служащих, сведения о наличии населения в колхозах, списки населенных пунктов сельсовета, лиц, представленных к получению медали «За доблестный труд в Великой Отечественной войне 1941–1945» по колхозам, хронологическая справка об освобождении колхоза им. Буденного, сведения о восстановлении домов колхозников на 196 арк.

Ф. Р–4935 Исполнительный комитет Паньковского сельсовета депутатов трудящихся с. Паньковка Петриковского району Днепропетровской области.
оп. 1.

160. Спр. 1. Протоколы заседаний исполкома с № 1 по № 4, 25.10.43–18.11.43 г. на 6 арк.

161. Спр. 2. Кассовая книга за 1943 г. на 2 арк.

162. Спр. 3. Протоколы заседаний исполкома с № 1 по № 20, 4.01.44–28.12.44 г. на 31 арк.

163. Спр. 5. Протоколы 14–18 сессий первого созыва. 26.01.45–03.08.45 г. на 13 арк.

164. Спр. 6. Протоколы заседаний исполкома с № 1 по № 14, 3.02.45–20.09.45 г. на 17 арк.

Ф. Р–4025 Исполнительный комитет Першотравенского сельсовета депутатов трудящихся Апостоловского района Днепропетровской области.
оп. 1.

165. Спр. 1. Директивы Апостоловского райисполкома об организации сельскохозяйственных работ в колхозах, 16.02.44–25.12.44 г. на 175 арк.

166. Спр. 2. Протоколы заседаний сессии сельсовета, месячные отчеты и сводки о выполнении плана хлебозаготовок, 20.03.44–24.06.44 г. на 192 арк.

167. Спр. 3. Протоколы заседаний сельского исполкома, 1.03.44–30.12.44 г. на 45 арк.

168. Спр. 4. Акт ущерба причинённого сельсовету и колхозу «Сяйво» немецко-фашистскими захватчиками, планы развития животноводства, сельскохозяйственных работ, ремонт и восстановление сельхозинвентаря по колхозам, списки членов колхозов, граждан угнанных в Германию и пр., 03.03.45–08.05.45 на 217 арк.

169. Спр. 12. Протоколы заседаний сельсовета, 9.01.45–14.12.45 г. на 20 арк.

170. Спр. 15. Списки переселенцев из Польши. 1 августа–20 декабря 1945 г., 170 арк.

Ф. Р–5518 Исполнительный комитет Новогригорьевского сельсовета депутатов трудящихся с. Новогригорьевка Верхнеднепровского района Днепропетровской области.

оп. 1.

171. Спр. 1. Протоколы заседаний исполкома сельского Совета 27.01.44–16.12.44 на 15 арк.

Спр. 3. Протоколы сессий сельского совета 11.06.45–18.08.45 г. на 3 арк.

172. Спр. 2. Акт ущерба и убытки, причинённые немецко-фашистскими захватчиками в период временной оккупации. 18 мая 1944 г. на 6 арк.

173. Спр. 4. Протоколы заседаний исполкома сельсовета депутатов трудящихся. 19.02.45–29.12.45 г. на 19 арк.

174. Спр. 5. Список депутатов сельского совета за 1945 г. на 1 арк.

Ф. Р– 5165 Исполнительный комитет Новопавловского сельсовета депутатов трудящихся с. Новопавловка Межевского района Днепропетровской области.

оп. 1.

175. Спр. 1. Решения и постановления исполкома районного Совета депутатов трудящихся и бюро райкома КП Украины, относящиеся к основной деятельности, 23.09.43–1.12.43 г. на 7 арк.

176. Спр. 2. Протоколы заседаний исполкома сельского совета депутатов трудящихся с № 1 по № 12, 18.09.43–31.12.43 г. на 25 арк.

177. Спр. 3. Протоколы общих собраний граждан по восстановлению сельского хозяйства от 20 сентября 1943 г. на 3 арк.

178. Спр. 5. Протоколы заседаний исполкома сельского совета депутатов трудящихся с № 1 по № 27, 11.01.44–23.12.44 г. на 39 арк.

179. Спр. 6. Протоколы заседаний исполкома сельского совета депутатов трудящихся с № 1 по № 9, 3 февраля–5 декабря 1945 г. на 30 арк.

Ф. Р–4145 Мавринский сельсовет депутатов трудящихся с. Маврино
Павлоградского района Днепропетровской области.

оп. 1.

180. Спр. 1. Протоколы заседаний сельского совета и общих собраний колхозников. 03.10.43–23.05.43 г. на 14 арк.

181. Спр. 2. Актовые записи о смерти и рождении на 10 арк.

182. Спр. 3. Месячные отчеты о численности и расходовании фондов зарплаты работников, состоящих на бюджете сельсовета, списки сотрудников сельсовета, 6.01.43–17.12.45 гг. на 165 арк.

183. Спр. 4. Списки по переписи населения за 1943 г. на 22 арк.

184. Спр. 5. Материалы по обязательным поставкам сельхозпродуктов. Октябрь– июль 1945 г. на 124 арк.

185. Спр. 6 Актовые записи о смерти на 61 арк.

186. Спр. 7. Списки переписи населения по Мавринскому сельсовету на 18 арк.

187. Спр. 8. Списки переписи населения по Мавринскому сельсовету на 9 арк.

188. Спр. 9. Списки переписи населения по Мравинскому сельсовету на 18 арк.

189. Спр. 10. Решение облисполкома, переписка об оказании помощи семьям военнослужащих, участия в уборочной компании. 12 января–май 1945 г. на 134 арк.

Ф. Р–5800 Веселовский сельский совет, исполнительный комитет
депутатов трудящихся

оп. 1.

- 190.** Спр. 1. Решения и распоряжения райисполкома, относящиеся к основной деятельности 23.09.43 г.–1.12.43 г.
- 191.** Спр. 2. Единовременный отчет о составе населения и сведения о численности хозяйств за 1943 г.
- 192.** Спр. 3. Решения и распоряжения райисполкома, относящиеся к основной деятельности 20.01.44 г.–16.09.44 г.
- 193.** Спр. 4. Протоколы заседаний исполкома сельского Совета с № 1 по № 33 13.01.44 г.– 6.12.44 г.
- 194.** Спр. 5. Решения и распоряжения райисполкома, относящиеся к основной деятельности 9.01.45 г.–15.12.45 г.
- 195.** Спр. 6. Планы работы исполкома сельского Совета на 1945 г.
- 196.** Спр. 7. Сметы расходов бюджета и штатное расписание сельского Совета на 1945 г.
- 197.** Спр. 8. Годовой бухгалтерский отчет за 1945 г.
- 198.** Спр. 9. Книга доходов бюджета сельского бюджета за 1945 г.
- 199.** Спр. 10. Протоколы ХУ III–XX и XXII сессий сельского Совета первого созыва 2.02.46 г.–29.12.46 г.

Ф. Р–6344 Васильевский сельский Совет депутатов трудящихся.

Исполнительный комитет с. Васильевка Солонянского района
Днепропетровской области

оп. 1.

- 200.** Спр. 1. Протоколы сессий 26.12.43–01.12.43 на 3 арк.
- 201.** Спр. 2. Протоколы № 1–№ 6 заседаний исполкома 13.12.43– 23.12.43 на 5 арк.
- 202.** Спр. 3. Протоколы заседаний № 1–№ 31 05.01.44–24.12.44 г. на 62 арк.
- 203.** Спр. 4. Протоколы сессий первого совета 10.05.45–12.12.45 на 12 арк.
- 204.** Спр. 5. Протоколы № 1–№ 6 заседаний исполкома 14.01.45–29.12.45 г. на

35 арк.

Фонд № Р–4330 Широковский районный Совет депутатов трудящихся.

Исполнительный комитет пгт. Широкое Днепропетровской области
оп. 1

205. Спр. 1. Информация и краткая экономическая характеристика района после освобождения от немецких оккупантов 21.03.44–18.07.44 г. на 13 арк.

206. Спр. 2. Протоколы и решения районной Чрезвычайной противозидемической комиссии 09.03.44–01.12.44 г. на 13 арк.

207. Спр. 3. Акты комиссии по расследованию злодеяний немецко-фашистских захватчиков на территории Широковского района в период временной оккупации 07.03.44–06.07.44 г. на 7 арк.

208. Спр. 4. Списки награжденных орденами и медалями Союза ССР до Великой Отечественной войны, протоколы и списки вручения орденов «Материнская слава» и медалей «Медаль материнства» в 1945 году 06.10.45–06.11.45 г. на 5 арк.

Ф. Р–4333 Исполнительный комитет Криворожского районного совета
Депутатов трудящихся /райисполком.

оп. 1

209. Спр. 1. Решение исполкома, райсовета депутатов трудящихся и протоколы заседаний исполкома. 15 декабря 1943–30 сентября 1944 гг. на 155 арк.

210. Спр. 2. Акты инвентаризации нанесенного ущерба во время немецкой оккупации. 13 декабря 1943–28 марта 1944 гг. на 24 арк.

211. Спр. 3. Акты конфискации имущества немецко-фашистскими оккупантами. Ноябрь 1943–октябрь 1944 гг. на 46 арк.

212. Спр. 4. Информация о хозяйственной деятельности на освобожденной территории Криворожского района и переписка с сельсоветами и колхозами по тому же вопросу. Октябрь 1943–декабрь 1944 гг. на 712 арк.

213. Спр. 5. Планы и сведения по уборке урожая и переписка по этому вопросу декабрь 1943–август 1944 гг. на 75 арк.

214. Спр. 6. Протоколы заседаний исполкома Криворожского Райсовета

депутатов трудящихся. 15 апреля–1 августа 1944 г. на 164 арк.

215. Спр. 7. Постановления, решения и протоколы заседаний исполкома Райсовета депутатов трудящихся. 1 июля–30 декабря 1944 г. на 206 арк.

216. Спр. 8. Проекты решений Исполкома Райсовета депутатов трудящихся. 27 марта – 7 октября 1944 г. на 369 арк.

217. Спр. 9. Протоколы совещаний председателей колхозов и уполномоченных по хлебозаготовкам. 2 января–1 августа 1944 г. на 17 арк.

218. Спр. 10. Протоколы заседаний Глееватского сельсовета и списки депутатов. 27 мая–октябрь 1944 г. на 8 арк.

219. Спр. 11. Протоколы заседаний Лозоватского сельсовета (копии) и списки депутатов. Июнь–ноябрь 1944 г. на 11 арк.

220. Спр. 12. Протоколы заседаний Христофоровского сельсовета и списки депутатов. Май –ноябрь 1944 г. на 8 арк.

221. Спр. 13. Протоколы заседаний Недайводского сельсовета и списки депутатов. Апрель–июнь 1944 г. на 23 арк.

222. Спр. 14. Протоколы заседаний Новопокровского сельсовета и списки депутатов. 1944 г. на 27 арк.

223. Спр. 15. Протоколы заседаний Зеленобалковского сельсовета. Март–сентябрь 1944 г. на 20 арк.

224. Спр. 16. Протоколы заседаний Чкаловского сельсовета и общих собраний колхозников. Апрель–август 1944 г. на 17 арк.

225. Спр. 17. Протоколы заседаний Веселовского сельсовета и списки депутатов. 1944 г. на 33 арк.

226. Спр. 18. Протоколы заседаний Кировского сельсовета и списки депутатов. Май–декабрь 1944 г. на 15 арк.

227. Спр. 19. Протоколы заседаний Софие-Гейковского сельсовета и списки депутатов. Май – июнь 1944 г. на 8 арк.

228. Спр. 20. Протоколы заседаний Божедаровского сельсовета и списки депутатов. Апрель–октябрь 1944 г. на 12 арк.

229. Спр. 21. Протоколы заседаний Ново-Криворожского сельсовета и списки

депутатов. Апрель–декабрь 1944 г. на 30 арк.

230. Спр. 22. Протоколы заседаний Зелено-Польского сельсовета и списки депутатов. Март–октябрь 1944 г. на 11 арк.

231. Спр. 23. Протоколы и выписки из протоколов заседаний Новолозоватского сельсовета. Апрель–декабрь 1944 г. на 30 арк.

232. Спр. 24. Протоколы заседаний Александродарского сельсовета и списки депутатов. Июнь–октябрь 1944 г. на 23 арк.

233. Спр. 25. Выписки из протоколов заседаний Петриковского сельсовета. Июнь–октябрь 1944 на 70 арк.

234. Спр. 26. Выписки из протоколов заседаний Терноватского сельсовета и списки депутатов. Май–июнь 1944 г. на 8 арк.

235. Спр. 27. Выписки из протоколов собраний колхозников сельхозартели «Шлях до социализму». Июнь–октябрь 1944 г. на 20 арк.

236. Спр. 28. Списки сельсовета и колхозов Криворожского района. Март–июнь 1944 г. на 28 арк.

237. Спр. 29. Месячные отчеты о хозяйственной деятельности колхозов Криворожского района. Ноябрь–декабрь 1944 г. на 83 арк.

238. Спр. 30. Переписка с сельсоветами и колхозами по вопросу уборки урожая и ремонта сельхозинвентаря. Апрель 1944 –январь 1945 г. на 133 арк.

239. Спр. 31. Ведомости о ходе выполнения госпоставок и поступлений зерновых культур. Январь–декабрь 1944 г. на 23 арк.

240. Спр. 32. Сведения о наличных животноводства по колхозам Криворожского района. Январь–апрель 1944 г. на 12 арк.

241. Спр. 33. Сведения о наличных сельхозпродукции в колхозах Криворожского района. Январь 1944 г. на 8 арк.

242. Спр. 34. Акты на уничтожения взрывоопасной техники по Криворожскому району. Апрель– июнь 1944 г. на 62 арк.

243. Спр. 35. Переписка с колхозами и сельсоветами о госпоставках, о мероприятиях по уборке урожая и ремонту сельхозинвентаря. Ноябрь–декабрь 1944 г. на 381 арк.

- 244.** Спр. 36. Штатное расписание работников Райисполкома на 1944 г. На 46 арк.
- 245.** Спр. 37. Протоколы сессий исполкома Райсовета депутатов трудящихся. 18 ноября 1945 г. на 6 арк.
- 246.** Спр. 38. Протоколы заседаний исполкома Райсовета депутатов трудящихся. 10 января–25 мая 1945 г. на 114 арк.
- 247.** Спр. 39. Протоколы заседаний исполкома Райсовета депутатов трудящихся. 3 июля–10 октября 1945 г. на 91 арк.
- 248.** Спр. 40. Протоколы заседаний исполкома Райсовета депутатов трудящихся. 10 января–20 августа 1946 г. на 224 арк.
- 249.** Спр. 41. Протоколы заседаний исполкома Райсовета депутатов трудящихся. 20 октября–20 декабря 1946 на 135 арк.
- Ф. Р–4024 Исполнительный комитет (исполком). Апостоловского районного совета депутатов трудящихся Днепропетровской области.
- оп. 1.
- 250.** Спр. 1. Постановления Днепропетровского областного Совета депутатов трудящихся, касающиеся деятельности райисполкома. Сентябрь–декабрь 1944 г. на 144 арк.
- 251.** Спр. 2. Решения Днепропетровского областного Совета депутатов трудящихся, касающиеся деятельности райисполкома. 22 февраля–22 декабря 1944 г. На 303 арк.
- 252.** Спр. 3. Решения Днепропетровского областного Совета депутатов трудящихся касающиеся деятельности исполкома. Апрель–декабрь 1944 г. На 146 арк.
- 253.** Спр. 4. Директивное распоряжение Днепропетровского областного Совета депутатов трудящихся, касающиеся деятельности райисполкома. 5 апреля–25 декабря 1944 г. На 152 арк.
- 254.** Спр. 5. Директивное распоряжение Днепропетровского областного Совета депутатов трудящихся, касающиеся деятельности райисполкома. 15 ноября–27 ноября 1944 г. На 42 арк.

- 255.** Спр. 6. Постановление Апостоловского райисполкома. 29 февраля–10 марта 1944 г. На 157 арк.
- 256.** Спр. 7. Протоколы заседания Апостоловского райисполкома депутатов трудящихся. 13 марта–29 декабря 1944 г. На 192 арк.
- 257.** Спр. 8. Списки председателей колхозов и сельских Советов. Январь–декабрь 1944 г. На 17 арк.
- 258.** Спр. 9. Материалы по учету церковных общин (списки заявлений). Январь–декабрь 1944 г. На 48 арк.
- 259.** Спр. 10. Месячные отчеты райисполкома об израсходовании местного бюджета. Март–декабрь 1944 г. На 14 арк.
- 260.** Спр. 11. Решения Днепропетровского облисполкома, касающиеся деятельности райисполкома. Январь–июль 1945 г. На 423 арк.
- 261.** Спр. 12. Решения Днепропетровского облисполкома, касающиеся деятельности райисполкома. 19 июня–28 декабря 1945 г. На 257 арк.
- 262.** Спр. 13. Постановления Днепропетровского облисполкома, касающиеся деятельности райисполкома. 16 января–26 декабря 1945 г. На 397 арк.
- 263.** Спр. 14. Директивное распоряжение Днепропетровского облисполкома, касающиеся деятельности райисполкома. 22 мая–21 декабря 1945 г. На 294 арк.
- 264.** Спр. 15. Директивное распоряжение Апостоловского райисполкома за 1945 г. 22 мая–21 декабря 1945 г. На 49 арк.
- 265.** Спр. 16. Протоколы заседания Апостоловского райисполкома. 3 января – 30 декабря 1945 г. На 443 арк.
- 266.** Спр. 17. Протоколы заседаний сельских советов Апостоловского райисполкома. Апрель–ноябрь 1945 г. На 361 арк.
- 267.** Спр. 18. Протоколы общих собраний по выдвижению кандидатов в составе участковых избирательных комиссий. Январь–декабрь 1945 г. На 191 арк.
- Ф. Р–4481 Исполнительный комитет (исполком). Щорского районного совета депутатов трудящихся (Райисполком) Днепропетровской области.
оп. 1.
- 268.** Спр. 1. Постановление решение исполкома депутатов трудящихся.

4 ноября –31 декабря 1943 г. На 27 арк.

269. Спр. 2. Совместные постановления и решения исполкома райсовета и Бюро райкома коммунистической партии Украины. 20 декабря 1943 г. На 8 арк.

270. Спр. 3. Сведения о датах освобождения населенных пунктов района от немецко-фашистских оккупантов в 1943 г. 26 декабря 1943 г. на 6 арк.

271. Спр. 4. Протоколы заседаний исполкома райсовета депутатов трудящихся. Том 1. 6 января–22 мая 1944 г. На 123 арк.

272. Спр. 5. Протоколы заседаний исполкома райсовета депутатов трудящихся Том 2. 30 мая–20 декабря 1944 г. На 123 арк.

273. Спр. 6. Решение исполкома райсовета депутатов трудящихся. 3 января–30 декабря 1944 г. На 304 арк.

274. Спр. 7. Совместные постановления исполкома райсовета и Бюро райкома КП Украины. 14 января–16 мая 1944 г. На 28 арк.

275. Спр. 8. Обязательные постановления исполкома райисполкома депутатов трудящихся. 14 марта–6 декабря 1944 г. На 16 арк.

276. Спр. 9. Протоколы № 1 сессий райсовета депутатов трудящихся от 2 декабря 1944 г. На 15 арк.

277. Спр. 10. Штатное расписание и смета на 1944 г. На 5 арк.

278. Спр. 11. Информация о состоянии прополочных работ, подъеме паров и подготовке к уборке урожая в 1944 г. На 3 арк.

279. Спр. 12. Списки населенных пунктов, колхозов, сельсоветов, учреждений и организаций района на 25 февраля 1944 г. На 6 арк.

280. Спр. 13. Акты комиссии по определению ущерба и убытков, нанесенных немецко-фашистскими оккупантами народному хозяйству района, от 21 января 1944 г. На 3 арк.

281. Спр. 14. Решения исполкома райсовета депутатов трудящихся. 10 января–30 августа 1945 г. На 265 арк.

282. Спр. 15. Совместные постановления исполкома райсовета депутатов трудящихся и бюро КП Украины. 15 февраля–10 декабря 1945 г. На 17 арк.

283. Спр. 16. Решения и материалы сессий райсовета депутатов трудящихся.

26 февраля – 9 августа 1945 г. На 74 арк.

284. Спр. 17. Акты проверки деятельности исполкомов сельских и поселочных советов депутатов трудящихся за 1945 г. На 36 арк.

285. Спр. 18. Титульные списки и планы на капитальное строительство промышленных, культурно-бытовых зданий и сооружений на 1945 г. На 17 арк.

Ф. Р–2857 Исполнительный комитет Синельниковского городского совета депутатов трудящихся (горсовет) Днепропетровской области.

оп. 2.

287. Спр. 2. 1943 год. Решение и планы Днепропетровского городского комитета депутатов трудящихся по административно-хозяйственным вопросам, номенклатура руководящих работников.

288. Спр. 3. Протоколы заседаний городского комитета депутатов трудящихся о разборке заявлений купли и продаже домов.

289. Спр. 4. Протоколы заседаний по административно-хозяйственным вопросам, список допризывников, эвакуированных и статический отчет.

290. Спр. 5. Протоколы заседаний по административно-хозяйственным вопросам.

291. Спр. 6. Протоколы партийных, комсомольских собраний о выдвижении кандидатов в состав участковой избирательной комиссии по выборам в частные советы.

292. Спр. 7. Протоколы голосований избирательных участков, автобиографии и заявление кандидатов.

293. Спр. 8. Протоколы голосований избирательных участков, автобиографии и заявления кандидатов.

294. Спр. 9. Протоколы голосования и заседаний коммунального избирательного округа, автобиографии кандидатов.

295. Спр. 10. Протоколы голосования избирательных участков, автобиографии кандидатов.

296. Спр. 11. Протоколы голосования Байдуковского избирательного округа, автобиографии кандидата.

297. Спр. 12. Протоколы голосования и заседаний Горьковского избирательного округа.

298. Спр. 13. Протоколы результатов голосования К-Марксовского избирательного округа.

298. Спр. 14. Протоколы голосования и заседания Куйбышевского избирательного округа.

299. Спр. 15. Протоколы голосования избирательного округа им. Микояна.

300. Спр. 16. Протоколы голосования Нововокзального избирательного участка, автобиографии кандидатов.

301. Спр. 17. Протоколы голосования Новоукраинского избирательного участка.

302. Спр. 18. Протоколы голосования и заседаний Первомайского избирательного округа, автобиографии кандидата.

Ф. Р–4677 Исполнительный комитет Славгородского поселкового совета
Синельниковского района, Днепропетровской области. 1943–1945 гг.

оп. 1.

303. Спр. 1 Директивные письма от исполкома районного Совета депутатов трудящихся, указания от райземотдела, райвоенкомата и других учреждений района за 1943 г. на 61 стр.

304. Спр. 2 Протокол заседания исполкома 2.11.43–5.12.43 на 6 стр.

305. Спр. 3 Письма с фронта односельчан за 1943 г. на 62 стр.

306. Спр. 4 Директивные письма от исполкома районного совета депутатов труда указания от райземотдела, райвоенкомат и других учреждений района за 1944 г. на 615 стр.

307. Спр. 5 Протокол сессий 12.03–28.10.44 на 6 стр.

308. Спр. 6 Протокол заседаний исполкома 15.01–12.12.44 на 42 стр.

309. Спр. 7 Письма с фронта односельчан за 1944 г. на 6 стр.

Ф. 3999 Исполком солдатского сельсовета депутатов трудящихся с. Солдатское
Апостоловского района, Днепропетровской области.

оп. 1.

310. Спр. 1 Постановления РК и райисполком, касающиеся деятелей сельсовета 1944–1945 гг. на 44 стр.

311. Спр. 2 Директивные указания РАК и райисполкома, касающиеся деятелей сельсовета 1944–1944 гг. на 86 стр.

312. Спр. 3 Директивные указания райисполкома, касающиеся деятелей сельсовета 1944–1945 гг. на 37 стр.

313. Спр. 4 Протокол заседания сельсовета 1944–1945 гг. на 32 стр.

314. Спр. 11 Решения IX сессии райсовета, касающиеся деятелей сельсовета 1945 г. на 28 стр.

315. Спр. 12 Директивные указания РАК райисполкома, касающиеся деятелей сельсовета 1945 г. на 156 стр.

316. Спр. 13 Директивные указания РАК райисполкома касающихся деятелей сельсовета 1945 г. на 143 стр.

317. Спр. 14 Протокол заседаний сельсовета 1945 г. на 143 стр.

Ф. Р–5158 Исполнительный комитет Саксаганского сельсовета депутатов трудящихся Пятихатського района Днепропетровской области, с. Саксаганское. оп. 1.

318. Спр. 1 Протокол №4–11 за 1943 г. и 01–27 за 1944 г. заседаний исполкома на 73 стр. 9.11.43 – июль 1944 г.

319. Спр. 2 Протокол №28–69 заседаний исполкома 3.06–31.12.44 г. на 74 стр.

320. Спр. 4 Протокол №7–12 сессий первого созыва 13.01– 26.10.45 на 14 стр.

Ф. Р–5627 Исполнительный комитет Сорочинского сельсовета депутатов трудящихся с. Сорочино Петриковского района Днепропетровской области. оп. 1.

321. Спр. 1 Протокол сессий и заседаний исполкома сельсовета 27.01.44–08.12.44 на 34 стр.

Ф. Р–2748 Исполнительный комитет Стрюковского Томаковского района. оп. 2.

322. Спр. 3. Сведения о нанесенном ущербе немецким оккупантам за 1941–1943 гг. на 26 стр.

Ф. Р–5050. Исполнительный комитет Саивского сельсовета депутатов трудящихся, с. Саивка Пятихатского района Днепропетровской области
оп. 1.

323. Спр. 1. Постановления, решения, циркуляры райисполкома.

324. Спр. 2. Протоколы заседаний президиума сельсовета 1943 г. на 13 стр.

325. Спр. 3. Протокол заседаний сельсовета за 1944 г. на 34 стр.

326. Спр. 4. Постановления, решения райисполкома сельсовета 1945 г. на 62 стр.

327. Спр. 5. Протокол заседаний сельсовета 1945 г. на 30 стр.

Ф. Р–5643. Исполнительный комитет Розы-Люксембургского сельсовета депутатов трудящихся, с. Розы-Люксембург Широковского района Днепропетровской области.

оп. 1.

328. Спр. 1. Протокол № 1–14 заседаний исполкома сельсовета депутатов трудящихся 26.05 –22.12.44 г. на 20 стр.

329. Спр. 2. Протоколы №2–6 и 13–15 01.02.45–16.05.45 г. на 11 стр.

Ф. Р–4921. Исполком Рудьковского сельсовета депутатов трудящихся, с. Рудька, Царычанского района Днепропетровской области.

оп. 1.

330. Спр. 1. Протокол сессий б/н без созыва 17.06–26.12.1944 г. на 14 стр.

331. Спр. 2. Протокол заседаний б/н без созыва исполкома № 4–20, 14.01–27.11.44 г. на 30 стр.

332. Спр. 3. Протоколы сессий заседаний исполкома № 1–29 на 01.01–20.12.45 г. на 29 стр.

Ф. Р–4679 Исполком Раздорского сельсовета депутатов трудящихся, с. Раздоры Синельниковского района Днепропетровской области.

оп. 1.

333. Спр. 1. Протокол заседаний исполкома сельсовета, посвящённых освобождению Синельниковского района от немецких захватчиков 21.09.44 г. на 7 стр.

334. Спр. 2. Протокол заседаний исполкома сельсовета. Том № 1. 15.01–01.04.45 г. на 9 стр.

Ф. Р–5476 Исполком Савровського сельсовета депутатов трудящихся, с. Савро
Пятихатського района Днепропетровской области.

оп. 1.

335. Спр. 1. Протоколы № 1–18 заседаний исполкома 24.01–29.12.44 г. 18 стр.

336. Спр. 2. Сведения об ущербе, нанесенном немецкими фашистскими оккупантами колхозу сельсовета и списки угнанных в Германию за 1944 г.– на 35 стр.

337. Спр. 3. Протокол № 1–26 заседаний исполкома 10.01–20.12.45 г. на 51 арк.

Ф. Р– 5472 Исполком Боголюбовского сельсовета депутатов трудящихся,
с. Боголюбовка Пятихатского района Днепропетровской области.

оп. 1.

338. Спр. 1. Протокол заседаний исполкома 4.12.43–09.08.44 на 41 арк.

Ф. Р–4973 Исполком Малософиевского сельсовета депутатов трудящихся,
с. Малософиевка Щорского района Днепропетровской области.

оп. 1.

339. Спр. 3. Протокол заседаний исполкома сельсовета 15.01.45 –11.05.45 г. на 12 арк.

Ф. Р–4624 Исполком Багачанского сельсовета депутатов трудящихся
Перещепенского (с 1963, Новомосковського района), Днепропетровской
области.

оп. 1.

340. Спр. 1. Протокол заседаний исполкома сельсовета 15.02.44–01.11.44 г. на 10 стр.

341. Спр. 2. Протокол заседаний исполкома сельсовета 18.01.45–25.12.45 г. на 14 стр.

Ф. Р–3980 Базавлуцкий сельсовет депутатов трудящихся, с. Базавлук
Апостольского района Днепропетровской области.

оп. 1.

342. Спр. 1. Директивные указания райисполкома касающиеся деятельности сельсовета 1944 г. на 215 стр.

343. Спр. 2. Протокол заседаний сельсовета 22.04.44–16.02.45 г. на 22 арк.

344. Спр. 3. Сведения об ущербе причинённом немецким захватчикам сельсовета, о наличии конского поголовья в колхозе «коммунар», отчет о ходе ремонта сельхоз. Инвентаря, о ходе полевых работ 1944 г. на 6 арк.

Ф. Р–1743 Бородаевский сельсовет депутатов трудящихся село Бородаевка, Верхнеднепровского района, Днепропетровской области.

оп. 1.

345. Спр. 1. Директивные указания райисполкома касающиеся деятельности сельсовета 01.11.43 17.02.44 г. на 464 арк.

346. Спр. 2. Решение райисполкома РК КП Украины, касающиеся деятельности сельсовета 6.01–25.10.45 на 306 арк.

347. Спр. 3. Протокол общих собраний колхозников 01.06.45 г. на 97 арк.

Ф. Р–5914 Исполнительный комитет Богдановского сельского совета депутатов трудящихся, с. Богдановка Магдалиновского района Днепропетровской области.

оп. 1.

348. Спр. 1. Протоколы 3–23 сессий второго созыва 10.02.44–27.12.44 г. на 18 арк.

349. Спр. 2. Протокол заседаний исполкома с № 5 по № 6 14.04–23.04.44 г. на 2 арк.

350. Спр. 3. Протоколы 1–7 сессий первого созыва 06.11.45 –22.02.46 гг. на 22 арк.

351. Спр. 4. Протокол заседаний исполкома № 1–16. 16.01–10.09.45 г. на 16 арк.

Ф. Р–4967 Исполком Щорского поселкового совета депутатов трудящихся Козельщанского района Днепропетровской области.

оп. 1.

- 352.** Спр. 1. Месячные планы работы исполкома поселкового совета на 10 арк.
1944 г.
- 353.** Спр. 2. Протокол заседаний исполкома поселкового совета 17.01–
24.12.44 г. на 24 арк.
- 354.** Спр. 3. Протоколы общих собраний жителей поселка Щорск 22.01–
09.07.44 г. на 24 арк.
- 355.** Спр. 4. Протоколы сессий поселкового совета 14.03–17.10.45 г. на 11 арк.
- 356.** Спр. 5. Протокол заседаний исполкома поселкового совета 24.01–
27.12.45 г. на 40 арк.

Ф. Р–5243 Исполком Желторецкого поселкового совета депутатов трудящихся
Пятихатского района Днепропетровской области.

оп. 1.

- 357.** Спр. 1. Протокол заседаний исполкома на 10.01–23.12.44 г. на 70 арк.
- 358.** Спр. 23. Протокол сессий поселкового совета 15.08–26.09.45 г. на 11 стр.
- Ф. Р–4995 Исполкома Куриловского поселкового совета депутатов трудящихся
Петриковского района Днепропетровской области.

оп. 1

- 359.** Спр. 1. Протоколы заседаний исполкома с № 1–№ 33 09.01–31.12.44 г. на
34 арк.
- 360.** Спр. 4. Протоколы заседаний с № 1–№ 23 П. 1, 3.01–03.07.45 г. на 63 арк.
- Ф. Р–2709 Исполком Покровского сельсовета депутатов трудящихся,
с. Покровка Покровского района Днепропетровской области.

оп. 2.

- 361.** Спр. 1. Протокол заседаний исполкома сельсовета 07.01.44–20.11.44 г. на
33 арк.
- 362.** Спр. 2. Протокол заседаний сельсовета 09.01–20.12.45 г. на 26 арк.
- Ф. Р–3288 Апостоловская районная управа города Апостолово Апостоловского
района Днепропетровской области (периода немецко-фашистской оккупации).

оп. 1.

363. Спр. 1. Постановления и распоряжения районной управы 10.12.41–29.07.43 гг. на 16 арк.

364. Спр. 2. Приказы по райуправе, заявления налогоплательщиков 19.09.41–23.11.43 гг. на 7 арк.

Ф. Р–3421 Местная кандидатура №11/421 города Пятихатки Пятихатского района Днепропетровской области периода немецко-фашистской оккупации.
оп. 1.

365. Спр. 1. Приказы по местной кандидатуре (материалы на немецком языке) 16.10.42–12.10.43 гг. на 38 арк.

Ф. Р–2281 Генеральный комиссариат города Днепропетровск периода немецко-фашистской оккупации.

оп. 1.

366. Спр. 1. Инструкции, циркуляры и постановления рейхкомиссаров Украины, (документы на немецком языке) 31.08.41–06.08.43 гг. на 58 арк.

367. Спр. 2. Двенадцать заповедей об отношениях к русскому населению на востоке 1943 г. на 30 арк. (документы на немецком языке).

368. Спр. 6. Переписка с разными учреждениями по административно-хозяйственным вопросам, списки предприятий города Днепропетровска, ордера на получение квартир (документы на немецком языке). 21.12.41–15.09.43 гг. на 118 арк.

369. Спр. 11. Приказы, распоряжения оккупационных властей, репертуары театров, переписка с организациями о снабжении театров и увеличении хлебного пайка артистам, доносы артистов и работников театров, анкеты и ходатайства об освобождении военнопленных артистов (документы на немецком языке). 09.10.41–27.08.43 гг. на 329 арк.

Ф. Р–2282 Гебитскомиисариат города Кривой Рог Днепропетровской области
(периода немецкой оккупации)

оп. 1.

370. Спр. 1. Приказы, распоряжения рейхскомиссара Украины по вопросам землеустройства, работе землемерных управлений при гебитскомииссарах,

списки сотрудников Криворожского землемерного управления, есть документы на немецком языке. 24.02.42–06.10.43 гг. на 46 арк.

371. Спр. 2. Указания рейхскомиссара Украины по землеустройству, образованию общинных хозяйств, директивные инструкции генерального комиссара о размещении лесозащитных полос, планы по распределению земель по Апостоловскому, Широковскому, Криворожскому районах 01.05.42 – 06.06.43 гг. на 26 арк.

372. Спр. 3. Распоряжения немецких властей по землеустройству, личному составу, отчет по землеустроительным работам в Апостоловском районе, ведомости на выплату зарплаты, командиров, расписки, авансовые отчеты. 01.06.42– 01.03.43 гг. на 112 арк.

Ф. Р– 3235 Общины хозяйств Днепропетровской области периода немецко-фашистской оккупации.

оп. 1.

373. Спр. 647. Общинное хозяйство № 10 Николаевской сельуправы, с. Николаевка. Приказы коменданта о запрещении хождений по селу с 16 часов до 6 часов утра в связи с нападением на село Знаменевку партизанского отряда, список вернувшихся домой военнопленных Красной армии, переписка о сдаче сельхозпоставок, 30.10.41–17.12.41 г. на 48 арк.

374. Спр. 1256. Общинное хозяйство №4 Подгавриловской сельуправы, с. Подгавриловка.

Ф. Р–3383 Исполнительный комитет Днепропетровского областного совета Депутатов трудящихся (облисполком) г. Днепропетровск 1943–1962 гг.

оп. 2.

375. Спр. 1. Решения Исполнительного комитета областного Совета депутатов трудящихся. 1 октября–31 декабря 1943 г. На 213 арк.

376. Спр. 2. Постановления Исполнительного Комитета Днепропетровского областного Совета депутатов трудящихся и бюро Днепропетровского Областного Комитета коммунистической Партии (большевиков) Украины. 18 декабря 1943 г. На 180 лист.

378. Спр. 3. Постановления Исполнительного комитета Днепропетровского областного Совета депутатов трудящихся и бюро Днепропетровского Областного комитета Коммунистической Партии (большевиков) Украины. 8 сентября–1 декабря 1943 г. на 164 арк.

379. Спр. 4. Решения Исполнительного комитета Днепропетровского областного Совета депутатов трудящихся с № 658 по № 800. 28 апреля–1 мая 1944 г. На 229 арк.

380. Спр. 5. Решения Исполнительного комитета Днепропетровского областного Совета депутатов трудящихся № 801 по № 819. 12 мая–13 мая 1944 г. На 43 арк.

381. Спр. 6. Решения Исполнительного комитета Днепропетровского областного Совета депутатов трудящихся № 820 по № 860. 15 мая–17 мая 1944 г. На 80 арк.

382. Спр. 7. Решения Исполнительного комитета Днепропетровского областного Совета депутатов трудящихся № 861 по № 944 19 мая–29 мая 1944 г. На 169 арк.

383. Спр. 8. Решения Исполнительного комитета Днепропетровского областного Совета депутатов трудящихся № 945 по № 965. 30 мая–31 мая 1944 г. На 83 арк.

384. Спр. 9. Решения Исполнительного комитета Днепропетровского областного Совета депутатов трудящихся № 1056 по № 1083. 18 июня–19 июня 1944 г. На 163 арк.

385. Спр. 10. Решения Исполнительного комитета Днепропетровского областного Совета депутатов трудящихся с № 1097 по № 1172. 22 июня–30 июня 1944 г. На 231 арк.

386. Спр. 11. Решения Исполнительного комитета Днепропетровского областного Совета депутатов трудящихся с № 966 по № 1055. 1 июня–10 июня 1944 г. На 232 арк.

- 387.** Спр. 12. Решения Исполнительного комитета Днепропетровского областного Совета депутатов трудящихся с № 1178 по № 1227. 1 июля–10 июля 1944 г. На 251 арк.
- 388.** Спр. 13. Решения Исполнительного комитета Днепропетровского областного Совета депутатов трудящихся с № 1228 по № 1285 13 июля–24 июля 1944 г. На 164 арк.
- 389.** Спр. 14. Решения Исполнительного комитета Днепропетровского областного Совета депутатов трудящихся с № 1701 по № 1820. 13 октября–31 октября 1944 г. На 228 арк.
- 390.** Спр. 15. Решения Исполнительного комитета Днепропетровского областного Совета депутатов трудящихся с № 1379 по № 1495. 15 августа–2 сентября 1944 г. На 308 арк.
- 391.** Спр. 16. Решения Исполнительного комитета Днепропетровского областного Совета депутатов трудящихся с № 1618 по № 1699. 25 сентября – 7 октября 1944 г. На 174 арк.
- 392.** Спр. 17. Решения Исполнительного комитета Днепропетровского областного Совета депутатов трудящихся с № 1497 по № 1616. 2 сентября – 19 сентября 1944 г. На 266 арк.
- 393.** Спр. 18. Решения Исполнительного комитета Днепропетровского областного Совета депутатов трудящихся с № 1821 по № 1927. 2 ноября – 22 ноября 1944 г. На 235 арк.
- 394.** Спр. 19. Решения Исполнительного комитета Днепропетровского областного Совета депутатов трудящихся с № 9, по № 1287–1377. 29 июля–9 августа 1944 г. На 266 арк.
- 395.** Спр. 20. Решения Исполнительного комитета Днепропетровского областного Совета депутатов трудящихся с № 1929 по № 2005. 24 ноября–6 декабря 1944 г. На 230 арк.
- 396.** Спр. 21. Решения Исполнительного комитета Днепропетровского областного Совета депутатов трудящихся с № 2007 по № 2101. 11 декабря–30 декабря 1944 г. На 221 арк.

397. Спр. 22. Постановления Исполнительного комитета Днепропетровского областного Совета депутатов трудящихся и бюро Днепропетровского Областного комитета Коммунистической партии (большевиков) Украины. С № 1 по № 22/13. 2 января–26 марта 1944 г. На 220 арк.

398. Спр. 23. Постановления Исполнительного комитета Днепропетровского областного Совета депутатов трудящихся и бюро Днепропетровского Областного комитета Коммунистической партии (большевиков) Украины. С № 23/2 по 884. 1 апреля – 20 мая 1944 г. На 291 арк.

399. Спр. 24. Постановления Исполнительного комитета Днепропетровского областного Совета депутатов трудящихся и бюро Днепропетровского областного комитета Коммунистической партии (большевиков) Украины. С № 901 по № 1469. 23 мая–25 августа 1944 г. На 294 арк.; спр. 25. Постановления Исполнительного комитета Днепропетровского областного Совета депутатов трудящихся и бюро Днепропетровского Областного комитета Коммунистической партии (большевиков) Украины. С № 1520 по № 1928. 4 сентября–23 ноября 1944 г. На 268 арк.; спр. 26. Постановления Исполнительного комитета Днепропетровского областного Совета депутатов трудящихся и бюро Днепропетровского Областного комитета Коммунистической партии (большевиков) Украины. С № 1934 по № 2098. 24 ноября–30 декабря 1944 г. На 99 арк.; спр. 27. Решения Исполнительного комитета Днепропетровского областного Совета депутатов трудящихся с № 1 по № 100. 2 января–23 января 1944 г. На 220 арк.; спр. 28. Решения Исполнительного комитета Днепропетровского областного Совета депутатов трудящихся с № 101 по № 200. 24 января–12 февраля 1944 г. На 228 арк.; спр. 29. Решения Исполнительного комитета Днепропетровского областного Совета депутатов трудящихся с № 201 по № 300. 12 февраля–9 марта 1944 г. На 211 арк.; спр. 30. Решения Исполнительного комитета Днепропетровского областного Совета депутатов трудящихся с № 301 по № 400. 9 марта–24 марта 1944 г. На 278 арк.; спр. 31. Решения Исполнительного комитета Днепропетровского областного Совета депутатов трудящихся с № 401 по

№ 429. 24 марта–30 марта 1944 г. На 78 арк.; спр. 32. Решения Исполнительного комитета Днепропетровского областного Совета депутатов трудящихся с № 430 по № 483. 31 марта–3 апреля 1944 г. На 104 арк.; спр. 33. Решения Исполнительного комитета Днепропетровского областного Совета депутатов трудящихся с № 484 по № 533. 7 апреля–12 апреля 1944 г. На 149 арк.; спр. 34. Решения Исполнительного комитета Днепропетровского областного Совета депутатов трудящихся с № 534 по № 555. 14 апреля 1944 г.

Ф. Р–2567 Днепропетровский штадткомиссар г. Днепропетровск
(периода немецко-фашистской оккупации)

оп. 1.

400. Спр. 1. Приказы, распоряжения рейсхкомиссара Украины, инструкции жандармерии. Об учете антисоветских элементов, немцев, запрещении немцам вступать в брак с лицами других национальностей. Отчеты о работе полиции и жандармерии, о борьбе с партизанами, евреями, аресте коммунистов Пятихатского района, стенограмма совещания пропагандистов, жандармских офицеров, сообщения полиции и жандармерии об арестованных, партизане Зубло, убитых, раненых, умерших. Списки арестованных коммунистов, жандармов, полицейских, дежурных команд СС, кулаков, священников, археологической экспедиции. (Есть документы на немецком языке). 22 сентября 1941–13 августа 1943 гг. На 287 арк.; спр. 2. Приказы, постановления немецких властей и городской управы, информационный доклад о политическом и хозяйственном положении в оккупированных районах, о партизанском движении, шпионаже и диверсии, о создании еврейской управы, сведения о задержанных, арестованных, расстрелянных. (Есть документы на немецком языке). 10 октября 1941 – 15 февраля 1943 гг. На 229 арк.; спр. 3. Директивы рейсхкомиссара Украины, списки полицейских, местных немцев на получение земли. (Есть документы на немецком языке). 15 января 1941–1 октября 1942 гг. На 117 арк.; спр. 4. Отчеты отдела пропаганды штадткомиссариата, о положении в Советском Союзе, Красной Армии, партизанском движении; чертеж на кальке «русская мина», акты проверки

сбора налога с оборота (материалы на немецком языке.). 14 октября 1941–28 августа 1943 гг. На 216 арк.; спр. 5. Приказы, распоряжения штадкомиссара, переписка с рейхскомиссаром, полицией, управой по политическим и хозяйственным вопросам, по личному составу, заявления немцев, переписка с учреждениями по жалобам, о священнослужителях. (Документы на немецком языке). 20 декабря 1941–30 марта 1943 гг. На 5 лист.; спр. 6. Сведения об инфекционных заболеваниях и количестве больных в городе, список медицинских работников, профессоров, доцентов, ассистентов. 27 октября 1941–3 апреля 1943 гг. На 39 арк.; спр. 7. Приказы, донесения полиции, жандармерии, циркуляры центрального хозяйственного банка. (Есть документы на немецком языке). 3 января 1942–5 августа 1943 гг. На 15 арк.; спр. 8. Приказы, распоряжения, инструкции штадкомиссара и переписка с гебитскомиссаром по вопросам землеустройства. 1 мая 1942–1 декабря 1942 г. На 44 арк.; спр. 9. Приказы и распоряжения немецких властей, инструкции по сельскому хозяйству, сообщения районных жандармерий о дислокации и работе жандармских постов, о партизанах, об отношении местного населения к оккупантам, регистрационные карточки мобилизованных врачей и статьи отдела пропаганды председателя Днепропетровской горуправы Соколовского, восхваляющие оккупационный режим. (Есть документы на немецком языке). 3 сентября 1942–25 августа 1943 гг. На 162 арк.; спр. 10. Приказы и распоряжения штадкомиссара, обращение к правобережным немцам, список военнопленных. 15 апреля 1942–24 марта 1943 гг. На 33 арк.; спр. 11. Именные регистрационные карточки об обязательном выполнении трудовой повинности, личные заявления граждан. (Документы на немецком языке). 15 июня 1942–31 августа 1943 гг. На 33 арк.; спр. 12. Переписка сельскохозяйственного отдела с местными комиссариатами о планах посева и количестве собранного урожая. (Есть документы на немецком языке). 1942–1943 гг. На 18 арк.; Спр. 13. Переписка с генералкомиссаром о выдаче паспортов, пропусков, ведомости запроектированных полезащитных насаждений. (Документы на немецком языке). 1 апреля 1942–10 сентября 1943 гг. На 20 арк.

Державний архів Харківської області

Ф. 2 Харківський обласний комітет Компартії України, м. Харків. 1932–
1991 рр.

оп. 2

- 401.** Спр. 314. Інформації, справки, докладні записки відділів обкома КП(б)У, горкомов, райкомов партії, парткомов, обкома ЛКСМУ, земотдела Облсполкома о відновленні господарства області,, забезпеченні продуктами області, евакуйованих в 1941 г. в східні області СРСР. 10.01.–24.11.1944 г. на 113 арк.
- 402.** Спр. 468. Інформації, справки, звіти райкомов партії, штаба істребительних батальонів о стані і діяльності істребительних батальонів. 01.01.–9.12. 1944 г. на 17 арк.
- 403.** Спр. 692. Переписка обкома з обкомом партії, облсполкомом і господарськими організаціями об наданні допомоги в отриманні промислових вантажів, виготовленні машин і запасних частин заводів г. Харькова і по інших питаннях. 05.01.– 10.09. 1945 г. на 35 арк.
- 404.** Спр. 698. Переписка обкома з обласним управлінням НКВД о діяльності істребительних батальонів. 8.02.–06.08. 1945 г. на 17 арк.

Ф. 69 Харківський міський комітет Компартії України, м. Харків. 1930–1990 рр.

оп. 1.

- 405.** Спр. 411. Протоколи засідань бюро горкома с № 130 по 136 і матеріали к ним. 28.08–10.10 1941 г. на 326 арк.

Ф. 81 Лозівський міський комітет Компартії України, м. Лозова. 1920–1941 рр.,
1943–1962 рр., 1965–1991 рр.

- 406 а.** Спр. Протоколи бюро райкома с № 68–114 і матеріали к ним, 16.01.–15.09. 1941 г. на 265 арк.

Ф. 99 Дзержинський районний комітет Компартії України, м. Харків. 1932–
1941 рр., 1943–1991 рр.

оп. 1.

- 406.** Спр. 106. Протоколы заседаний бюро райкома с № 187–197 и материалы к ним. 23.06.–21.08. 1941 г. на 227 арк.

Ф. Р–5061 Коллекция документов о деятельности истребительных батальонов на территории Харьковской области в период Великой Отечественной войны
1941–1945 гг. г. Харьков

оп. 1.

- 407.** Спр. 1. Постановления и директивы Харьковского обкома ЛКСМУ и начальника оперативной группы – заместителя начальника УНКВС по Харьковской области. 9.08–27.08 1941 г. на 12 арк.
- 408.** Спр. 2. Сведения о дислокации истребительных батальонов. 27.06–14.08 1941 г. на 42 арк.
- 409.** Спр. 3. Дело о деятельности истребительного батальона Дзержинского района г. Харкова. 22 августа 1941 г. на 12 арк.
- 410.** Спр. 4. Дело о деятельности истребительного батальона Дзержинского района г. Харкова. 6.07.–11.09. 1941 г. на 62 арк.
- 411.** Спр. 5. Дело о деятельности истребительного батальона Кагановского района г. Харкова. 29.07.–10.09. 1941 г. на 62 арк.

2. Опубліковані джерела

- 412.** Внутренние войска в Великой Отечественной войне. 1941–1945 гг. Документы и материалы. – М. : Юрид. л-ра, 1975. – 728 с.
- 413.** Днепропетровская область в годы Великой Отечественной войны Советского Союза (1941–1945 гг.) : сб. докум. и матер. – Днепропетровск : Кн. изд-во, 1962. – 361 с.
- 414.** «Днепровская Правда» № 208(1104). Воскресенье, 31 августа 1941 г. Держархів Дніпропетровської області, Ст. 32, п. 1, 190 с. – «Днепровская правда» Орган Днепропетровского обкома, горкома и обласного совета депутатов трудящихся. С 30 августа по 2 октября 1941 г.

- 415.** Історія застерігає. Трофейні документи про злочини німецько-фашистських загарбників та їхніх пособників на тимчасово окупованій території України в роки Великої Вітчизняної війни. – К., 1986. – 264 с.
- 416.** Лето 1941. Украина : док. и матер. Хроника событий / Авт.-сост. Замлинский В. А. и др. – К. : Изд-во Украина, 1991. – 510 с.
- 417.** Комуністична партія Радянського Союзу в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК : в 14 т. : пер. з рос. Т. : 1941–1954. – 8-ме вид., доп. – К. : Вид. політ. л-ри України, 1980. – 524 с.
- 418.** Совершенно секретно! Только для командования! Стратегия фашистской Германии в войне против СССР. Докум. и матер. – М. : Наука, 1967. – 751 с.
- 419.** Советские органы государственной безопасности в Великой Отечественной войне: сб. докум. и матер. – М., 1985. Т. II
- 420.** Советская Украина в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 : Докум. и матер. : в 3-х т. – Т. 1. : Украинская ССР в первый период Великой Отечественной войны (22 июня 1941 – 18 ноября 1942). – К. : Наук. думка, 1980. – 556 с.
- 421.** Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза 1941–1945 гг. – Т. 2 : Советская Украина в период коренного перелома в ходе Великой Отечественной войны (ноябрь 1941 г. – 1943 г.). – К. : Политиздат Украины, 1975. – 512 с.
- 422.** Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза 1941–1945 гг. – Т. 3 : Советская Украина в завершающий период Великой Отечественной войны (1944–1945 гг.). – К. : Политиздат Украины, 1975.– 462 с.
- 423.** СССР в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг. : Краткая хроника. Изд. 2-е испрвл. и доп. / ред. Гнедовец П. П.– М. : Воениздат 1970. – 856 с.

424. Сталин И. О Великой Отечественной Войне Советского Союза / И. Сталин. – М. : Госполитиздат, 1947. – 206 с.
425. Сталин И. В. Вопросы ленинизма / И. В. Сталин. – 11-е изд. – М., 1953. – 611 с.
426. Суворов А. В. Документы : в 4 т. / А. В. Суворов – М., 1950–1953. – Т. 3. – 707 с.
- 426 а. 1941 год : Страна в огне : в 2 кн. – Кн. 2. : Докум. и матер. – М. : ОЛМА Медиа Групп, 2011. – 720 с.

3. Мемуарна література

427. Грушевой К. С. Тогда, в сорок первом... / К. С. Грушевой. – М., Воениздат, 1972. – 208 с.
428. Баграмян И. Х. Так начиналась война / И. Х. Баграмян. – К. : Изд-во полит. л-ры, 1984. – 519 с.
429. Баграмян І. Х. У сорок першому під Києвом // У битві за Київ / І. Х. Баграмян. – К. : Вид-во політ. л-ри, 1973. – 56 с.
430. Бобылев П. Н. Великая Отечественная война : Вопросы и ответы / П. Н. Бобылев, С. В. Липицкий, Н. Р. Панкратов. – М. : Политиздат, 1984. – 430 с.
431. Жуков Г. К. Воспоминания и размышления : в 3 т. Т. 1. – 6-е изд. / Г. К. Жуков. – М. : АПН, 1985. – 303 с.
432. Замерцев И. В боях за Днепропетровск / И. Замерцев // Военно-истор. журн. – 1964. – № 11 – С. 74 – 84.
433. Конрат Г. Немецкие диверсанты. Спецоперации на Восточном фронте. 1941 – 1942 гг. / Г. Конрад; пер. с англ. Н. В. Гасановой. – М. : ЗАО Центрполиграф, 2007. – 335 с.
434. Райле О. Тайная война. Секретные операции абвера на Западе и Востоке (1921–1945) / О. Райле; пер. с нем. Е. Н. Захарова. – М. : ЗАО Изд-во Центрполиграф, 2002. – 510 с.
435. Старинов И. Г. Мины ждут своего часа / И. Г. Старинов. – М. : Воениздат, 1964. – 224 с.

- 436.** Старинов И. Г. Фронт без командования (о руководстве партизанским движением в годы Великой Отечественной войны) / И. Г. Старинов // Новая и новейшая история. – 1990. – № 3. – С. 110–122 .
- 437.** Строкач Т. А. Наш позивний – свобода / Т. А. Строкач. – К. : Вид-во політ. л-ри, 1979. – 403 с.
- 438.** Судоплатов П. А. Спецоперации. Лубянка и Кремль 1930–1950 годы / П. А. Судоплатов. – М. : ОЛЛМА–ПРЕСС, 2005. – 700 с.
- 439.** Тюленев И. В. Через три войны. Воспоминания командующего Южным и Закавказским фронтами. 1941 – 1945 / И. В. Тюленев. – М. : ЗАО Центрполиграф, 2007. – 399 с.

II. Література

1. Монографії та статті

- 440.** Антипартизанская война в 1941 – 1945 гг. / под общ. ред. А. Е. Тарас. – М. : АСТ ; Харвест, 2005. – 400 с. – (Коммандос)
- 441.** Армстронг Д. Партизанская война. Стратегия и тактика. 1941–1943 / Д. Армстронг; пер. с англ. О. А. Федева. – М. : ЗАО изд-во Центрполиграф, 2007. – 429 с. – (За линией фронта. Военная история).
- 442.** Банников Ф. Г. Истребительные батальоны в Великой Отечественной войне (1941–1945 гг.) / Ф. Г. Банников. – М., 1968. – 72 с.
- 443.** Балковий П. М. Народне ополчення Радянської України / П. М. Балковий. – К. : Вид-во АН УРСР, 1961. – 103 с.
- 443 а.** Бегун И. Забытая боевая единица / И. Бегун // Наше місто. – 1995, 21 лютого.
- 444.** Биленко С. В. Истребительные батальоны в Великой Отечественной войне / С. В. Биленко. – М. : Воениздат, 1969. – 120 с.
- 445.** Биленко С. В. На охране тыла страны: Истребительные батальоны и полки в Великой Отечественной войне 1941–1945 годов. / С. В. Биленко. – М. : Наука, 1988. – 256 с.

- 446.** Бобылев П. Н. Великая Отечественная война: Вопросы и ответы / П. Н. Бобылев, С. В. Липицкий, Н. Р. Панкратов. – М. : Политиздат, 1984. – 430 с.
- 447.** Боярский В. И. Партизаны и армия: История утерянных возможностей / под общ. ред. А. Е. Тараса / В. И. Боярский. – Минск : Харвест ; М. : АСТ, 2003. – 304 с. – (Коммандос).
- 448.** Брицький П. П. Україна у Другій світовій війні (1939–1945) / П. П. Брицьки. – Чернівці, 1995. – 144 с.
- 449.** Бухгайт К. Абвер: щит и меч III рейха / К. Бухгайт; пер. с нем. Ю. А. Неподаева. – М. : Изд-во «Яуза-Эксмо», 2003. – 480 с.
- 450.** Буцько М. Воєнно-організаторська діяльність Комуністичної партії України в перші роки Великої Вітчизняної війни / М. Буцько, С. Кириченко. – К. : Політвидав, 1969. – 132 с.
- 450 а.** Веденєєв Д. В. Україна у Другій світовій війні: деякі питання теорії, методології й суспільних рефлексій / Д. В. Веденєєв, О. Є. Лисенко // УІЖ. – 2010. – № 3. – С. 4–29.
- 450 б.** Верменич Я. В. Теоретико-методологічні проблеми історичної регіоналістики в Україні / Я. Верменич. – К. : Ін. історії України НАН України, 2003. – 516 с.
- 451.** Война 1941–1945. Факты и документы / под ред. О. А. Ржевского. – М. : ОЛМА–ПРЕСС, 2001. – 478 с.
- 452.** Великая Отечественная война Советского Союза 1941 – 1942: Краткая история. – 3-е изд. и доп. – М. : Воениздат, 1984. – 560 с.
- 452 а.** Галів М. Створення та діяльність винищувальних батальйонів у Дрогобицькій області (1944–1948) / М. Галів, В. Ільницький // Український визвольний рух. – 2009. – Вип. XIII. – С. 195–230.
- 453.** Герасименко Л. С. Організація винищувальних батальйонів у місті Києві / Л. С. Герасименко // Сторінки воєнної історії України : зб. наук. ст. – К., 2004. – Вип. 8. – Ч. 1. – С. 216–223.

- 454.** Горчаков О. Да, враг был храбр / О. Горчаков // Кэмпо (боевые искусства сегодня и вчера). – № 3 (25). – 1995. – С. 12–18.
- 455.** Григорович Д. Ф. Коммунистическая партия Украины в годы Великой Отечественной войны / Д. Ф. Григорович, В. А. Замлинский, В. Н. Немятый. – К. : Наук. думка, 1980. – 333 с.
- 456.** Григорович Д. Ф. Советская Украина в годы Великой Отечественной войны. 1941–1945 : докум. и матер. : в 3-х т., 2-е изд-е, доп. / Д. Ф. Григорович, В. Н. Немятый, Н. А. Буцко. – К. : Наук. думка, 1985. – Т. 1. – 518 с.
- 457.** Григорович Д. Ф. Идеино-политическая деятельность Компартии Украины в годы Великой Отечественной войны / Д. Ф. Григорович. – К. : Политиздат Украины, 1983. – 167 с.
- 457 а.** Гриневич В. Неприборкане різноголосся: Друга світова війна і суспільно-політичні настрої в Україні, 1939 – червень 1941 рр. / В. Гриневич. – К.; Д. : Ліра, 2012. – 508 с.
- 458.** Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації ХІХ–ХХ століття / Я. Грицак. – К. : Генеза, 2000. – 360 с.
- 459.** Зарубінський О. Про деякі аспекти сприйняття ідей та діяльності ОУН–УПА населенням України під час війни 1941–1945 рр. у висвітленні західної історіографії / О. Зарубінський // Матеріал. наук. конф. «Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія (історія, уроки, сучасність)». – Стрий, 1993.
- 460.** Зинченко Ю. И. Советы депутатов трудящихся УССР в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 / Ю. И. Зинченко. – К. : Наук. думка, 1989. – 128 с.
- 460 а.** Ільницький В. Створення та діяльність у західних областях УРСР радянських парамілітарних формувань (1944–1954 рр.) / В. Ільницький // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 2011. – № 2 (37). – С. 47–82.

461. История Коммунистической партии Советского Союза : в 6 т., кн. 1. – М. : Политиздат, 1970. – 301 с.
462. Добров П. В. Народное ополчение Украины в годы Великой Отечественной войны / П. В. Добров. – Донецк : ООО «Юго-Восток ЛТД», 2006. – 106 с.
463. Кирсанов Н. А. По зову Родины. Добровольческие формирования Красной Армии в период Великой Отечественной войны / Н. А. Кирсанов. – М. : Мысль 1974. – 277 с.
464. Кирсанов Н. А. Партийные мобилизации на фронт в годы Великой Отечественной войны / Н. А. Кирсанов. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1972. – 187 с.
465. Коваль М. В. Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939–1945 рр.) / М. В. Коваль. – К. : Вид. дім «Альтернативи», 1999 – 336 с.
466. Кондратенко Л. В. Патриотическое движение рабочего класса Украины в помощь Красной Армии / Л. В. Кондратенко // Общественно-политическая жизнь трудящихся Украины в годы Великой Отечественной войны: сб. науч. тр. – К., 1988. – С. 54–87.
467. Колесник А. Д. Народное ополчение городов-героев / А. Д. Колесник. – М. : Наука, 1974. – 368 с.
468. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні / В. Косик. – Париж; Нью-Йорк; Львів, 1993. – 727 с.
469. Крутиков С. О. Народне ополчення і винищувальні батальйони в роки Другої світової війни / С. О. Крутиков // Сторінки воєнної історії України : зб. наук. ст. – К., 2004. – Вип. 8.– Ч. I. – С. 196–201.
470. Куманёв Г. А. Чекисты стояли насмерть. – 2-е изд., испр. и доп. / Г. А. Куманёв, А. С. Чайковський. – К. : Политиздат Украины 1989. – 239 с.

471. Лиддел Гарт Б. Г. Вторая мировая война: пер. с англ. / Б. Г. Лиддел Гарт; сост. : С. Переслегин, Р. Исмаилов. – М. : ООО «Изд-во АСТ» ; СПб. : Terra Fantastica, 2003. – 938 с.
472. Мадер Юлиус. Абвер: щит и меч Третьего рейха / Ю. Мадер. – Ростов н/Д : «Феникс», 1999. – 320 с.
473. Михайлуца М. І. Народні формування в період оборони Півдня країни (червень–жовтень 1941 р.) / М. І. Михайлуца, Г. Х. Кязимова // Сторінки воєнної історії України : зб. наук. ст. – К., 2004. – Вип. 8.– Ч. І. – С. 202–207.
474. Мюллер Н. Вермахт и оккупация (1941–1944). / Н. Мюллер ; пер. с нем. А. Артёмова, А. Долгорукова, И. Карабутенко, Ю. Чупрова, Г. Шевченко; под ред. А. Ющенко. – М. : Воениздат, 1974. – 387 с.
475. «Місто над Дніпром». – Дніпродзержинськ, 1944.
476. Морехина Г. Г. Партийное строительство в период Великой Отечественной войны Советского Союза, 1941 – 1945 гг. / Г. Г. Морехин. – М. : Политиздат, 1986. – 391 с.
477. Народное ополчение защищает Родину / П. В. Добров, А. Д. Колесник, Г. А. Куманев, Я. Е. Пашко. – М. : Наука, 1990. – 381 с.
478. Неподаев Ю. А. Спецназ адмирала Канариса / Ю. А. Неподаев. – М. : ЯУЗА, Эксмо, 2004. – 352 с.
479. Ніколаєць Ю. Партизанський рух в Україні на початку війни: розвінчання міфів / Ю. Ніколаєць, В. Щербатюк // День. – 2000. – 5 травня.
480. Дуля Г. Там был расстрелян батальон / Г. Дуля // «Никопольская правда». – 1992. – 25 января. – С. 7.
- 480 а. Перехрест О. Г. «Участь комсомольців і молоді Радянської України в охороні тилу (1941–1942 рр.) / О. Г. Перехрест // УІЖ – 1975 – № 11. С. 74–80.

- 481.** Політична історія України. ХХ ст. : у 6 т. / редкол. : І. Ф. Курас (голова) та ін. – Т. 4 : Україна у Другій світовій війні, 1939–1945. – Керівник тому В. І. Кучер. – К. : Генеза, 2003. – 584 с.
- 482.** Попов А. Ю. НКВД и партизанское движение / А. Ю. Попов. – М. : ОЛМА–ПРЕСС, 2003. – 383 с.
- 482 а.** Римарчук Т. Винищувальні батальйони Львівщини (1944–1954 рр. / Т. Римарчук // Наукові записки Національного університету «Острозька академія» : Історичні науки. – Острог : Нац. ун-т «Острозька академія». – 2010. – Вип. 10. – С. 193–202.
- 483.** Салата О. О. Характер та основні напрямки діяльності винищувальних батальйонів у період оборонних боїв Червоної Армії (червень–липень 1941 р.) / О. О. Салата // Сторінки воєнної історії України : зб. наук. ст. – К., 2004. – Вип. 8. – Ч. І. – С. 207–216.
- 483 а.** Світленко С. І. Теоретико-методологічні проблеми осмислення історії України часів Великої Вітчизняної війни Радянського Союзу 1941–1945 років / С. І. Світленко // Велика Вітчизняна війна 1941–1945 років : сучасні проблеми історичної освіти і науки : зб. матеріалів міжнар. наук. конф. – Д. : «Пороги» 2005. – С. 162–173.
- 484.** Север А. Великая миссия НКВС / А. Север. – М. : Алгоритм, 2008. – 240 с.
- 485.** Сергеев Ф. М. Тайные операции нацистской разведки, 1933–1945 гг. / Ф. М. Сергеев. – М. : Политиздат, 1991. – 414 с.
- 486.** Сеницын А. М. Из истории создания добровольческих частей и соединений Советской Армии / А. М. Сеницын // Военно-исторический журнал. – 1973. – № 1. – С. 56–74.
- 487.** Сеницын А. М. Всенародная помощь фронту. (О патриотических движениях советского народа в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 гг.) / А. М. Сеницын. – М. : Воен. изд-во, 1985. – 316 с.

488. Слободянюк М. А. Рух Опору на Дніпропетровщині в роки Великої Вітчизняної війни / М. А. Слободянюк, І. А. Шахрайчук. – Д. : Оксамит-Текс, 2004. – 294 с.
489. Советские органы государственной безопасности в годы Великой Отечественной войны // Вопросы истории. –1965. – № 5. – С. 20–39.
490. Советский тыл в Великой Отечественной войне. Кн. 1-я. Общие проблемы / под общ. ред. акад. П. Н. Поспелова. – М. : «Мысль», 1974. – 300 с.
491. Дніпропетровськ : віхи історії / авт. кол. А. Г. Болебрух (кер. авт. кол.) та ін. – Д. : Грані, 2001. – 256 с.
492. Семь дней. – № 31. – 1992 г.
493. Тоомсваре У. Стратеги Третьего рейха. Серия «Исторические силуэты» / У. Тоомсваре. – Ростов-н/ Д : «Феникс», 1999. – 384 с.
494. Терновський А. М. Організація винищувальних батальйонів у Дніпропетровській області на початку Великої Вітчизняної війни (червень–жовтень 1941р.) / А. М. Терновський // Придніпров'я : історико-краєзнавчі дослідження : зб. наук. пр. – Вип. 3. – Д. : Вид-во Дніпропетр. нац. ун-ту, 2006. – С.180–188.
495. Терновський А. М. Діяльність винищувальних батальйонів на Дніпропетровщині / А. М. Терновський // Матеріали студ. наук.-практ. конф., присвяченої 60-річчю визволення України від німецько-фашистських загарбників. – Д. : ДНУ, – 2005. С. 3–5.
496. Терновський А. М. Винищувальні батальйони Дніпропетровщини в роки Великої Вітчизняної війни (1941–1945 рр.). / А. М. Терновський // Велика Вітчизняна війна 1941–1945 років : сучасні проблеми історичної освіти і науки : зб. матеріалів міжнар. наук. конф. – Д. : «Пороги», 2005. – С. 162–173.
497. Терновський А. М. Діяльність винищувальних батальйонів на Дніпропетровщині у роки Великої Вітчизняної війни на початковому етапі їх діяльності (липень–жовтень 1941 року) / А. М. Терновський //

- Шевченківська весна : матеріали наук.-практ. конф. студентів, аспірантів та молодих вчених присвяченої 15-й річниці незалежності України. – Вип. IV : у 3 ч. – Ч. 3: Історія / за заг. ред. проф. В. Ф. Колесника. – К. : Логос, 2006. – С. 452–455.
- 498.** Терновський А. М. Винищувальні батальйони Котовського та Магдалинівського районів Дніпропетровської області періоду Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр. / А. М. Терновський // Придніпров'я : історико-краєзнавчі дослідження : зб. наук. пр. – Вип. 4. – Д. : Вид-во Дніпропетр. нац. ун-ту, 2007. – С. 205–211.
- 499.** Терновський А. М. Університет у роки війни проти фашизму (1941 – 1945) / А. М. Терновський // Історія Дніпропетровського національного університету / гол. редкол. проф. М. В. Поляков. – 4-те вид., переробл. і доповн. – Д. : Вид-во ДНУ, 2008. – С. 104–111.
- 500.** Терновський А. М. Діяльність винищувального батальйону Васильківського району Дніпропетровської області у роки Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр. / А. М. Терновський // Придніпров'я: історико-краєзнавчі дослідження : зб. наук. пр. – Д., 2008. – Вип. 6. – С. 206–212.
- 501.** Терновський А. М. Військово-політична підготовка бійців винищувальних батальйонів у червні–жовтні 1941 р. на Дніпропетровщині / А. М. Терновський // Вісник Дніпропетр. ун-ту. Сер. : Історія та археологія № 1/1. – 2009. – Вип. 17. – С. 78–84.
- 502.** Терновський А. М. Роль органів НКВС в організації винищувальних батальйонів на Дніпропетровщині у червні–серпні 1941 р. / А. М. Терновський // Гуманітарний журнал. – 2009. – № 1–2 (41–42). – С. 120–126.
- 503.** Терновський А. М. Винищувальний батальйон м. Дніпродзержинськ в роки Великої Вітчизняної війни (1941–1945 рр.) / А. М. Терновський // Грані. – 2010. – № 3 – С. 31–34.

- 504.** Терновський А. М. Винищувальні батальйони Дніпропетровщини в оборонних боях літа–осені 1941 р. / А. М. Терновський // Україна у Другій світовій і Великій Вітчизняній війні (1939–1945 рр.) : актуальні проблеми історії: матеріали «круглого столу», Дніпропетровськ, Дніпропетр. нац. ун-т, 7 травня 2010 р. / редкол. : С. І. Світленко (відп. ред.) та ін – Д. : Герда, – 2010. С. 76–86.
- 505.** Терновський А. М. Участь винищувальних батальйонів Дніпропетровської області в оборонних боях літа–осені 1941 р. / А. М. Терновський // Гуманітарний журнал. – 2009 – № 3–4. – С. 100–105.
- 505 а.** Терновський А. М. Найдѐонов Павло Андрійович (1905–1967) / А. М. Терновський // Діячі державної влади та самоврядування Дніпропетровської області : історичні нариси : у 2 т. – Д. : АРТ–ПРЕС, 2010. – Т. 2. – 400 с. : іл. – С. 70–73.
- 505 б.** Терновський А. М. Джерельна база дослідження винищувальних батальйонів Дніпропетровщини періоду Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр. / А. М. Терновський // Спадщина : зб. наук. ст. / упоряд. Н. Л. Юзбашева ; ред. : Н. В. Киструська, Н. Л. Юзбашева ; Держ. архів Дніпропетр. обл. – Д. : Герда, 2012. – Вип. 3. – С. 30–39.
- 505 в.** Терновський А. М. Партизанський рух на півдні Дніпропетровської області початку Великої Вітчизняної війни / А. М. Терновський // Грані. – 2013. – № 7 (99) липень. – С. 40–44.
- 505 г.** Терновский А. Н. Роль истребительных батальонов в Великой отечественной войне 1941–1945 гг. / А. Н. Терновский // Актуальные вопросы современной науки : сб. науч. тр. – Вып. 28 / Под общ. ред. С. С. Чернова. – Новосибирск : Изд-во ЦРНС, 2013. – С. 89–99.
- 505 д.** Терновський А. М. Винищувальні батальйони на Дніпропетровщині (осінь 1943 – зима 1944 років) / А. М. Терновський // Гілея : науковий вісник : зб. наук. пр. – К., 2016. – Вип. 111. – 2016. – С. 70–73.

506. Токарев М. СРСР. 1941–й. «Бранденбург – 800» : «черные кошки в темной комнате» / М. Токарев // Диверсанты Второй мировой. – М. : Изд-во «Яуза–Эксмо», 2008. – 352 с.
507. Тронько П. Т. Бессмертие подвига : из истории борьбы комсомольцев и молодежи Советской Украины против немецко-фашистских захватчиков в период Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. / П. Т. Тронько. – К. : Молодь, 1985. – 239 с.
507. а Трофимович В. В. Тернистий шлях до правди (маловідомі та дражливі сторінки Української Другої світової) / В. В. Трофимович // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія : Історичні науки. – 2014. – Вип. 22. – С. 146–162.
508. Хазанов Д. Б. 1941. Борьба за господство в воздухе / Д. Б. Хазанов. – М. : Изд-во «Яуза–Эксмо», 2008. – 608 с.
509. Чайковский А. С. За нами Большая земля: Помощь советского тыла в организации народной борьбы против фашистских захватчиков на временно оккупированной территории Украины, 1941–1944 гг. / А. С. Чайковский. – К. : Вища шк., 1990. – 343 с.
510. Чайковский А. С. Невідома війна : (Партизанський рух в Україні 1941–1944 рр. мовою документів, очима історика.) / А. С. Чайковский. – К. : Україна, 1994. – 255 с.
511. Чайковский А. С. Воїни-чекісти у партизанській боротьбі на Україні (червень 1941–липень 1942) / А. С. Чайковский // УІЖ. – 1984. – № 5. – С. 70–76.
512. Чайковский А. С. Документи ЦДАЖР УРСР про участь винищувальних батальйонів у боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками на початку Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр. / А. С. Чайковский // Архіви України. – 1983. – № 1. – С. 24–35.
513. Чайковский А. С. Про організацію та бойову діяльність винищувальних батальйонів в оборонних боях на Україні (червень

1941–липень 1942) / А. С. Чайковський // УІЖ. – 1982. – № 6. – С. 103–108.

- 514.** Чередниченко В. «Хто лишиться жити, напишіть рідним» / В. Чередниченко // Зоря. – 9 квітня 1985 р.
- 515.** Яковенко Н. Вступ до історії / Н. Яковенко. – К. : Вид-во «Часопис «Критика», 2007. – 375 с.

2. Дисертації та автореферати

- 516.** Балковой П. Н. Истребительные батальоны Украины в период оборонительных боев Советской Армии 1941 – 1942 гг. : дис. ... канд. ист. наук : 20.02.22 / Балковой Петр Николаевич. – К., 1949. – 184 с.
- 517.** Безносок О. П. Діяльність винищувальних батальйонів та груп охорони громадського порядку на Прикарпатті в 1944–1954 роках. : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Безносок Олег Петрович. – Переяслав-Хмельницький, 2008. – 210 с.
- 517а.** Герасименко Л. С. Народне ополчення та винищувальні батальйони в обороні Києва (1941 р.). : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Герасименко Людмила Сергіївна. – К., 2006. – 221 с.
- 518.** Добров П. В. Народне ополчення в роки Великої Вітчизняної війни: автореф. дис. на здобуття наук. ступення д-ра іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / П. В. Добров – К., 1995. – 28 с.
- 519.** Ніколаєць Ю. О. Морально-політичний стан населення і воїнів Червоної Армії в перший період Великої Вітчизняної війни (на матеріалах України). : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Ніколаєць Юрій Олексійович. – К., 1998. – 191 с.
- 520.** Никулина Е. В. Истребительные батальоны Ставрополя и Кубани в годы Великой Отечественной войны (1941–1945 гг.) : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. ист. наук : спец. 07.00.02 «Отечественная история» / Е. В. Никулина. – Пятигорск, 2005. – 27 с.
- 521.** Пилишвили Г. Д. Добровольческие военизированные формирования в годы Великой Отечественной войны. На примере народного

- ополчения и истребительных батальонов Курской области : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. ист. наук : спец : 07.00.02 «Отечественная история» / Г. Д. Пилишвили. – Курск, 2005. – 21 с.
- 522.** Погорелов А. А. Південна Україна у початковий період Великої Вітчизняної війни червень 1941 – листопад 1942 рр. : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Погорелов Анатолій Анатолійович. – К., 2008. – 230 с.
- 523.** Резникова Н. Э. Роль Советского тыла в развитии партизанского движения на Украине (1941–1944 гг.) : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. ист. наук / Н. Э. Резникова – К., 1956. – 16 с.
- 524.** Салата О. О. Внесок України у зміцнення матеріально-технічної бази СРСР у період оборонних боїв (22 червня – грудень 1941 р.). : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / Салата Оксана Олексіївна – К., 2004. – 222 с.
- 525.** Шайкан В. А. Деятельность комиссаров партизанских соединений Украины в годы Великой Отечественной войны (1941–1944 гг.) : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. ист. наук : спец. 07.00.01 «История Украины» / В. А. Шайкан – Днепропетровск, 1992. – 16 с.
- 526.** Шевченко А. Е. Деятельность милиции Украины в годы Великой Отечественной войны. 1941–1945. : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. ист. наук : спец. 07.00.01 «История Украины» / Шевченко Анатолий Евгениевич. – Донецьк, 1998. – 18 с.
- 527.** Шолин В. В. Истребительные батальоны НКВД в период битвы за Ленинград и Карелию 1941–1944 гг. : дис. ... канд. ист. наук : 07.00.02 / Шолин Вячеслав Викторович. – СПб., 2006. – 182 с.

3. Довідкові видання

- 528.** История городов и сел. Украинской ССР. Днепропетровская область. – К. : УРЕ, 1977. – 837 с.

529. Залесский К. Вермахт. Сухопутные войска и верховное командование / К. Залесский. – М. : Эксмо, 2005. – 656 с.
530. Безсмертя. Книга пам'яті України. 1941–1945. – К. : Пошуково-видавниче агентство «Книга пам'яті України». Дніпропетровська обл. – Т. 5. – 2000. – 873 с.

4. Електронні ресурси

531. «З архівів ВУЧК–ГПУ– НКВД–КГБ» (2000) [Електронний ресурс] // «З архівів ВУЧК–ГПУ– НКВД–КГБ» – № 1 (12) – С. 35–66. – Режим доступу : www.reabit.org.ua/magazine/2000/
532. Експедиція зі збору усної історії м. Підгороднє [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://ukrainica.org.ua/ukr/projects/sela_ukraini/istorii_sel
533. Диксон Ч. Коммунистические партизанские действия [Електронний ресурс] / Ч. Диксон, О. Гельбрун . – М. 1957. – Режим доступу : militera.lib.ru/research/dixon_heilbrunn/index.html
534. Кульгавець Х. Ю. Винищувальні батальйони та групи охорони громадського порядку у боротьбі із націоналістичним підпіллям у західних областях УРСР (1944–1950 рр.) [Електронний ресурс] / Х. Ю. Кульгавець // Форум права. – 2009. – № 3. – С. 373–382. – Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2009-3/09kxuzou.pdf>
535. Стародубець Г. Створення та діяльність винищувальних батальйонів у рамках українського повстанського запілля (1944–1945 рр.) [Електронний ресурс] / Г. Стародубець. – Режим доступу : <http://eprints.zu.edu.ua/%.pdf>
536. Стародубець Г. Особливості кадрового забезпечення винищувальних батальйонів західних областей України 1944–1946 рр. [Електронний ресурс] / Г. Стародубець. – Режим доступу : http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis.../cgiirbis_64.exe?
537. Сущук О. П. Використання винищувальних батальйонів радянськими карально-репресивними органами у боротьбі з ОУН та УПА на Волині

(1945–1953) [Электронный ресурс] / О. П. Суцук. – Режим доступа :
<http://vuzlib.com/content/view/1669/52/>

ДОДАТКИ

233

Додаток А

**Керівний склад працівників НКВС по Дніпропетровській області, яких призначили начальниками
випушувальних батальйонів, станом на 30 червня 1941 р.**

Таблица А. 1

№	ФИО, воинское звание	Воинское звание	Партийность	Год рождения	Место работы	Социальное положение	Образование	Семейное положение	Военная подготовка	С какого года в НКВД	Место работы по заданию
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1	Старший лейтенант милиции Данилов Иван Михайлович	Капитан	Член партии (ч/п)	1899	Начальник управления милиции	Из крестьян бедняков	Низшее	Женат	Военной подготовки нет	1922	г. Днепропетровск
2	Младший лейтенант милиции Долматов Иван Григорьевич	Рядовой	ч/п	1905	Начальник городского отделения милиции Д-дзержинска ГО НКВД	Бедняк	Низшее	Женат	Не имеет	1933	г. Днепродзержинск

Продовження табл. А. 1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
3	Панченко Никита Кузмич	Командир отделен. пулемет. батарея	ч/п	1913	Помошник начальника Военно-учетного стола 5-го отделения милиции	Из крестьян	Низшее	Холост	Не имеет	1937	с. Юрьевка
4	Младший лейтенант милиции Луценко Яков Ефимович	Рядовой	ч/п	1899	Политрук Городского Отделения НКВД г. Марганец	Бедняк	Низшее	Женат	Окончил Полковую школу РККА	1929	г. Марганец
5	Сержант милиции Денисов Федор Нефедович	Командир отделения	ч/п	1908	Паспорт. Милиция Павлоград РО НКВД	Бедняк	7 классов	Женат	Одногодичную школу милиции. Окончил полковую школу	1935	г. Павлоград

Продовження табл. А. 1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
6	Младший лейтенант милиции Тарасенко Александр Яковлевич	Командир отделения	ч/п	1902	Бывший начальник Криничанского районного отделения милиции	Бедняк	Низшее	Женат	Не имеет	1928	с. Кринички
7	Сержант милиции Худоба Федот	Рядовой	ч/п	1907	Оперуполномоченный Апостоловского РО НКВД	Бедняк	Низшее	Женат	Не имеет	1933	с. Апостолово
8	Сержант милиции Евладенко Григорий Тимофеевич	Начальник пограничной заставы	б/п	1902	Командир взвода 6-го отделения милиции г. Днепрпетровск		Низшее	Женат	Школа Пограничного отряда	1928	с. Котовка

Продовження табл. А. 1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
9	Сержант милиции Тысячный Пётр Васильевич	Старшина роты	ч/п	1907	Старший инспектор Управления милиции	Из середняков	Низшее, Школа милиции	Женат	Полковая школа младшего начальствующего состава	1931	с. Царичанка
10	Тихий Егор Самойлович	Рядовой	ч/п	1905	Участковый уполномоченный Покровского РО НКВД	Средняк	Низшее	Женат	Не имеет	1930	с. Покровка
11	Младший лейтенант милиции Хивинцев Александр Иванович	Командир отделения	ч/п	1907	Зам. начальника I-го спец. отделения НКВД	Бедняк	Низшее, Школа милиции	Женат	Полковая школа младшего начальствующего состава	1932	с. Петропавловка

Продовження табл. А. 1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
12	Вакулин Андрей Максимович	Начальник погран. застави	ч/п	1898	Начальник городского Отделения Милиции Кр.Рог ГО НКВД	Бедняк	Низшее	Женат	Не имеет	1924–1926; 1928–1931; с 1937	г. Пятихатки
13	Поплавец Тимофей Васильевич	Старшина батареи	ч/п	1905	Начальник паспортного отдела Васильковского РО НКВД	бедняк	Низшее, Курсы милиции	женат	Пограничник	1932	с. Васильевка
14	Сержант милиции Ефонов Максим Денисович	Рядовой	ч/п	1906	Оперуполномоченный 1-го Спец. Отдела НКВД	Середняк	Низшее, Курсы милиции	Женат	Пограничник	1935	с. Томаковка
15	Варнавский Алексей Ефимович	Старшина батареи	Канд. в ч/п	1915	Учасковий уполномоченный Магдалиновского РО НКВД	Середняк	Низшее	Холост	Не имеет	1940	с. Магдалиновка

Продовження табл. А. 1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
16	Гуляев Иван Порфирьевич	Рядовой	ч/п	1906	Участковый уполномоченный Сталиндорфского РО НКВД	Бедняк	Низшее	Женат	Не имеет	1931	с. Сталиндорф
17	Сержант милиции Осипенко Ульян Петрович	Командир отделения	ч/п	1905	Командир взвода курсов милиции г. Днепрпетровск	Бедняк	Низшее	Женат	Не имеет	1930	с. Солонное
18	Чернов Григорий Тихонович	Помощник командира взвода	ч/п	1903	Начальник паспортного отделения Синельниковского РО НКВД	С рабочих	Низшее	Женат	Школа младшего начальствующего состава	1930	г. Синельниково

Продовження табл. А. 1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
19	Сержант милиции Ерохин Павел Семенович	Политрук	ч/п	1909	Политрук 5-го отделения милиции г. Днепропетровск	Из крестьян бедняков	Низшее	Женат	Школа младшего начальствующего состава	1938	г. Новомосковск
20	Сержант милиции Воротилин Иван Яковлевич	Командир отделения	ВЛКСМУ	1913	Участковый уполномоченный Петриковского РО НКВД	Средняк	Низшее	Женат	Не имеет	1938	с. Петриковка
21	Могирёв Порфирий Артёмович	Командир отделения	Канд. в ч/п	1915	Участковый уполномоченный Широковского РО НКВД (орденоносец)	Из крестьян бедняков	Низшее	Женат	Не имеет	1940	с. Широкое

Продовження табл. А. 1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
22	Моня Трофим Абрамович	Рядовой	ч/п	1909	Участковый уполномоченный 2-го отделения милиции	Бедняк	Низшее	Женат	Не имеет	1934	с. Чкаловка
23	Сержант милиции Шраменко Алексей Алексеевич	Рядовой	ВЛКСМУ	1911	Начальник вырезвателя г. Днепродзержинск ГО НКВД	Бедняк	Низшее	Холост	Не имеет	1935	с. Софиевка
24	Сержант милиции Бочарников Аркадий Михайлович	Рядовой	ч/п	1904	Участковый уполномоченный 3-го отделения милиции г. Днепропетровска	С рабочих	Низшее	Женат	Не имеет	1933	с. Щорск
25	Андриященко Феодосий Акимович	Рядовой	ч/п	1906	Старший опер. уполномоченный группы	Из крестьян	ВХСС Никополь. ГО НКВД 7 класс	Женат	Не имеет	1935	г. Никополь

Продовження табл. А. 1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
26	Старший лейтенант милиции Бородин Михаил Васильевич	Рядовой	ч/п	1884	Начальник вырезителя Криворожского ГО НКВД	Бедняк	Низшее	Женат	Не имеет	ГПУ –НКВД 1920–1936;1937–1940 гг; в милиции с 1940 г.	г. Кривой Рог
27	Тригубенко Тимофей Степанович	Политрук	ч/п	1905	Опер. уполномоченный ОБХСС Управления милиции	Из крестьян бедняков	Среднее (пединститут)	Женат	Школа младшего начальствующего состава	1940	г. Верхне-Днепровск
28	Гольдман Григорий Александрович	Командир взвода (ст. лейт. РККА).	ч/п	1906	Политический городской отдел милиции Криворожского ГО НКВД	С рабочих	Низшее	Женат	Киевская пехотная школа	1935	с. Межевая

Продовження табл. А. 1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
30	Сержант милиции Белик Пётр Якович	Командир отделения погран. отряда	ч/п	1908	Командир взвода милиции г. Днепропетровск	Бедняк	Низшее, курсы сержантов милиции	Женат	Не имеет	1933	с. Подгородня

Джерело: ЦДАГО України, ф. 62, оп. 8, спр. 34. арк. 46–48, 51.

Особовий склад, озброєння та кількість груп сприяння винищувальних батальйонів Дніпропетровщини станом на 1 липня 1941 р.

Таблиця Б. 1

№	Истребительный батальон	л/с	Наличие оружия ИБ/Групп содейств.	Автомашины	Лошади	Велосипеды	Мотоциклы	К-во Гр.С. и людей в них
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1	Днепропетровский	250	39 в. 4 РПД	13	-	-	-	2/60
2	Криворожский	360	10/26	2	3	15	-	108/1456
3	Днепродзержинский	250	/200	2	-	100	-	55/350
4	Никопольский	229	28/180	3	35	30	2	74/1035
5	Павлоградский	300	/140	7	-	6	2	20/200
6	Марганецкий	218	7/13	1	10/5п	40	-	17/86
7	В/Днепровский	137	100/	1	463/23п	9	-	56/600
8	Апостоловский	200	/75	7	20/10п	-	-	325/2529
9	Васильковский	150	37/100	4	20/2п	12	-	54/600
10	Котовский	150	100/177	1	124/12п	-	-	50/355
11	Криничанский	215	102/	2	20/10п	50	-	63/500
12	Магдалиновский	200	63/	1	25	50	-	143
13	Межевской	200	20/200	18	7	-	-	20/350
14	Новомосковский	220	18/150	1	-	115	-	66/623
15	Перещепинский	200	20/35	3	50/5п	20	2	44/350
16	Петропавловский	206	36/	2	20	-	-	34/
17	Покровский	200	15/80	2	40	-	-	67/385

Продовження табл. Б. 1

1	2	3	4	5	6	7	8	9
18	Петриковський	202	80/156	4	30	-	-	16/79
19	Пятихатський	200	50/250	3	40/20	5	-	107/1004
20	Синельниковський	219	50/250	3	40/20	5	-	107/1004
21	Солонянський	200	15/167	2	50	11	-	30/400
22	Софіївський	220	110/400	3	15	-	-	27/340
23	Сталиндорфський	200	200/	3	20	-	-	83/700
24	Томаковський	200	15/117	3	34/17	5	-	21/300
25	Царичанський	231	-	6	35	40	2	55/370
26	Чкаловський	227	59/204	3	35/4п	30	-	74/1035
27	Широковський	200	20	2	37	-	4	61
28	Щорський	200	12	3	50	-	-	18
29	Юр'ївський	162	40/20	3	12	20	-	18/206

Джерело: ЦДАГО України, ф. 62, оп. 8, спр. 34. арк. 13–14.

Додаток В

**Нумерація винищувальних батальйонів, дислокованих на території
Дніпропетровської області**

Таблиця В. 1

№ п/п	Названия ИБ	Присвоенная нумерация №
1	2	3
1	Верхне-Днепровский	441
2	Днепропетровский	442
3	Котовский	443
4	Криворожский	444
5	Криничанский	445
6	Магдалиновский	446
7	Межевской	447
8	Ново-Московский	448
9	Павлоградский	449
10	Перещепинский	450
11	Петриковский	451
12	Пятихатский	452
13	Царичанский	453
14	Широковский	454
15	Апостоловский	455
16	Васильковский	456
17	Петропавловский	457
18	Покровский	458
19	Солонянский	459
20	Софиевский	460
21	Сталиндорфский	461
22	Синельниковский	462
23	Томаковский	463

Продовження табл. В. 1

1	2	3
24	Щорський	464
25	Юр'євський	465
26	Чкаловський	466

Джерело: ЦДАГО України, ф. 62, оп. 8, спр. 30. арк. 27.

Додаток Д

**Особовий склад, озброєння та дислокація винищувальних батальйонів та
міліції станом на 12 серпня 1941 р.**

Таблиця Д. 1

№	Наименование района	К-во бойцов	К-во пулеметов	К-во винтовок	Патроны	К-во районной милиции	К-во заслонов Из отрядов	
							Из РКМ	Из ИБ
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1	В-Д-ск	260	4	190	107 900	182	4	2
2	Никополь	261	5	214	872 00	107	2	1
3	Межевая	200	3	80	972 00	18	1	-
4	Д-дзержинск	250	4	215	762 00	220	7	5
5	Марганец	238	3	120	972 00	37	-	-
6	Кр. Рог	212	5	223	990 00	332	7	3
7	Д-ск	275	12	284	156 400	870	7	2
8	Павлоград	279	4	233	982 00	67	2	5
9	Апостолово	200	3	200	972 00	22	4	3
10	Васильковка	200	3	80	972 00	18	2	4
11	Котовка	200	2	100	972 00	13	1	-
12	Кринички	232	3	190	972 00	118	2	3
13	Магдалиновка	186	2	100	872 00	13	1	-
14	Перещепино	230	3	100	96 700	13	2	1
15	Новомосковск	200	5	188	972 00	21	3	4
16	Петропавловка	200	3	85	972 00	18	1	-
17	Петриковка	217	3	100	972 00	21	2	2
18	Покровка	200	3	80	972 00	17	2	-

Продовження табл. Д. 1

	2	3	4	5	6	7	8	9
19	Пятихатки	196	4	201	972 00	132	7	3
20	Синельниково	200	3	100	972 00	22	3	1
21	Соленое	201	3	200	962 00	133	5	2
22	Софиевка	193	3	195	972 00	13	2	1
23	Сталиндорф	200	3	190	872 00	14	1	1
24	Томаковка	243	3	194	972 00	17	2	-
25	Царичанка	241	3	100	967 00	13	1	2
26	Чкалово	225	3	190	972 00	12	2	-
27	Щорск	226	3	200	972 00	18	2	-
28	Широкое	193	3	190	972 00	218	6	3
29	Юрьевка	241	3	76	972 00	13	1	-
30	Пригородный	216	5	200	117 200	12	3	5
	Итого	6579	108	4451	295 5700	2707	85	54

Джерело: ЦДАГО України, ф. 62, оп. 8, спр. 34. арк. 34–36.

Додаток Е

**Особовий склад винищувальних батальйонів станом на 1 січня
1945 р.**

Таблиця Е. 1

№	Назва батальйону	За штатом, осіб	У наявності, осіб
1	2	3	4
1	Щорський	75	34
2	Васильківський	75	75
3	Перещепинський	75	75
4	Юрївський	75	70
5	Царичанський	75	55
6	Петропавлівський	75	75
7	Криничанський	75	57
8	Нижньо-Дніпровський	75	34
9	Покровський	75	75
10	Петриківський	75	65
11	Котовський	75	35
12	Томаківський	75	75
13	Сталінський	75	75
14	П'ятихатський	110	72
15	Солонянський	110	110
16	Криворізький	110	110
17	Новомосковський	110	110
18	Нікопольський	110	—
19	Широківський	110	75

Продовження табл. Е. 1

1	2	3	4
20	Софіївський	110	110
21	Межевський	110	100
22	Дніпродзержинський	145	–
23	Синельниківський	145	145
24	Павлоградський	145	75
25	Магдалинівський	145	145
26	Чкаловський	145	–
27	Апостолівський	145	–
28	Верхньо- Дніпровський	145	69
29	Дніпропетровський	180	93
	Всього	3050	2014

Джерело: Держархів Дніпропетровської обл., ф. 19, оп. 4, спр. 197. арк. 37–39.

Відомості про стан винищувальних батальйонів та їх переводу на партизанські методи боротьби

Таблиця Ж. 1

№	Наименование районов	Командир Б-на	Всего бойцов	Из них							Вооружение и боеприпасы						
				укомп. ком.. сост	некомплект	освобожд. от работы	соотв. назначению	партийные	комсомольцы	беспартийные	винтовок	пулемётов	револьверов	патроны	к-во зап. и гор. бут.	гладкств оруж	сост. и сохр. оружия
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
1	Апостолово	Худоба	200	Да	-	Да	Да	62	38	100	100	3	-	97200	-	70	Уд
2	Васильково	Поплавец	173	-/-	² ш	-/-	-/-	80	6	87	80	3	-	-/-	-	21	-/-

Продовження табл. Ж. 1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
3	В-Днепровск	Осокин	200					89	36		190	4	-	10790	400		
4	Д-ск	Данилов	270	Да	-						284	13	-	156400	500	-	Хор
5	Д-Дзержинск	Долматов	237				-/-	57	16	169	215	4	4	73894	200	-	Уд
6	Кр. Рог	Аносов	210	-/-	-	Да	Да	¹⁷³	49	28	220	5	-	99918	-	175 /39	Хор
7	Кринички	Тарасенко	252	-/-	-	-/-	-/-	43	30	179	190	3	-	78820	300	-	Уд
8	Котовка	Евладенко	200	-/-			-/-	68	7	125	100	2	2	45000	-	35/ 311	Уд
9	Магдалиновка	Варнавский	186	-/-	^{2/п}	нет	-/-	87	23	76	90	2	-	77200			-/-
10	Марганец	Луценко	260	-/-	-	Да	-/-	¹⁰⁵	25	130	120	3	1	96628	130	28	Пл
11	Межева	Лодман	200			-/-		58	6	136	80	3		97200		92	Уд
12	Никополь	Андриященко	261	Да	-	-/-	-/-	87	3	171	214	5	-	99302	80	28	-/-
13	Новомосковск	Ерохин	200	-/-	-	-/-	-/-	¹⁰¹	15	84	188	5		97200		38	
14	Павлоград	Денисов	279	-/-	-	Да		¹³⁹	31	109	280	4		98200			Уд
15	Перещепино	Миненко	230	-/-	^{1/п}	нет	да	87	24	119	100	3	-	96500		50	-/-
16	Петриковка	Воротилин	200	-/-	-	Да	-/-	92	7	118	100	3	1	97200			Хор
17	Петропавловка	Хивинцев	200	-/-	-	да	-/-	¹²¹	9	70	85	3	-	-/-			Уд

Продовження табл. Ж. 1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
18	Покровка	Тихий	240	-/-	-	да	-/-	90	18	132	90	4		-/-		15	
19	Пятихатки		200	-/-	-	да	да	91	109	-	201	4		-/-	500	50	Уд
20	Пригородный	Билый	216	-/-	-	-/-	-/-				200	5		117200	-/-		
21	Синельниково	Черкас	210	-/-	-	-	-/-	80	14	116	100	3	-	97200		100	
22	Солёное	Ясименко	210	-/-	-		нет	36	11	153	209	3	1	96500		49	Уд
23	Софиевка	Шраменко	193	-/-	1/п	нет	Да	57	3	139	195	3	1	76200	150		Н\у
24	Сталиндорф	Гуляев	200	-/-	-	да	-/-	100	50	50	190	3		97200	52		-
25	Томаковка	Ефанов	228	-/-	-	-/-	-/-	70	20	138	194	3	-	96200	860	76	Н\у
26	Царичанка	Тысячный	241	-/-	-	-/-	-/-	73	6	162	100	3	1	96500		83	Хор
27	Чкалово	-	227	-/-	-	-/-	-/-	65	31	74	190	3	1	97200		87	
28	Широкое	-	193	-/-	-	-/-	-/-	66	3	134	190	3		88200		16	Хор
29	Щорск	Зозуля	200	-/-	-	-/-	-/-	60	40	100	200	3		97200		46	Уд
30	Юрьевка	Панченко	190	-/-	2/п	-/-	-/-	85	21	135	75	3		97200		50	Пл

Продовження табл. Ж. 1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
	Всього		6506					2322	651	3034							

Джерело: ЦДАГО України, ф. 62, оп. 8, спр. 35. арк. 13.

Таблица Ж. 2.

№ п/ п	Наименование районов	Учебная подготовка				Транспорт				Переведены для партизанской борьбы			Группы содействия и их вооружения		
		Стрелковая	Политич	Пров. учений	Порядок сбора по тревоге	Авто	Мото	Вело	Гужевой	К-во партизан	Истреб. груп	Диверс. группы	Группы содействия	К-во людей	К-во гладкоств.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
1	Апостолово	-	-	-	Сбор по тревоге	7	-	-	-	77	-	-	325	2529	230
2	Васильково	уд	-	нет	-/-	1	1	10	-	7/150	7/120	7/25	54	600	
3	В-Днепровск					1	-	9	23/46				91	618	30
4	Д-ск	уд	хор		-/-	13	-	-	-	104	15	1/2	426	3500	
5	Д-Дзержинск	н/уд	уд		-/-	1	-	63	-	117	5/20	4/19	26	775	350
6	Кр. Рог	уд	уд		-/-	11	-	-	45/90	63			142	2167	216
7	Кринички	-/-	-/-	нет	-/-	4	-	12	24/48	190	10	3/16	63	500	
8	Котовка	-/-	н/уд	1 день	-/-	-	-	-	-	25		47	400	70	
9	Магдалиновка		пл	нет	-/-	-	-	-	2/32	38	8/38		143	429	
10	Марганец	уд	уд		-/-	3/1	-	30	5/8				16	502	5

Продовження табл. Ж. 2

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
11	Межева	уд				1			20/45	18			203	655	170
12	Никополь	уд	уд	нет	-/-	3	-	2	1/2				74	1035	86
13	Новомосковск				-/-	1		32	-	91	20/31		74	657	86
14	Павлоград				-/-	2	1	75	10/20	194	28/99	14/95	19	434	154
15	Перецепино		пл	нет	-/-	1	-	-	20/40	43	4/43		44	492	59
16	Петриковка	н/уд	н/уд	2Д	-/-	-	-	-	29/49	32	4/25	2/7	16	450	12
17	Петропавловка				-/-	1	1	2	20/40	80		1/5	18	321	
18	Покровка	н/уд			-/-								67	385	
19	Пятихатки	пл	н/уд		-/-	3		5	20/40	74			107	1004	110
20	Пригородный				-/-	1	-		11/22	59			54	680	
21	Синельниково				-/-	1	-	12					121	1030	319
22	Солёное				-/-	6	-	12	14/52	33		11/33	109	1067	336
23	Софиевка				-/-	2	-	-	10/44	33			40	765	
24	Сталиндорф				-/-	3		20					83	700	204
25	Томаковка	уд	Уд		-/-	3	1	40	9/21	128	4/68	21	300	37	

Продовження табл. Ж. 2

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
26	Царичанка	-/-	-/-	1Д	-/-	1	-	-	10/20	71	-	5/15	55	309	
27	Чкалово				-/-	3	-	30	4/35	135	20/6	-	95	886	
28	Широкое	уд	уд		-/-	1	1		10	89		10/21	67	886	
29	Щорск				-/-					164			62	496	
30	Юрьевка	пл	пл		-/-	1			13/20		12	3/12	18	206	

Джерело: ЦДАГО України, ф. 62, оп. 8, спр. 35. арк. 13.

Додаток К

Спогади учасника Марганецького винищувального батальйону

В. П. Осадчева. Записані автором у квітні 2005 р.

«Мені було років 17. Винищувальний батальйон, сформований на початку липня 1941 р., діяв у м. Марганець до 15 серпня 1941 р. під керівництвом першого секретаря міськкому м. Марганця М. К. Клочка. На винищувальний батальйон покладалися задачі з охорони шахт, пекарні, центральної майстерні, фабрики. Особовий склад винищувального батальйону налічував 40 бійців. Учасників батальйону навчали військовій справі, тактики, вмінню поводитися зі зброєю. Заняття здійснював міський військкомат.

Бійці винищувального батальйону несли чергування в три зміни по 8 годин. Кожен винищувач мав при собі один карабін із п'ятьма набоями, які потім зі зміною здавав, чергували на найбільш стратегічно-важливих місцях м. Марганець. На бойовому посту чергували не менш як два бійці, на великих об'єктах – по 5 осіб. Бійців винищувального батальйону один раз на день годували, а також видавали сухпайки на час несення патрулювання».

Також В. П. Осадчев згадував, як вони одного разу знешкодили ворожу групу десантників у кількості 8 осіб. Десантники виявились, як стверджував В. П. Осадчий, членами ОУН.